

Afb. 1 Titelprent James Anderson, *The Constitutions*. Londen 1723;
met als onderschrift 'Engraved by John Pine in Aldersgate street London'.

STRUIKELBLOKKEN IN ANDERSON'S CONSTITUTIES

De actualiteit van de Oude Plichten

M.J.M. de Haan

Spes Consolat

ROELOFAREND SVEEN 2017

Juente & yongthe / as in this said booke her folowynge
 ye may more playnly see. Whiche booke enytedy & wrote
 in latyn, the noble philosopher andy pryncce of Eloquence
 Tullius Consul Romayn. Within the best of Whom /
 Philosophye naturall and morall had chosen her compeill
 Out of Whiche it hath ben translatedy in to frensch andy
 after in to our Englyssh tongue, as hier after al a long
 ge ye may see,

How the saidy Tullius had made his
 booke de senectute. he after made another booke
 callid de amicitia, that is to saye of frendship
 In Which he reherceth of two yong knyghtes
 of Rome that one named Scuola. and that other Ga-
 unius. to the sones in lawe unto Lelius a noble Senat-
 our of Rome. and felawe and alped in frendship With
 Scipio Affrican. Whiche Within felle dayes to fore was
 dede. How they despyred to knowe of the frendship that
 was betwene the said Scipio Whyles he lyued. & Lelius
 there said sad: in lawe. And of the disputacion in frend-
 ship. as alle playnly it appereth in the same. Whiche booke
 was translatedy by the vertuous andy noble Erle Chace-
 of Worcester in to our englyssh tongue. And by cause it
 is accordyng and requysyte to haue frendship Joynd to
 olde age / I haue enynted the saidy booke of frendship
 and annexed it to the booke of age. Whiche booke of frend-
 ship is ful necessary & helpefull vnto euery estate & degre
 & after I haue sette in this said booke folowynge them to the
 a noble treatys of the declamacion of two noble knyghtes

Afb.2 Caxton's voorwoord bij zijn uitgave van Cicero's
 Cato Maior De Senectute, gedrukt in Westminster 1481.

TER INLEIDING

Proponendum est itaque primum, quid sit, quod appetamus; tunc circumspiciendum, qua contendere illo celerrime possimus intellecturi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum cotidie profligetur quantoque propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas naturalis impellit. Seneca, *De vita beata*, I.¹

Het bovenstaande citaat uit Seneca, dat ons vermaant om goed na te denken over de weg die we moeten kiezen om te bereiken wat we nastreven en om ons te realiseren hoe ver we op die weg gevorderd zijn, geeft weer hoe het mij gegaan is met dit boek. Het is in zekere zin een vervolg van mijn *Een punt van vereniging, vrijmetselarij als mensenwerk*. Vrijmetselarij die mensen betere burgers van een betere samenleving wil maken. Zo wil ze haar adagium *wegnemen wat mensen scheidt, zoeken wat hen verbindt* uitdragen.

Het is ook een boek geworden over lezen. Wat lezen we, zien we wel wat er staat? En hoe gaat dat met een achttiende eeuwse tekst?

Bij een bezoek aan Trier vorig jaar kreeg ik een boek van T. Müller² in handen dat me liet zien hoe het met mijn boek moest, maar dat me ook duidelijk maakte dat ik daarin niet zou slagen. Eenvoudigweg omdat zijn boek handelt over een bekende filosoof, befaamde geleerde en hoge kerkvorst (hij was kardinaal en plaatsvervanger van de paus) Nicolaus Cusanus (1401-1464) en het mijne over een presbyteriaanse predikant, van wie we weinig biografische gegevens hebben, terwijl Cusanus' levensgeschiedenis en zijn filosofisch werk bewaard zijn in de beste biografische studies en documenten.

Müller behandelt nauwgezet en boeiend de eerste dertig levensjaren van Cusanus tegen de achtergrond van zijn tijd, zijn geboortestreek, zijn ouders en familie, zijn wereld en de kerk. Ook onderzocht Müller wat Cusanus bestudeerde en waar hij dat deed in Europa, in Duitsland en Italië, hoeveel en wat voor geld (prebenden en opbrengsten van de wijngaarden die hij erfde van zijn vader) hij had te besteden. Welke boeken hij las, de gloednieuwe *gedrukte*, maar ook de oude geschreven handschriften die hij verzamelde in Italië. Wat hij at en wat hij dronk als bezitter van een aantal wijngaarden in het Moezelgebied, nog heden ten dage in het bezit van een naar hem vernoemde stichting. Een stichting die al meer dan vijf eeuwen een bejaardenhuis ook financieel in stand houdt dankzij de erfenis van Cusanus en zijn zuster.

Anderson (1697-1739) daarentegen was maar een onbetekenende presbyteriaanse predikant, weliswaar in een grote stad, Londen, die na rampspoeden uit zou groeien tot wereldstad, metropool. Het eerste deel van zijn leven, zoals zijn enige biograaf D. Stevenson het zegt, was hij een *non entity*. Hij stierf ziek en in nette armoe, meer dan ietwat genegeerd door zijn hoogst interessante omgeving. Hij werd door zijn publicaties als historicus enigszins erkend; zijn naam verscheen zowaar na vijftien jaar toch nog op de titelpagina van de herdruk van zijn *Constitutions*. Maar rijker of veel aanzienlijker was hij intussen niet geworden. Wat krantenberichten na zijn dood hadden nog wel een paar vriendelijke woorden voor hem over.

Ik heb niet van Seneca's goede raad om me steeds te beraden over de weg die ik volgde geprofiteerd. Aan een paar alinea's over de *alehouses* waar vrijmetselaren bijeenkwamen voordat ze zich een waardiger onderkomen als Stationers Hall konden permitteren, ben ik niet toegekomen. Misschien is die overgang wel kenmerkend voor de verschillen tussen de eerste druk (1723) en de tweede (1738) van Anderson's tekst. Wat Anderson daar dronk? Bier, misschien wijn en zeker geen *spirits*. De jonge grootloge van Westminster kreeg adellijke en op den duur zelfs vorstelijke grootmeesters. Ik ben er niet aan toegekomen.

De lectuur van Cicero's *Cato maior de senectute* is het uitgangspunt van het eerste gedeelte van dit boek. Dat is ook de aansluiting met mijn boek *Een punt van vereniging*. Het is weer een verdere verkenning van het niet religieuze karakter van Anderson's *Oude Plichten* en nu ook van het werk van de eerste Engelse vrijdenker John Toland (1670-1722). Hij kende de hierboven aangeduide tekst van Cicero en citeert zelfs een belangrijke passage uit *De senectute* in zijn belangrijkste werk *Pantheisticon* van 1705. Hij kende onder andere door zijn verblijf in Amsterdam de jonge vrijmetselarij. Toland ziet in Cicero een 'pantheïst', een in die tijd niet ongebruikelijke benaming voor deïstische denkers. Met de meer 'rekkelijke' stroming die zich in de tweede helft van 17de eeuw in Engeland laat voelen, krijgt ook *het vrije denken* in de vrijmetselarij op den duur meer invloed. Toland had overigens in Amsterdam een grotere vrijheid in godsdienstige zaken leren kennen en wellicht had hij ook aanhangers van de in 1672 gestorven Spinoza ontmoet.

Er is wel gezegd dat er aan het eind van de 17de eeuw behoefte was ontstaan aan een vrijere, tolerantere, geestesstroming, die een minimaal aantal voorschriften wenste. De vrijmetselarij lijkt zich daarin te kunnen vinden. De vraag blijft of die denkrichting ons in onze benaming *vrijmetselaars* aan het voorvoegsel 'vrij' heeft geholpen.

Het laatste gedeelte van dit boek is een behandeling van een aantal woorden en zinswendingen uit Anderson's geschriften, die ik althans niet gemakkelijk te doorgronden vond: de eigenlijke struikelblokken bij de reis door Anderson's *Oude Plichten*. Zo werd het een poging tot commentaar en een poging om tot een mogelijk betere interpretatie in het licht van Anderson's tijd te komen. Niet gemakkelijk voor de lezer: hij moet zowel meelesen 'wat er stond' tegen de achtergrond van de 18de eeuw als de schil afpellen die in de afgelopen driehonderd jaar om de tekst is gegroeid, kortom zien dat er 'niet staat wat er staat'. Om dat deel overzichtelijk te houden heb ik mij vooral in het zesde hoofdstuk zoveel mogelijk aan de volgorde van die woorden en passages in de tekst van de *Oude Plichten* gehouden.

INHOUDSOPGAVE

TER INLEIDING

I WAT BIJNA 2000 JAAR GELEDEN VOORAFGING

II ZEVENTIENHONDERD JAAR LATER

III EEN GROOTLOGE EN HAAR CONSTITUTIES

IV WIE WAS JAMES ANDERSON?

V DE STRUIKELBLOKKEN

PLICHTEN, PLICHTPLEGINGEN EN GEPLOGENHEDEN

I WAT TWEEDUIZEND JAAR GELEDEN VOORAFGING

Cato Maior De senectute en de vrijmetselarij

*Quoi dono lepidum novum libellum
Arida modo pumice expositum?
Catullus, Carmina I, 1.³*

Dankzij Cicero krijgen we een beeld ‘achter de schermen’ van wat er in een Romeins genootschap uit de eerste eeuw voor onze jaartelling aan de orde was. Een aanvulling van ons beeld van een reeks van genootschappen door de Europese cultuurgeschiedenis heen, die een zekere overeenkomst met de zoveel latere loges in de vrijmetselarij vertonen⁴, zonder dat we direct tot een oorzakelijk verband tussen die genootschappen en de bijna tweeduizend jaar jongere vrijmetselarij kunnen en mogen besluiten.

Dit betoog zal ons verderop in dit boek ook voeren naar de eerste vrijdenker in de Verlichting: John Toland en diens opvattingen over deze genootschappen en over Cicero. Het is goed bij deze verkenning erop te wijzen dat er een boeiende overeenkomst tussen Cicero’s tijd en de 18de eeuw bestaat, waarop vele auteurs de aandacht vestigen. In het bijzonder is de opvatting van De Kok verhelderend, dat de 18de-eeuwse vernieuwers uit de Verlichting, de Franse en Engelse verlichtings-filosofen, bij uitstek erfgenamen zijn van klassieke filosofen als Epicurus en Lucretius.⁵

De Romeinse sodalitia

De grondlegger van de moderne geschiedschrijving van de vrijmetselarij R.F. Gould (1836-1915) wijst als een van de met de vrijmetselarij verwante genootschappen de Romeinse *sodalitia* aan. Hij doet dat in het eerste hoofdstuk van zijn, alom bekende, imposante werk *The History of Freemasonry* door op de in Rome en Griekenland niet onbelangrijke mysterie-genootschappen te wijzen. Hij behandelt in zijn tweede hoofdstuk terloops de Romeinse *collegia* en *sodalitia*:

‘Associations, called *Sodalitates*, *Sodalitia*, *Collegia*, which resembled modern clubs. In their origin they were friendly leagues or unions for feasting together, but in course of time many of them became political associations; but from this we must not conclude that their true nature really varied. They were associations not included in any other class that has been enumerated, and they differed in their character according to the times. In periods of commotion they became the central points of political factions. Sometimes the public places were crowded by the *Sodalitia* and *Decuriati* [...] this was followed by a general dissolution of *collegia*, according to some writers, but the dissolution only extended to mischievous associations. [...]

These colleges, having no professional character to sustain, no aims in trade to promote, called themselves only worshippers of some god or goddess whom they had selected out of the well-stocked Pantheon of Europe and Asia.’⁶

Deze hierboven gegeven kenschets van Gould vertoont enige overeenkomsten met een passage uit Cicero's *Cato Maior De senectute*⁷ die me, jammer genoeg, pas ná het schrijven van mijn vorige boek *Een punt van vereniging* onder ogen kwam.

Gould zoekt, naar mijn gevoelen, te krampachtig naar genootschappen die een soort (bouw)gilden zijn. Dat is niet nodig: het karakter van vertrouwelijke of misschien beter besloten genootschappen waarin de leden hun gedachten over mens, wereld en leven met elkaar delen, maakt ze daardoor al 'maçonniek genoeg'.

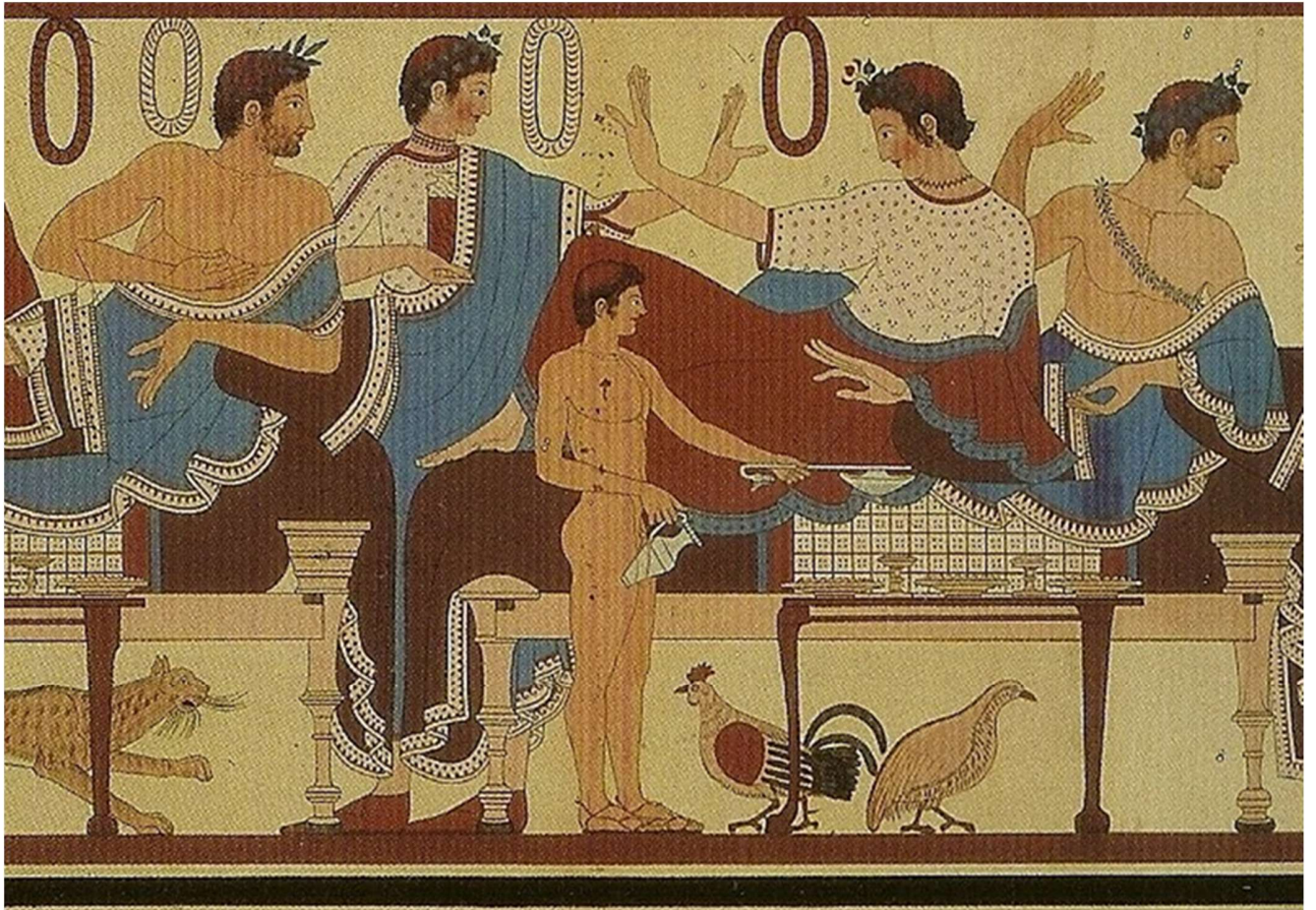
Cicero's Cato Maior De senectute

De senectute is een verhandeling over het ouder worden en de ouderdom.⁸ In deze meesterlijke beschouwing, die niet ten onrechte wel een essay is genoemd, geeft Cicero een fictief gesprek weer tussen Marcus Porcius Cato⁹ die dan 84 jaar oud¹⁰ is, en Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus¹¹ die dan 35 jaar oud is en Gaius Laelius Sapiens¹² die dan ongeveer diezelfde leeftijd heeft. Dat gesprek wordt gesitueerd in 150 voor onze jaartelling, 100 jaar voor Cicero's tijd. Dat vrijwaart hem voor de politieke correctheid van zijn eigen tijd in de strijd om het behoud van Rome als republiek.¹³

Van dat bloedige en wrede politieke steekspel, waarin Cicero op gewelddadige wijze zijn einde vond, tekent de classicus Robert Harris een indrukwekkend beeld in een mengeling van historische feiten en erudiete verbeelding in zijn drie romans *Lustrum*, *Imperium* en *Dictator* (Londen 2009-2015).

In de hieronder bij afbeelding 9 gegeven passage, zo ongeveer halverwege de tekst van *De Senectute* laat Cicero Cato Maior aan het woord. Deze verwijst naar de periode dat hij quaestor was in 204 voor onze jaartelling (en nogmaals 150 jaar vóór Cicero), toen hij een jaar of dertig was en de Magna Mater-cultus¹⁴ in Rome ingevoerd werd. In de vertaling van Peters¹⁵:

'Om te beginnen: ik heb altijd vrienden gehad, medeleden van een der offerbroedersschappen die juist tijdens mijn quaestoraat zijn opgericht, na de invoering van de Ideïsche Magna Mater-cultus vandaar dat ik nogal eens met die vrienden aan de feestdis zat, sober, dat wel, maar toch was er een ietwat opgewonden¹⁶ stemming, typisch voor onze leeftijd toen. Naarmate de jaren vorderden, werd die sfeer van dag tot dag rustiger. Trouwens, ik was gewoon de verrukking bij die maaltijden minder af te meten aan genietingen van de zintuigen dan aan de gesprekken in de vriendenkring. Zo hoort het ook, want terecht noemden onze voorouders het samen aan tafel aanliggen van vrienden 'convivium' —men wisselt daar onderling een stuk leven uit.¹⁷ Minder goed formuleerden de Grieken het, die dezelfde bijeenkomst soms 'samen drinken' of ook wel 'samen eten' noemen. Zodoende lijken zij het minst belangrijke aspect bij zo'n feest het hoogst te waarderen.'

Afb. 3 *Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis quam coetu amicorum et sermonibus metiebar; bene enim maiores accubitionem epularem amicorum, quia vitae coniunctionem haberet 'convivium' nominaverunt. Cicero, Cato Maior De senectute, xiii.*

Margaret Jacob tekent nog weer verder het beeld van genootschappen in de eerste helft van de 18de eeuw in Londen:

'London Lodges that met in taverns and ale houses. Artisan ceremonies reworked by merchants, politicians, party intellectuals and others sociable to vary, not least of which could be growing alienation from the world of social privilege and political power based solely upon birth. When Freemasonry was exported to the Netherlands by this Whig republicans at least before the British Ambassador established his Lodge in The Hague, it had been given a radical and reforming slant [...] The point is illustrated by the career of the French Huguenot, Jean Rousset de Missy who became the leader of Amsterdam Freemasonry from the late 1730's to his exile in 1749 for revolutionary activities during the Dutch revolution.'¹⁸

II ZEVENTIEN HONDERD JAAR LATER

Nogmaals een punt van vereniging

In mijn hierboven genoemde boek heb ik geprobeerd aan te tonen dat er in de loop der eeuwen steeds genootschappen zijn geweest waarin mensen, voornamelijk mannen maar in toenemende mate in latere eeuwen ook vrouwen, elkaar troffen om hun opvattingen over wereld en leven te delen. De gesprekken die zij daarover voerden, hadden niet noodzakelijkerwijze een religieus karakter. Filosofische onderwerpen en misschien ook theologische problemen en politieke vraagstukken waren weliswaar onderwerp van gesprek, maar het ging meer om het delen van elkaars leven, ervaringen en de opvattingen daarover. Ik nam daarbij als voorbeelden een reeks van (soms informele) groepen vanaf de Oudheid, van de kring rond Epicurus tot en met de fictionele, maar niet minder levensechte groep die Nescio verbeeldde in zijn verhalen als de *Titaantjes*.

Ovidius (43 voor onze jaartelling tot 17 van onze jaartelling) voelde zich thuis in de conviviale sfeer van de *sodalitia*, voor hem vooral een literair genootschap van dichters. Overigens kende onze 18de eeuw ook talloze (dicht)genootschappen. Ovidius noemt zijn medeleden daar *amicus*, 'vriend'. Gould merkt overigens op dat de aanspraak *frater*, 'broeder', daar wordt gebezigd. Niet alleen bij de voorbeelden uit de Oudheid was er soms een initiatie, een inwijding, voor nodig om tot zo'n groep toe te treden. In de 18de eeuw is de vrijmetselarij een voorbeeld van een gezelschap dat ook een initiatie kent.

Voorboden van de Verlichting

Na de hier nog aan te stippen conflicten, rampen en onverdraagzaamheid zeker in het 17de-eeuwse Engeland, ontstaat met de zich aankondigende Verlichting aan het eind van de zeventiende eeuw een groeiende verdraagzaamheid. In Engeland: *latitudinarianism* en *indulgence*. Rekkelijkheid en verdraagzaamheid, ruimte om vanuit verschillende overtuigingen en godsdienstige en maatschappelijke opvattingen elkaar te vinden en ieder vrij te laten in zijn eigen persoonlijke overtuiging.

In de 'Act of Indulgence' en de 'Declaration of Indulgence' uit 1672 en 1682 is dezelfde gedachte merkbaar, die zelfs gewetensvrijheid en vrijheid van vervolging aan katholieken, joden en moslims garandeerde.¹⁹

Die behoefte ontstond ook in Nederland²⁰ na strijd tussen de Rekkelijken en de Preciezen, de onthoofding van Van Oldebarnevelt (1619) en de slachtpartij die leidde tot de dood van de gebroeders De Witt (1672) met hun denkbeelden over de 'ware vrijheid'.²¹

In de 17de eeuw wordt Engeland geteisterd door oorlogen en rampen, zoals de burgeroorlog (1644-46), de onthoofding van koning Charles I (1649), het bewind van Cromwell (1655-1657), de pestepidemie (1665-1666), de brand van Londen (1666) en de

Afb. 4 De verovering van de Prince Charles op de Medway tijdens de tocht naar Chatham, juni 1667. Pieter van Soest, Royal Greenwich Museums

Afb. 5 Prent uit 1665 van de verschrikingen van de pest met als teksten: Lord have mercy on London, I follow, We fly, wee dye, keepe out. Bij die laatste woorden, keepe out, zien we dat soldaten de vluchtende Londenaars de doorgang belemmeren, zodat ze de ziekte niet kunnen verbreiden.

vernederende overval door de Nederlandse vloot op de Engelsen onder de Ruyter en Van Ghent tijdens de tocht naar Chatham (1667). De bekende Engelse tijdgenoot Samuel Pepys (1663-1703) beschrijft in zijn fameuze dagboek de angst en ontzetting die dat Nederlandse wapenfeit teweeg bracht.

Vrijdenkers en een 'minimal creed'

Margaret Jacob houdt ons het begin van de *Constitutions* van 1723 voor. Ze wijst op het minimum aan leerstelling, een minimale 'geloofsbelijdenis', *a minimal creed* van de vrijmetselarij. Die immers maar al te graag over zichzelf beweert, dat zij geen dogma's kent. Overigens leidt dat ook tot verwarring:

'A mason of any lodge had to be "of the religion of that country or nation whatever it was" but the 1723 *Constitutions* said that 'tis now thought more expedient only to oblige [the freemason] to that religion in which all men agree". In deference to the deep religious divisions in Britain, freemasonry endorsed a minimal creed which could be anything from theism to pantheism and atheism. Not surprisingly the lodges in England had a high presentation of Whigs and scientists, while in Paris at mid century Helvétius was a materialist and in Amsterdam Rousset de Missy was a pantheist, Montesquieu, also a freemason was probably some kind of deist.'²²

Bij die bonte diversiteit van materialisten, pantheïsten, deïsten en theïsten was er kennelijk een 'kleinst gemene deler, 'a minimal creed', eerder dan een 'grootst gemeen veelvoud'. Een bescheiden 'credo', bescheiden geloofsbelijdenis, van een 'religion in which all men agree' (met verontschuldiging voor het misbruik van eerbiedwaardige wiskundige terminologie). Terecht noemt ze in haar betoog vrijdenkers, vrijzinnigen en atheïsten, radicale politici die naar een nieuwe geloofsleer zoeken.

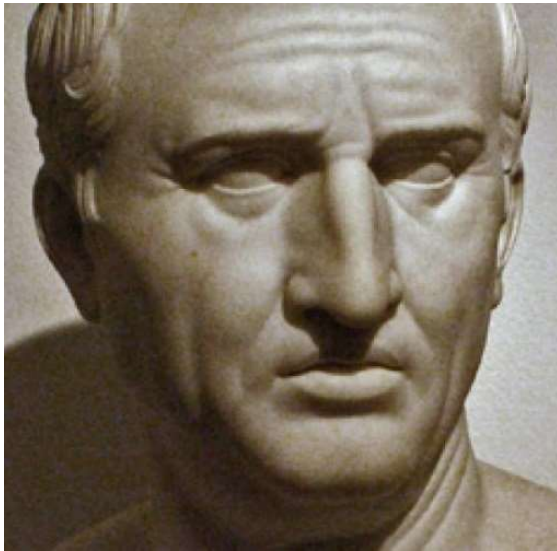
De 18de eeuw deed niet onder voor de eerste eeuw voor onze jaartelling in Rome. Zoals Samuel Johnson in 1775 zei, was ze een *clubbable age* met talloze clubs van allerlei soort. In de eerste eeuw voor onze jaartelling werden, zoals gezegd, vergelijkbare genootschappen als *sodalitates* aangeduid. Ze hadden een politiek als ook soms een religieus karakter.

Anderson en de vrijdenkers uit zijn tijd

Niet dat er twijfel bestaat aan het feit dat Cicero in de 18de eeuw als een van de grootste denkers en schrijvers van de klassieke Oudheid werd gezien (afb. 6 en 8²³), de vraag hier is of zijn opmerkingen over de Romeinse *sodalitates* bij James Anderson en diens tijdgenoten bekend waren.

Daarvoor moeten we een omweg maken en wel naar John Toland (1670–1722, afb. 7). Deze vrijdenker bestrijdt in een groot aantal geschriften de ritualen, de liturgie en de rol van het priesterambt in de katholieke en Anglicaanse kerk. Toland is een antiklerikaal en een

Whig, een voorstander van vrijzinnigheid in godsdienstig en politiek opzicht. Hij noemt zich zelf pantheïst en is afkomstig uit de door en door Ierse en katholieke streek Ardagh in Noordwest Ierland. Op zestienjarige leeftijd werd hij protestant en kreeg een beurs om theologie te studeren; deed dat vervolgens aan de universiteiten van Glasgow en Edinburgh (1687-1690), Leiden en Oxford.

Afb. 6 Marcus Tullius Cicero

Afb. 7 John Toland

Afb. 8 Marcus Tullius Cicero als lezende jongen, door de Toscaanse schilder Vincenzo Foppa (c. 1430-1515)

Voor zijn studie in Leiden kreeg hij financiële ondersteuning van rijke vrijzinnige protestanten, die hoopten dat hij als een 'new light' zou gaan behoren tot een aantal vrijzinniger predikanten in Engeland. We vinden die vrijzinniger tegenstanders van de streng calvinistische predikanten wat later terug in het werk van de dichter Robert Burns (1759-1796). In zijn *Holy Willies Prayer* geeft hij een vlijmscherpe satire over de onverdraagzame orthodoxe calvinisten, die wel als 'auld [old] lights' worden betiteld.²⁴

In het eerste en bekendste boek van Toland *Christianity Not Mysterious; or, A treatise Shewing That There Is Nothing in the Gospel Contrary to Reason, nor above It, and That No Christian Doctrine Can Be Properly Call'd a Mystery* laat hij zien dat hij behoort tot die Engelse theologen en filosofen, dikwijls als theïsten of deïsten aangeduid, die zich verzetten tegen de superioriteit van de openbaring boven de rede. Locke (1632-1704) had geleerd dat het Christendom de rede volgt, Toland gaat een stap verder. Hij stelt dat het Christendom niet mysterieus kan zijn en de rede niet kan weerspreken, omdat zijn leerstellingen voor die rede begrijpelijk en aanvaardbaar moeten zijn. Toland wijt theologische onbegrijpelijkheden aan foutieve interpretaties van de bijbel door geestelijken en is daarmee een voorloper van de 'natuurlijke' godsdienst van de 18de eeuw. *Christianity Not Mysterious* verscheen anoniem in 1696 en veroorzaakte een storm van reacties en protesten. Het werd verboden door het Ierse parlement en in het openbaar door de beul verbrand. Toen de naam van de schrijver bij het verschijnen van de tweede druk bekend werd, werden arrestatiebevelen uitgevaardigd en werd Toland tot verbranding als ketter veroordeeld; hij verbleef inmiddels in Hannover en Berlijn. In Europa was men overigens fel gekant tegen de Ierse godsdienstige opvattingen van Toland's tegenstanders.

Toland verbleef het grootste deel van zijn leven in Londen, maar verkeerde ook regelmatig op het continent, voornamelijk in Duitsland en in Nederland. De volgende jaren, waarin hij aan hoven in Duitsland verbleef, brachten hem o.a. in contact met Leibniz. Hij vertaalde werk van Giordano Bruno (1548-1600) en was werkzaam als journalist. Hij overleed in armoede in Putney in 1722. Zijn oeuvre dat vele tientallen publicaties beslaat, handelt over verschillende onderwerpen, onder andere twee studies die aan het werk van Milton (1608-1674) zijn gewijd. Milton stond ook bij Samuel Johnson (1709-1784) en Alexander Pope (1688-1744) in de belangstelling.

Pantheïsticon

In zijn laatste grote werk *Pantheïsticon*, in 1705 in het Latijn verschenen, in 1750 in het Engels, legde Toland zijn voor die tijd zeer radicale opvattingen neer, ongetwijfeld onder invloed van Spinoza's werk wiens volgelingen hij in Amsterdam zeker had leren kennen. Margaret Jacob plaatst hem in zijn tijd en in zijn kring en geeft een helder beeld van de

mogelijke gang van zaken bij de overgang van operationele naar speculatieve vrijmetselarij in de tweede alinea van het volgende citaat:

'The Post 1689 Whig grandees had desperately wanted to ignore the radical tradition, but their agents, men like John Toland and Anthony Collins could not always be controlled. Their subversive package of country-vs.-court radicalism and heterodoxy was tied, by Toland at least, to the project of starting a new civil religion. What better social setting for this worship of the secular than the old Masonic Lodges which Toland had come to know, not through the artisans who had once met in that medieval guild but through Whig gentlemen who now clubbed in the London Lodges that met in taverns and ale houses. Artisan ceremonies reworked by merchants, politicians, party intellectuals and other sociable to vary, not least of which could be growing alienation from the world of social privilege and political power based solely upon birth. When Freemasonry was exported to the Netherlands by this Whig republicans at least before the British Ambassador established his Lodge in the Hague, it had been given a radical and reforming slant[...] The point is illustrated by the career of the French Huguenot, Jean Rousset de Missy who became the leader of Amsterdam Freemasonry from the late 1730's to his exile in 1749 for revolutionary activities during the Dutch revolution.'

Met andere woorden: in de jonge vrijmetselarij in Amsterdam was Toland geen onbekende. Misschien suggereerde hij Anderson het woord *Constituties* in de betekenis van voorschriften. Omgekeerd was Toland met zijn gedachtegoed van betekenis voor een vrije denkwijze in de kringen van de vrijmetselarij²⁶ die hij onder andere in Amsterdam leerde kennen.

Hij heeft zelf nooit in de *Eerste Plicht*, die kort na zijn dood verscheen, kunnen lezen dat Anderson concludeert dat vrijmetselaars niet het geloof moeten aanhangen van het land waarin zij verkeren, maar die godsdienst moeten aanhangen waarin alle mensen overeenstemmen. Een overtuiging die ook gehuldigd werd in de Socratische Genootschappen²⁷ die Toland tekent in zijn *Pantheïsticon*.

Met John Toland en zijn opvattingen over Cicero, die hij ziet als pantheïst met name in diens dialogen *Cato Maior De senectute*, *De Amicitia* en *De Divinatione*, raken we aan de wortels van de vrijmetselarij, die dan ook invloed heeft ondergaan van de eerste vrijdenkers. Gommers heeft onlangs de betekenis van Toland en zijn *Pantheïsticon* voor de Nederlanden nog eens geschetst en daarbij Coornhert (1522-1590) niet vergeten:

'Als wij ons, in onze kreeftengang, verplaatsen naar de transitie van die 'spiritualistische' boodschap van de Lage Landen naar Engeland, vinden we er in John Toland's proto-maçonnieke rituele celebratie-tekst, *Pantheïsticon*, een krachtige weergalm van [...]. In zijn proto-maçonniek en oorspronkelijk in het Latijn geschreven boekje *Pantheïsticon*, zijn dit [*wijsbegeerte, de kunsten en de wetenschappen*] de voorwaarden om tot de innerlijke en uiterlijke bevrijding van de menselijke geest te komen. Op die wijze zal de vriendschap onder de mensen worden gevestigd via het bevorderen van redelijke zelfkennis.'

Cicero, Toland, Anderson

De lezer van de 21ste eeuw zal zich verbazen of misschien zelfs in verwarring raken, als hij Toland het woord ‘pantheïst’ ziet gebruiken voor vrijzinnige denkers uit zijn tijd en meer nog als aanduiding van de Romeinse jurist, filosoof en politicus Cicero.

Toland scheert min of meer theïsten, deïsten, pantheïsten (en misschien wel atheïsten) over één kam of ziet ze als verwant. Helemaal vreemd is dat niet want ook Spinoza overkomt dat in zijn tijd wel, wanneer hij als pantheïst bestempeld werd.²⁹

In zijn misschien wel belangrijkste publicatie, het *Pantheïsticon*, vinden we het bewijs dat Toland de hierboven (zie blz. 18 en 19 en afb. 3) herhaaldelijk genoemde passage uit Cicero’s *De senectute* inderdaad kende. Toland beschrijft in zijn *Pantheïsticon* hoe hij zich voorstelt dat een ‘socratisch’ genootschap bijeenkomt en vergadert. (Zie afb. 9)

<p>66 <i>PANTHEÏSTICON.</i></p> <p>‘ mild and temperate. Moreover, I ‘ esteem not so much Feasting for the ‘ Pleasure it gives the Body, as for the ‘ coming together and Conversation of ‘ Friends. Our Ancestors justly called ‘ the Sitting down of Friends at Table <i>Convivi-</i> ‘ an <i>Entertainment</i>, because it tended to <i>um.</i> ‘ the cementing of social Life: The <i>Compta-</i> ‘ <i>Greeks</i> who call it <i>Drinking and Sup-</i> <i>tinge, Con-</i> ‘ <i>ping together</i>, have not termed it so <i>stitutio.</i> ‘ well, inasmuch as, in that respect, ‘ they seem to make the greatest Account ‘ of what should be made the least.’</p>	<p>The words of the thirteenth chapter of the book <i>De Senectute</i> [...]:</p> <p>PRESIDENT</p> <p>Moreover, I esteem not so much Feasting for the Pleasure it gives the Body, as for the coming together and Conversation of Friends. Our Ancestors justly called the Sitting down of Friends at Table ‘Convivium.’ An <i>Entertainment</i>, because it tended [in de marge: <i>convivium</i>] to the cementing of social Life: The Greeks who call it <i>Drinking and Supping together</i>, have nor termed it so well, in as much as in that respect, they seem to make the greatest Account of what should be made the least.</p>
---	--

Afb. 9 Links: afbeelding van bladzijde 66 uit Toland’s *Pantheïsticon* en een deel van het citaat uit Cicero’s *De senectute* waarin Cicero de gang van zaken in zijn *Magna Mater* genootschap beschrijft; rechts een citaat uit de Engelse vertaling van die tekst in de uitgave van Falconer (zie noot 7).

De vraag is of ook James Anderson de hier behandelde passage uit *De senectute* heeft gekend. Daarover is geen zekerheid, maar daar staat tegenover dat Anderson wel degelijk invloeden moet hebben ondergaan van of via zijn een jaar jongere tijdgenoot Toland. Margaret Jacob wijst er op dat Toland al eerder dan Anderson het woord *constitutions* gebruikt in de zin van ‘voorschriften’ en niet in de zijn tijd meer gebruikte zin van ‘gezondheidstoestand’.

Toland beschrijft in een latere passage (die we hier buiten beschouwing laten) een voorzitter in een samenspraak met een lid of leden en uiteindelijk bijna een toast op Socrates, Plato, Cato en Cicero.

De politiek aan het eind van de zeventiende eeuw gaf meer ruimte voor een vrijer denken zoals Toland dat uitdroeg. De Stuarts leken het evenwicht te willen zoeken tussen katholiek en protestant onder de vlag van 'indulgence' en 'latitudinarianism'. Of de jonge vrijmetselarij ook die ruimte gaf aan vrijdenkers is een vraag die niet eenvoudig te beantwoorden is. Zou het voorvoegsel 'vrij' zonder Toland aan onze naam zijn toegevoegd?

III EEN GROOTLOGE EN HAAR CONSTITUTIES

Laat ons terugkeren naar een vertrouwde tekst, die in Nederland weerklinkt in het ritueel van het Zomer Sint Jan:

'[...] Wij zijn hier bijeen om ons St Jan-feest te vieren. Wij doen dit getrouw aan de traditie, sedert op de St. Jansdag van 1717 in Londen de eerste Grootloge werd gevormd en een Grootmeester werd geïnstalleerd.'

Vier van de elf toen bestaande loges in Londen verenigden zich in 1717 in een nieuwe Grootloge, die van Westminster, die zich later (1751) Grootloge van Engeland zou noemen. Dat gebeurde op de dag van het feest van Johannes de Doper, de patroon van het metselaarsgilde. Die dag viel in dat jaar op 24 juni. Het probleem is dan nog, was Sint Jan de patroon van de *metselaars* of van de *steenhouwers*?³⁰

Een Schotse auteur

Drie jaar later zal de Grootloge van Westminster een aantal teksten vast laten leggen die haar gezag en doelstellingen moeten bevestigen en uitdragen. Dat zou ze onder een andere naam, die van *United Grand Lodge of England*, later nog weleens doen.³¹ Voor dit werk koos men in 1720 de titel *Book of Constitutions*.³² Daarvoor werd als auteur gekozen de uit Schotland afkomstige presbyteriaanse predikant James Anderson die door een uitgebreide commissie gecontroleerd zou worden. Een van de leden van die commissie was de hugenootse dominee en vrijmetselaar Desaguiliers, die ook een deskundige was op het gebied van riolering. Hij was eerder al eens geraadpleegd over een waterbouwkundig probleem in Edinburg en kwam daar tot de veronderstelling dat in Schotland meer gegevens over de geschiedenis van de vrijmetselarij te halen waren dan in Londen. Dat was de eerste reden om de *Schot* Anderson als auteur te kiezen. De tweede reden was Anderson's historische kennis en ervaring door zijn studie van genealogische bronnen, die voor zijn tijd indrukwekkend was en die in elk geval omvangrijk was.

De presbyteriaanse kerk

De presbyteriaanse kerk, sterk met Schotland verbonden, is een streng calvinistisch kerkgenootschap, dat zich van de Anglicaanse (High) Church of England had afgesplitst. Deze groep wordt dan ook als *dissenters* aangeduid, letterlijk te vertalen als 'andersdenkenden'. John Knox (1503/1513-1572), een leerling van Calvijn, had de opvattingen van de presbyterianen in Schotland verbreid. Alleen al door zijn verdiensten voor het onderwijs: iedere Schot moest de Bijbel zelf kunnen lezen, is dit kerkgenootschap van grote betekenis.

Kerkelijke ambten en verantwoordelijkheden die in de Anglicaanse Kerk aan bisschoppen en aartsbisschoppen toekwamen, waren in de presbyteriaanse kerk in handen gelegd van de predikanten en van *presbyters*. Dit Griekse woord is oorspronkelijk te vertalen als 'priesters', maar moet in deze groep als 'ouderlingen' worden opgevat. Deze waren ook de bestuurders van de gemeenten, die een hoge mate van zelfstandigheid hadden. In dit opzicht een vooruitstrevend, maar in andere opzichten wel een zeer orthodoxchristelijk kerkgenootschap.

Het is een merkwaardige paradox dat Anderson in Schotland tevergeefs naar een gemeente zocht die hem als voorganger wilde hebben, maar in Londen, een stad waar eerder de Anglicaanse Church of England toonaangevend was, in Swallowstreet (Piccadilly) een gemeente vond waar hij als voorganger welkom was.

Datering en jaartelling

Van de jaartallen van het boek vraagt de aanduiding *In the Year of masonry 1723* op de titelpagina enige toelichting. Het is voor de achttiende-eeuwse schrijvers, zoals Anderson, duidelijk, dat de geschiedenis van de vrijmetselarij begint met Adam in het jaar 4000 voor Christus; volgens die jaartelling is het boek gepubliceerd in 5723 (dat wil zeggen 4000 plus 1723).

De jaartelling die Anderson volgt is niet de christelijke van Dionysius Exiguus uit 525, die berekende dat Christus geboren werd in het zevenhonderdvierenvijftigste jaar na de stichting van Rome, dat werd dus *Anno Domini* jaar één. Hij gebruikt evenmin de verbeteringen in de kalender en tijdrekening van de befaamde Leidse hoogleraar Scaliger (1540-1609), en ook niet die van de Anglicaanse aartsbisschop en primaat van Ierland James Ussher (1581-1656).

Deze berekende in zijn werk, *Annalium pars posterior* van 1654, als tijdstip van de schepping de vooravond van 22 oktober 4004 voor Chr. en voegde daarbij dus vier jaar aan de jaartelling gebaseerd op die van het *Anno Mundi* toe. Ussher's tijdrekening raakte wijdverbreid in Engeland, omdat ze in uitgaven van de Bijbel werd overgenomen. Daar vinden we, ook in kleine letters en cijfers in de marge, net als bij Anderson, verwijzingen naar het *Anno Mundi* (jaar van de wereld, zonder de extra vier jaar van Ussher). Voor de eerste druk van de *Constitutions* is dat dus 5723.

Anderson gaat voor de vrijmetselarij uit van de jaartelling volgens het *Year of Masonry* zonder de vier extra jaren van Ussher. Hij stelt op blz. 2 van de tweede druk van zijn *Constitutions* in de noot vast dat hij uitgaat van het *Vulgar Anno Domini*, en aan 1737 *the strict years before Christ Birth* toevoegt, dat is zijns inziens 4000. Zo komt hij op de verschijningsdatum van de tweede druk van de *Constitutions* op 5737.

Er zijn aan het eind van de 17de eeuw meer van dat soort dateringen berekend o.a. als gezegd door Scaliger, Hearne (1678 –1735), Lightfoot (1602-1675), Prideaux (1648–1724) en Kepler (1571-1630), die over die 4 jaar extra van Ussher een en ander te zeggen heeft. Anderson gebruikt voor *Anno Mundi*, zoals Impens zegt als aanduiding met een couleur locale, *Year of Masonry*. Ook het huidige jaarboek *Acta Macionica* bezigt overigens deze jaartelling voor de verschijningsdatum van zijn uitgaven.³³

Titelprent

De gravure is natuurlijk geen persfoto van de overhandiging, maar is een allegoriserende weergave van de gebeurtenis waar de hertog van Montagu in het ornaat van Ridder van de Orde van de Kouseband aan zijn opvolger de hertog van Wharton het grootmeesterschap van de nieuwe grootloge van Westminster overdraagt. Deze illustratie bevat eigenlijk twee elementen die van groot belang zijn. Ze is een *sociogram* waarin een aantal personen wordt afgebeeld en waarin er een bij naam in het onderschrift van de prent genoemd wordt, de graveur John Pine (1690-1756) en ze is ook een *ideogram* dat een aantal ideeën samenvat.

Geheel vooraan, bijna zouden we zeggen in het Westen, zien we twee groepen van vier personen. Links de hertog van Montagu met zijn grootofficieren, (Beal, Villeneau, Morris), waarvan één een aantal operatieve schootsvellen en handschoenen aandraagt. Rechts de hertog van Wharton, zijn opvolger, in gezelschap van zijn grootofficieren (o.a. Desaguliers³⁴ gekleed als predikant).

Orde van de Kouseband en operatieve schootsvellen

Misschien willen we teveel zien in het opmerkelijke verschil en de intigerende overeenkomst tussen de beide groepen en hun regalia. Is de linker groep waarin we een van de grootofficieren *operatieve* leren schootsvellen en handschoenen zien uitreiken, een verwijzing naar daadwerkelijke, operatieve, bouwers? Dat waren overigens in de jonge grootloge wel meer werkgevers dan werknemers.

Is de rechtergroep waarin we, met de regalia van de *hoogste ridderorde van Engeland* de Orde van de Kousenband, een verwijzing naar een in elk geval aristocratische benadering of ambitie van de nieuwe vrijmetselarij?

Waren de beide groepen er al van doordrongen dat over het schootsvel ooit in het ritueel voor de eerste graad gezegd zou worden:

'It is more ancient than the Golden Fleece, or Roman Eagle, more honourable than the Garter, or any other order in existence. Being the badge of innocence and the bond of friendship.'

In elk geval worden hier operationele schootsvellen en de regalia van de Order of the Garter *gezamenlijk* op deze maçonnieke prent afgebeeld, maar het is de vraag of de titelprent de overgang van operatief naar speculatief illustreert. Per slot van rekening zijn er nog een aantal afwezigen op deze afbeelding: de leden van de oude 'bouw-gilden'!

De hertog van Montagu overhandigt de hertog van Wharton een opgerold document met de titel *Constitutions*, een zinspeling op de voorschriften en gebruiken in Anderson's werk? De voorschriften, regels en gebruiken die de grootmeester moet handhaven? Of zoals Vibert zegt een verwijzing naar een versie van de *Oude Constituties* als een attribuut van een grootmeester. Temidden van al dat hoog-adellijk geweld is Anderson de 'kleine' afwezige. Zijn collega dominee Desaguliers heeft wel een plaats gekregen op de titelprent, maar Anderson niet.

De geleiders van de hertogen van Montagu en van Wharton vinden we herhaaldelijk vermeld als de grootofficieren in de beginjaren van de in 1717 gestichte Grootloge in de tweede druk van Anderson's *History* van 1739.

Afb. 10 Philip 1ste Hertog van Wharton
(1698-1731) Gravure van Harding

Afb. 11 John 2de Hertog van Montagu (1690-1749)
door Sir Godfrey Kneller

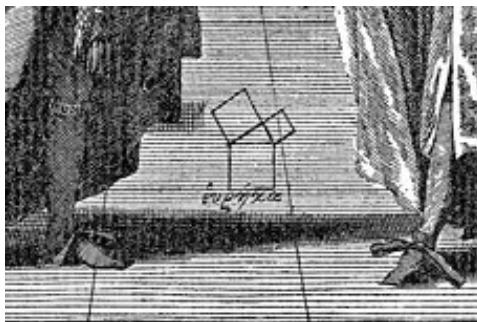
De prent is ook een *ideogram*. We vinden er de weerspiegeling in van belangrijke denkbeelden en begrippen. Allereerst de zonnegod in het bovenste deel van de afbeelding, Helios, die ook verwijst naar de grootmeester die het licht van de vrijmetselarij

behoort te verbreiden, en de stelling van Pythagoras, symbool van de belangrijkste hulpwetenschap van 'masonry', de geometrie. De stelling van Pythagoras wijst hier op het beginsel van het volgen van de juiste verhoudingen, zoals in de meetkunde, die al door Adam werd geleerd aan zijn zonen. (Zie blz. 1 van de *History*).

Eureka

We zien dan de 47ste stelling in het eerste boek van Euclides, de stelling van Pythagoras, op de titelprent van de *Constituties*. Bij de afbeelding daarvan (zie afbeelding 12) vinden we de tekst *eureka*, 'ik heb gevonden'. Het moge zijn dat de stelling van Pythagoras de grondslag is van de vrijmetselarij. Evenwel verwacht Anderson hier twee gebeurtenissen. Het woord *eureka* werd immers uitgeroepen toen Archimedes een ander probleem oploste met betrekking tot het percentage goud in de legering van het materiaal van de kroon van Hiero II van Syracuse (\pm 306-214 voor onze jaartelling). Anderson herhaalt die persoonsverwisseling later nog een keer waar Pythagoras merkwaardigerwijze wordt vermeld als leider van een:

'new Religion of Patchwork, but likewise of an *Academy* or *Lodge* of good *Geometricians*, to whom he communicated a secret viz. *That amazing Proposition which Euclid . lib. Prop. XLVII is the foundation of all Masonry, of whatever Materials or Dimensions, called by Masons his HEUREKA; because They think it was his own Invention.*' (zie blz. 26 van de tweede druk van de *History* 1738).

Afb. 12 De stelling van Pythagoras op de titelprent van de Constituties

Stevenson vat Anderson's *History* samen:

At length the Royal Art was carry'd to Greece and the 47th proposition of the first book of Euclides is highlighted for if duly observed, [*it*] is the Foundation of all Masonry, sacred, civil and military. [...] That the right angle or square also lies at the heart of Freemasonry's symbolism and rituals is not even mentioned, for Anderson's task is to trace the outward history of Freemasonry, not to reveal its secrets. (Stevenson blz. 112).

Een tempel

Een belangrijk deel van de titelprent wordt ingenomen door de afbeelding van de Tempel van Salomo. Natuurlijk een verwijzing naar het bouwwerk dat, zoals het ritueel zegt, ons 'ten zinnebeeld strekt'.

De 18de -eeuwers waren er van overtuigd dat dergelijke gebouwen de stijl van bouwen van de Romeinen volgden, die door vorsten (die in Anderson's *History* veelvuldig als grootmeester van de vrijmetselarij worden opgevoerd) waren gebouwd

Het is nog maar de vraag in hoeverre de eerste vrijmetselaars in de 18de eeuw een duidelijk beeld van een *Romeinse* tempel uit de tijd van Augustus hadden, laat staan van een *Joodse* tempel uit de tijd van Salomo.

'Ongetwijfeld bood de klassieke oudheid belangrijker bouwwerken, waarvan de resten (in tegenstelling van Salomo's tempel) nog te bekijken waren, maar om te beginnen waren die "heidens" en dan wie zag of kende ze in een Middeleeuwse gemeenschap. Al zeker weinig bouwvakkers, steenkappers of beeldhouwers.

Die lazen uiteraard zelf de Bijbel niet en hadden de Joodse traditie ook alleen van horen preken. Herinner U de manier waarop schilders en verluchters van manuscripten die Bijbelse bouwsels weergaven: in de overigens schitterende miniaturen van die tijd verschijnt Salomo's tempel als een uitzonderlijk mooie hoog gotische kathedraal en wanneer Pieter Breughel de "Toren van Babel" schildert lijkt die allerminst op een zigurat. [...]

Over de evolutie van de operatieve naar de speculatieve vrijmetselarij blijft verwarring bestaan, maar feit is dat laatgenoemde vele elementen van de eerste "doorkreeg" of daaraan "ontleende" waaronder dus ook de tempel van Salomo als subliemste bouwwerk.³⁵

Anderson put zich bij zijn beschrijving van Salomo's tempel uit in loftuitingen, en zegt dat de bouw en de stijl van die tempel de bouwkunst in vele landen beïnvloed heeft. (*History* blz. 11 e.v.). In het neoclassicisme spelen verschillende stijlen van zuilen een zeer belangrijke rol, zo ook in de afbeelding van het gebouw op de titelprent. De stijl van de kolommen op de afbeelding verandert, van achteren naar voren en wordt gecompliceerder: dorisch, jonisch, korintisch en samengesteld.

In elk geval is het duidelijk dat de colonnade met twee bogen die is afgebeeld op de titelprent op geen enkele manier een afbeelding van de Tempel van Salomon is, die we (bijbels)-historisch of archeologisch serieus kunnen nemen. Wat dat betreft waren er aan het eind van 17de eeuw en rond 1723 in Anderson's kring afbeeldingen, zelfs modellen die daartoe een poging laten zien. Onder andere vinden we een en ander in de nog altijd fraaie en wat statige platenatlas *De beoefening der koninklijke kunst in Nederland*.³⁶

'Er is van vorstelijke zijde in de 17de eeuw veel belangstelling betoond door de meer visionair gerichte uitbeeldingen van Salomo's tempel. Niet alleen heeft deze verbeelding doorgewerkt in de bouw van El Escorial en de vormgeving van paleizen als de Tuilerieën, Versailles en zelfs White Hall beïnvloed, maar er valt ook een opmerkelijke koninklijke belangstelling te constateren voor modellen, die op verkleinde schaal in de loop van de

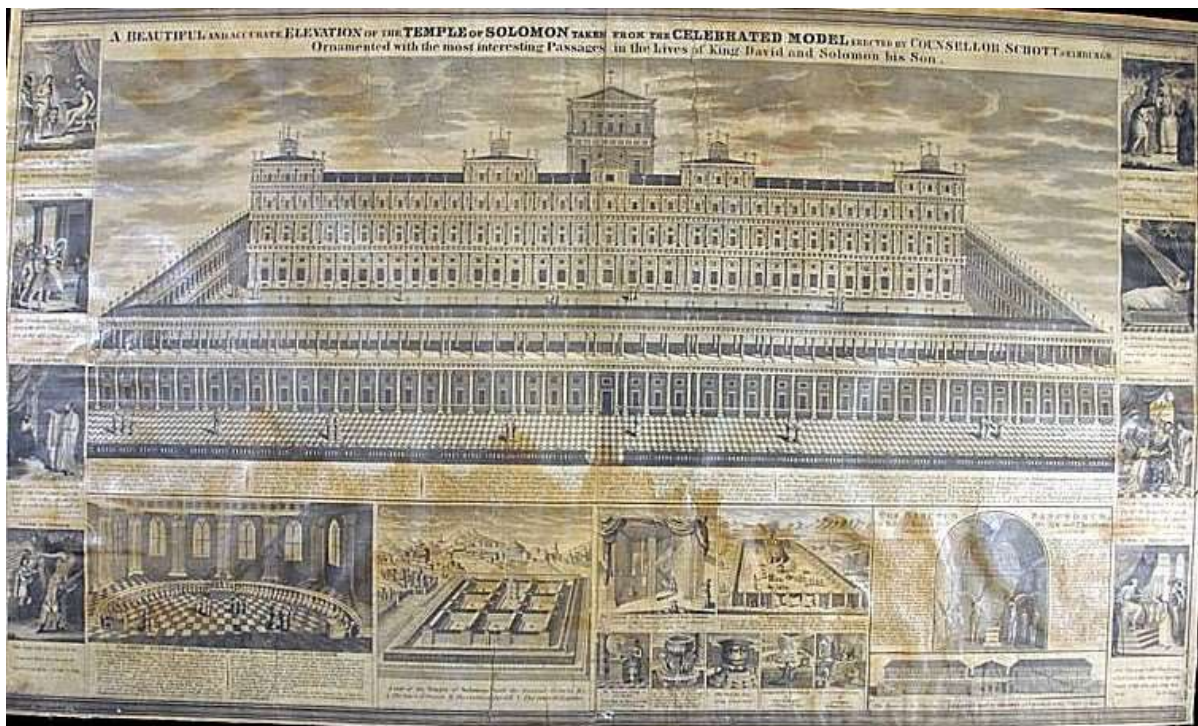
17de eeuw werden vervaardigd van de tempel naar de vizioenen van Ezechiël. De beroemdste van deze reconstructies is wel geweest die van Rabbi Jacob Jehudah Leon, omstreeks 1603 in Spanje geboren, doch al vroeg uitgeweken naar Middelburg en naderhand naar Hamburg, waar hij omstreeks 1640 zijn model moet hebben gebouwd, dat hij meebracht toen hij in 1649 naar Amsterdam kwam, waar hij tot hoofd van de Joodse scholen werd aangesteld. [...] In 1675 mocht hij zijn model aan Karel II in diens paleis in Londen tonen die het zeer zou hebben geprezen. Ook mocht hij zich verheugen in de steun van Stadhouder Willem III en diens echtgenote, Prinses Mary Stuart.

De Latijnse vertaling van zijn toelichting vond o.m. haar weg naar de hertog van Brunswijk-Lüneburg, die haar doorzond aan prof. Johannes Saubert. Deze werkte de klein publicatie van nog geen veertig pagina's uit tot een folio-werk van meer dan tweehonderd pagina's met vele illustraties, dat in 1665 verscheen. Daarmee werd het een uitgangspunt voor wetenschappelijke verhandelingen. Het werd door tal van Nederlandse theologen benut, w.o. Witsius, Vossius, Relandus, Coccejus en Cunaeus. Het gegeven van de tempelbouw stond derhalve in de 17de eeuw in het midden van de culturele en theologische belangstelling. [...] (Vgl. 1 Cor. 3: 2 Cor. 6, Galaten 3: 15-18, Efezen 2: 20-22, Hebreërs 3-5).

Een tweede model zou echter nog meer van belang zijn voor de vrijmetselarij. Het was het model van een zekere raadsheer Schott, dat in 1723 in Londen werd getoond (Afb. 12). Bij dit model verscheen een toelichting met afbeeldingen door de hier nog nader te noemen vrijmetselaar John Senex, die Andersons *Constitutions* in het zelfde jaar heeft uitgegeven. Deze toelichting gaf een uitleg van dit model, die vermoedelijk snel de weg naar de loges vond. Zijn illustraties vertonen, naast het aanzicht van de volledige tempel, in de andere platen details van de inrichting van de voorhof zoals de 'koperen zee' en het altaar voor brandoffers.

Waar is de Opperbouwmeester?

Er is ook een *grote* afwezige, naast de kleine afwezige Anderson: er is geen symbool voor of een aanduiding van een opperbouwmeester, zoals bijvoorbeeld een alziend oog of een tetragram. Wel zien we tegen een 'azuuren gewelf' de klassieke zonnegod Helios en zijn zonnewagen, als gezegd de verspreider van het licht, waarvoor kennelijk geen christelijke symboliek (zoals bijvoorbeeld een driehoek met een stralenkrans of het tetragram) gekozen werd'.³⁷

Afb. 13 Weergave van het door 'counselor' William Schott in 1723 in Londen tentoongesteld model van de Tempel van Salomo; ook hier vinden we zuilengalerijen te over net als op de titelpagina van de Constitutions: 'ornamented With the most interesting passages'.

Afb. 14 Globe door John Senex ca. 1750. Getiteld: 'A New & Correct Globe of the Earth by J. Senex F.R.S.', past in een houten etui (op de achtergrond van de illustratie), aan de buitenzijde bekleed met vissenhuid, aan de binnenkant twee afbeeldingen van de sterrenhemel. Het etui heeft een doorsnede van 8 centimeter, iets groter dan een tennisbal.

Afb. 15 John Sturt (1658 - 1730) werd op zijn zeventiende leerling bij Robert White. Volgde hem na in een aantal kleine portretten op titelpagina's van boeken. Hij had samen met een collega een tekenschool bij de St. Pauls Cathedral.

Afb. 16 Sir James Thornhill (1675 - 1734) Engels schilder van decoratieve wand- en plafondschilderingen. Hij was de schoonvader van de schilder William Hogarth, die ook vrijmetselaar was.

Dan volgen op de titelpagina de namen van de uitgevers William Hunter en John Senex (1686–1740) die beiden hun winkel hadden in Fleetstreet. De drukker was William Hunter over wie niet veel bekend is.

John Senex³⁸ was bij uitstek de uitgever van de geleerde wereld in de eerste helft van de 18de eeuw in Engeland onder andere door de uitgave van verhandelingen over wiskunde, natuurkunde en wijsgerige onderwerpen met inleidingen van de hugenootse predikant Desaguiliers die als secretaris van Newton een vooraanstaande plaats innam in de kring van geleerden, kunstenaars, vrijmetselaren en leden van de Royal Society³⁹. Senex was (uiteraard zouden we zeggen) lid van de Royal Society, befaamd als uitgever, boekhandelaar, drukker, en als cartograaf, maar vooral als handelaar in en maker van globes. De naam van zijn winkel in Fleetstreet was dan ook *The Globe*.

De graveur Pine was lid van de Horn Lodge, waarvan ook de dichter Alexander Pope lid was, die de door Pine geïllustreerde editie van Horatius uit 1733 in zijn bezit had. In 1723 graveerde hij misschien de titelprent van de *Constitutions*, en bleef werkzaam als graveur ook voor de nieuwe Grootloge.

Prescott heeft twijfels over de vaardigheid in 1723 van Pine als *tekenaar* van de titelpagina van *Anderson's Constitutions*⁴⁰. Waarschijnlijk graveerde hij het werk van een collega. Mogelijk van zijn buurman in Aldersgate, John Sturt of nog waarschijnlijker is het dat James Thornhill de titelprent tekende. Hij was de schilder van de fresco's in de koepel van St. Paul's Cathedral en van de fresco's in het Marine Hospitaal in Greenwich.

Er zijn overeenkomsten te bespeuren in zijn manier van werken in de fresco's en de titelprent. Thornhill was regerend meester van een loge in Greenwich en eerste grootopziener. Er is ook ander maçonniek werk van hem bekend.

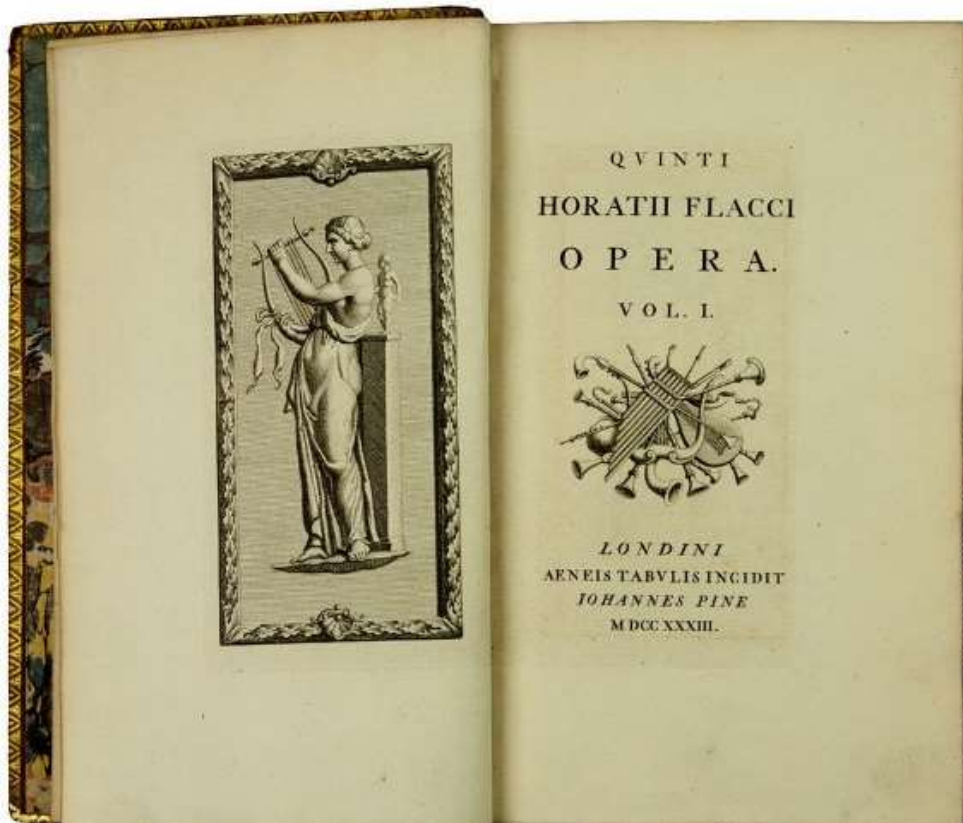
Hij graveerde onder andere illustraties voor Henri Pemberton's *View of Newton's Philosophy* (1723).

Afb. 17 John Senex' Kaart van Westminster uit 1720; in de rechter onderhoek staat een kerk aan Fleetstreet. Met enige moeite is daarbij het cijfer 72 te lezen, dat volgens de bijgevoegde legenda op de kerk van St. Dunstans West duidt, waartegenover de bedrijven van Senex en Hooke gevestigd waren.

Fleet Street, de brede straat onderaan de kaart is genoemd naar een riviertje dat uitmondt in de Thames en is tot in onze dagen verbonden met het drukken en uitgeven van kranten. De straat bewaart allerlei verwijzingen naar schrijvers en politici die er woonden of werkten of de taveernes frequenteerden. Zoals Ben Johnson, John Milton, Izaak Walton, John Dryden, Edmund Burke, Oliver Goldsmith en Charles Lamb. De grote lexicograaf en woordenboekermaker Samuel Goldsmith woonde in een zijstraat van Fleetstreet van

1748 tot 1759. Wynken de Worde, medewerker en opvolger van de drukker Caxton (zie afb. 2) werd er begraven in St. Brides Church in 1535, net als de dichter Richard Lovelace in 1657. Samuel Pepys werd er gedoopt.

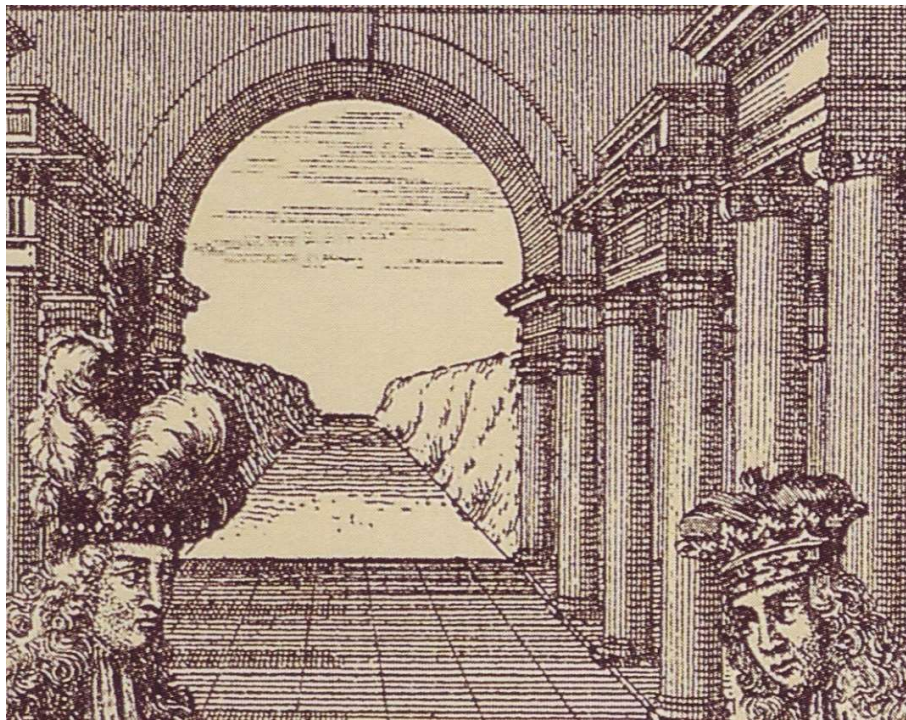

Afb 18 De door John Pine geïllustreerde editie van Horatius, Londen 1733

De conclusie kan alleen maar zijn dat de uitgave van het Constitutieboek van Anderson niet het werk was van Anderson alleen. Het was de vrucht van de samenwerking van geleerden, kunstenaars, uitgevers en drukkers die betrokken waren bij wetenschappelijke publicaties, illustraties, gravures, het maken van kaarten en wetenschappelijke instrumenten, die begeistert waren door de vernieuwing van wetenschap en kunst. Zij waren voorvechters van het neoclassicisme in de bouwkunst en van het werk van Newton in de wetenschap. Ze vormden een gezelschap van vrijmetselaren en leden van de Royal Society die in de kunsten en wetenschappen een uitzonderlijke plaats in Londen innamen.⁴¹

Een raadselachtig vergezicht?

Hiervoor vroegen we ons af of er geen rechtstreekse verwijzing naar God is in de titelprent. Verwijst het raadselachtige vergezicht door de poort dan naar een goddelijke figuur, die nergens in de *Oude Plichten* als 'Opperbouwmeester'⁴² 'wordt aangeduid? Geheel achterin, zichtbaar tussen de pluimen en de kroon van Wharton en Montagu zien we een afbeelding waarmee de scheiding van de wateren van de Rode Zee voor de Joden op hun uittocht uit Egypte zou zijn weergegeven.

Afb. 19 Tussen de pluimen van de Orde van de Kousenband van de Hertog van Montagu (links) en de hertogelijke kroon van de Hertog van Wharton (rechts) zien we de gespleten Rode Zee, waardoor de Kinderen Israëls veilig het beloofde land konden bereiken op hun uittocht uit Egypte.

Er is wel gesuggereerd dat daarmee de uittocht uit een door godsdienstige twisten verscheurd zeventiende-eeuws Engeland naar een 'beloofd land' van verdraagzaamheid werd uitgebeeld. Dat zou misschien dan de vrijmetselarij kunnen zijn, waarin ieder zijn persoonlijke overtuiging mocht hebben. Een bescheiden credo, zoals hiervoor gezegd, zou er verdraagzaamheid brengen.

To be read

Op de titelpagina's van de eerste en tweede druk van de *Constitutions* vinden we de mededeling dat deze moeten worden gelezen bij de aanneming van een Nieuwe Broeder. De tweede druk, die op dit punt uitvoeriger is, zegt:

'To be read at the Admission of a *New Brother*, when the *Master* or *Warden* shall begin, or order some other Brother to Read as follows.'

Wat er volgt is de tekst van de *History*. Deze omvatte in de tweede druk 139 bladzijden. In elk geval reden genoeg om die voorlezing niet aan slechts één broeder toe te delen.

Maar er is nóg een belangrijke toevoeging en wel van Wharton aan het slot van de *Constitutions* van 1723:

'And we [Wharton] ordain That these be received in every particular *Lodge* under our Cognizance, as the ONLY CONSTITUTIONS of *Free and Accepted Masons* amongst us, to be read at the making of *new Brethren*, or when the *Master* shall think fit; and which the *new Brethren* should peruse before they are made.' *Approbation of the Book of Constitutions 1723; Facsimile Editie* van 1976, blz. 74.

Opmerkelijk is dat de nieuwe broeders kennis moeten nemen van de *Constitutions* vóór zij aangenomen worden!

Vibert ziet ook het probleem van de tijdsduur die voorlezing van de *History* neemt:

'The *History* is directed to be read at the admission of a *New Brother*, and this injunction is repeated in the second edition of the *Constitutions* of 1738, when its application to 139 pages of print requiring some two and a half hours' steady reading to get through it is sufficiently ridiculous. Even in the 1723 version the reading is a good half hours task, and no doubt Anderson prescribed it on his own authority, following the pattern of the *Old Charges*.' (Vibert, *Inleiding Facsimile Editie* van 1976, blz. xxiv).

Vibert benadrukt dan nogmaals:

'The *Old Charges* [zoals *Anderson ze vernieuwd had*] were in all probability, used if not read in their entirety by the lodges in whatever ceremonies they practised. We find accordingly that the texts themselves commence with an invocation to the Trinity. Then comes the historical section, and the *Charges* to which the newly admitted member was no doubt solemnly obligated. These *Charges* are in fact the rules of a *Gild*.'

Een paar regels verder verzekert Vibert ons:

'In the *Charges*, Anderson proceeds direct from his heading to his *First Charge*, as he could hardly avoid doing, but the result is that the *Constitutions* contain nothing in the form of a prayer.' Vibert, *Inleiding (Facsimile Editie* van 1976, blz. xxvi).

Palladiaanse propaganda

We moeten ook nog acht slaan op een opmerking van Prescott, die Anderson's *Constituties* met de lijst van door Senex gedrukte aan architectuur gewijde boeken achter in het boek karakterizeert als Palladiaanse propaganda.

De boeken over bouwkunde die worden aanevoren zijn:

'Some books Printed for J. Senex, and J. Hooke.

A Treatise of the five Orders in Architecture To which is annexed, a *Discourse concerning Pilasters, and of several Abuses introduced into Architecture*, written in French by Claude Perrault. of the Royal Academy of Paris; and made English by John James, of Greenwich.

The Second Edition. To which is added; an Alphabetical Explanation of all the Terms in Architecture which occur in this Work. Folio. Price 12 s.

Rules and Examples of Perspective, proper for Painters and Architects, &c. containing a most easy and expeditious Method to delineate in Perspective all Designs relating to Architecture, after a new Manner, by that great Master thereof, Andrew Pozzo.⁴³ Folio. Price 1.15^{sh}'

Gevolgd door de aankondiging van een boek over Anatomie, dat niet alleen het gebeente en de spieren van het menselijk lichaam afbeeldt maar ook:

'the most celebrated antique Statues, at Rome, exhibited in a great Number of Folio Copper Plates, with all the Figures in various Views. A Work very useful to Painters, Sculptors Statuaries, and all others Studious of the Structure of the human Body. Price to Subscribers one Guinea and a half, not to be Sold afterwards for less than Two Guinea'.

De hierboven genoemde boeken van Perrault en Pozzo (zie afb. 20), en het anatomieboek zijn geïllustreerd door Sturt (zie afb. 15). Zowel Pope als Pine waren vrijmetselaar en lid van de Horn Lodge net als Anderson. In 1723 graveerde Pine zoals het onderschrift van de titelprent vermeldt deze gravure voor de *Constitutions*. Hij bleef werkzaam als graveur voor de Grand Lodge o.a. voor de jaarlijkse ledenlijsten met miniaturen die de naam van de plaats waar loges vergaderden (meestal als gezegd een *alehouse*) verbeelden.

Afb. 20 Pozzo's verhandeling over het perspectief, uitgegeven door John Senex, geïllustreerd door John Sturt en vertaald door John James of Greenwich. Door Senex aangeprezen in een lijst van zijn uitgaven in de Constitutions: Rules and Examples of Perspective, proper for Painters and Architects, &c. containing a most easy and expeditious Method to delineate in Perspective all. Designs relating to Architecture, after a new Manner, by that great Master thereof, Andrew Pozzo. Folio. Price 1.15s

IV WIE WAS JAMES ANDERSON?

Een auteur krijgt een opdracht

Op 29 september 1721 droeg de Grootloge van Engeland James Anderson op de oude 'gotische' Constituties te herordenen. De eerste druk van die nieuwe Constitutions, waarin ook The Charges of a Freemason waren opgenomen, werd al gepubliceerd in 1723, en een tweede druk kort voor zijn dood. In het vierde hoofdstuk van de *History* in de tweede druk van de *Constitutions* schrijft James Anderson in 1738, op blz. 113:

'His Graces Worship [Montagu] and the Lodge finding Fault with all Copies of the old Gothic Constitutions, ordere'd Brother James Anderson A.M. to digest the same in a new and better Method.'

Boven aan blz. 114 vervolgt hij:

'MONTAGU Grand Master, at the Desire of the Lodge appointed 14 learned Brothers to examine Brothers Anderson's Manuscript and to make Report. [...] The said Committee of 14 reported that they had perused Brother Anderson's Manuscript, viz. the History, Charges, Regulations and Master's Song, and after some Amendements had approv'd of it. Upon wich the Lodge desir'd the Grand Master to order it to be printed.'

Wat moeten we ons precies voorstellen over het bijeen zoeken en raadplegen van die *Oude Constituties*? We kunnen ons uit enkele handschriften wel een beeld vormen van de meer christelijke, zeker katholieke elementen daarin, en ook van de aanzetten tot een geschiedschrijving, kortom teksten als het Cooke en het Regius Handschrift uit de late 14de en 15^e eeuw.

Stevenson schetst een beeld van hun inhoud en van de gang van zaken:

'The "Masonic" traditions of the lodges were based on the recollections of old men who had had connections with working stonemasons, and on the various copies of the late Medieval documents known as the "Old Constitutions" or "Old Charges", which survived. Both oral tradition and "Old Constitutions" varied from version to version - and in any case they related to attempts to regulate the lives of stonemasons, not sociable London citizens. There was a need for standardization and updating if Freemasonry was to be a coherent product attractive to new members. In 1718 George Payne desired any brother who could do so to produce old writings or records concerning Freemasonry. This resulted in several copies of *Old Constitutions*. In his second term of office 1720-21 Payne renewed interest in the issue and more old manuscripts were collected. He then produced in his second term of office *General Regulations*, which were approved by Grand Lodge on June 24, 1721. These dealt with fairly mundane (if essential) matters of administration and procedures, and evidently Payne and his colleagues felt unable to provide themselves any more comprehensive account of the Craft, and turned to Anderson to fill the gap.'⁴⁴

Afb. 21 James Anderson, karikatuur van een optocht van een 'carnavaleske' graad, de Gormogonen, waarmee vrijmetselaren een soort zelfspot bedreven. Er wordt gesuggereerd dat de man op de ezel Desaguiliers is en de man in wapenrusting de Hertog van Wharton is. De afbeelding van de man met de ladder is het enige bekende 'portret' van Anderson.

De tweede Grootmeester van de jonge grootloge was George Payne (1685-1757) die in elk geval bijdroeg aan de *Constituties* door het opstellen van een deel van de tekst, de *General Regulations* (blz. 58-75 van de eerste druk):

'Compiled first by Mr. GEORGE PAYNE, Anno 1720, when he was Grand-Master', and approv'd by the GRAND-LODGE on *St John Baptist's Day Anno 1721*, at *Stationner's Hall*, LONDON; when the *most noble* PRINCE *John Duke of MONTAGU* our Grand-Master for the Year ensuing; [...]' (blz. 58 van de eerste druk).

Dan wordt op dezelfde bladzijde een zin toegevoegd over de bronnen voor de *Constituties* die even de verkeerde indruk wekt dat Montagu de auteur van het boek is:

'And now, by command of our said *Right Worshipful* GRAND-MASTER MONTAGU, the *Author* [dat duidt op de niet met name genoemde James Anderson, niet op Montagu] of this Book has compared them with, and reduc'd them to the ancient *Records* and immemorial *Usages* of the Fraternity, and digested them into this new Method, with several proper Explications for the Use of the Lodges in and about *London* and *Westminster*.'

Daarmee is wel een verwijzing gegeven naar de oorspronkelijke naam van de nieuwe grootloge: grootloge van Westminster (blz. 58 van de eerste druk).

Deze mededelingen zijn niet helemaal accuraat en volledig, Vibert vult de gegevens aan⁴⁵. In elk geval moet er nog aan toegevoegd worden dat in de eerste druk van de *Constitutions* niet erg duidelijk is wat Anderson's rol is bij het verschijnen in 1723 van het boek. Een van de redenen daarvoor is de nogal opdringerige opdracht aan de grootmeester, Zijne Genade de Hertog van Wharton, de opvolger van Montagu. Dat gebeurt in extra groot lettertype, door J.T. Desaguliers die daardoor bij vele wat minder oplettende lezers de indruk wekte, dat hij, Desaguliers, de auteur is van het boek.

Weliswaar wordt aan het eind van de eerste druk van 1723 in de goedkeuring ervan, door de grootmeester, gedeputeerd grootmeester, grootopzieners, de voorzittend meesters en opzieners van twintig loges, onder loge nummer XVII gezegd:

'James Anderson Master of Arts the author of this book' (afb. 23).

Maar dat is bijna onvindbaar. Het is in de eerste druk de enige vermelding van de naam van de auteur.

Geen echte biografie van Anderson

Er is nooit een grote biografie over Anderson geschreven. De meest uitgebreide en overigens uitstekende levensbeschrijving is die van Stevenson. Waaraan ik veel van het hier volgende ontleen.

James Anderson (ca. 1679–1739) werd geboren in Aberdeen, waar hij ook studeerde. Hij behaalde de graad van Master of Arts (*Magister Artium*, M.A) en van Doctor in de

Theologie (D.D., *Doctor Divinitatis*) aan het Marischal College in die stad. Hij werd predikant in de Church of Scotland in 1707 en vestigde zich in Londen. Waar hij aanvankelijk predikant was van de kerk in Glass House Street tot 1710 en daarna tot 1734 van de presbyteriaanse kerk in Swallow Street (Piccadilly).

Deze gemeente van Schotten kwam bijeen in een kerk die een aantal jaren in gebruik was geweest door Hugenenoten met de vader van Desaguiliers als rector. In 1731 vertrok Anderson na een onenigheid met een aantal volgelingen naar een kerk in Lisle Street in Leicesterfields. Hij was ook predikant van de Graaf van Buchan als deze als lid van het Hogerhuis in Londen verbleef. Het is niet zeker of de graaf vrijmetselaar was; zijn zonen waren dat wel.

Het is niet bekend wanneer en waar Anderson vrijmetselaar is geworden. Verondersteld wordt dat hij al lid werd van de Loge in Aberdeen. Evenmin kan worden vastgesteld wanneer hij lid van een werkplaats in Londen is geworden. Hij was lid en Regerend Meester van loge nummer 17 in Londen in 1722. Hij had geen contact met de Grootloge van Londen en Westminster vóór het Grootmeesterschap van de Hertog van Montagu.

Anderson's geschriften

Over één van zijn boeken *The Constitutions of the Freemasons* is veel gedacht en gediscussieerd. Er zijn boekenkasten vol over geschreven. In elk geval is dat niet zijn omvangrijkste boek en in zijn ogen waarschijnlijk ook niet het belangrijkste dat hij schreef. De meeste lezers en onderzoekers van deze bundel van uiteenlopende teksten (91 blzz. in de eerste druk, 231 blzz. in de tweede druk, ook nog eens in een kleiner lettertype) vinden dat een relatief klein gedeelte ervan (8 blzz.) dat wij kennen als de *Oude Plichten* of wel *The Charges of a Freemason* het belangrijkste deel van de *Constitutions* is. Misschien dat Anderson ook dat niet vond.

Anderson als historicus

In elk geval mogen we concluderen dat Anderson zichzelf beschouwde als een serieuze historicus en dat ook zijn tijdgenoten die mening waren toegedaan. Al is dat nog niet het begrip historicus en historische wetenschap dat wij hanteren. De maatstaven die wij nu voor onze geschiedschrijving en voor wetenschappelijk historisch onderzoek vastgelegd hebben, waren in Anderson's tijd nog nauwelijks geformuleerd. Anderson's doelstelling was om een verleden voor de vrijmetselarij te schetsen van een eerbiedwaardige ouderdom, indrukwekkender dan de historie van talloze andere genootschappen uit zijn tijd. Wij glimlachen misschien bij een passage uit Anderson's *History* waarin hij onze Stadhouder-koning Willem III vrijmetselaar noemt:

'But after the *Revolution Anno 1688* KING WILLIAM, though a warlike Prince, having a good taste of Architecture, carried on the aforesaid two famous Hospitals of *Greenwich* and *Chelsea*, built the fine part of his royal Palace of HAMPTON COURT, and founded and finish'd his incomparable Palace at LOO in HOLLAND, &c. And the bright example of that *glorious Prince*, (who by most is reckon'd a *Free-Mason*) did influence the *Nobility*, the *Gentry*, the *Wealthy* and the *Learned* of GREAT-BRITAIN, to affect much the *Augustan Style* as appears by a vast Number of most curious Edifices erected since throughout the Kingdom [...]. *History 1723*, blz. 42-43.

Omdat wij, zoals gezegd, geen grote biografie van Anderson hebben, ontbreken ons belangrijke gegevens. Om er een paar te noemen. We zijn niet zeker van de voornaam van zijn echtgenote (Rebecca?), een niet onbemiddelde weduwe. Hij zou veel geld in 1720 door het bankroet van de South Sea Company in de zgn. South Sea Bubble verloren hebben. We kennen ook de namen van zijn kinderen niet en alleen het geboortjaar van zijn zoon (1717)⁴⁶ en niet dat van zijn dochter.

Het werk kan beginnen

Montagu benoemde op 27 december 1722 een commissie van 14 geleerde broeders (waarvan Desaguliers lid was) om het door Anderson ingeleverde handschrift te onderzoeken. Na hun goedkeuring en het verzoek aan de grootmeester het te laten drukken, werd daartoe opdracht gegeven op 25 maart 1721⁴⁷. Anderson's werk werd in werkelijkheid driemaal door de grootloge beoordeeld.

In de tweede druk van de *Constituties* (blz. 113) vinden we een alinea die de opdracht aan Anderson nog eens op bijzondere wijze weergeeft:

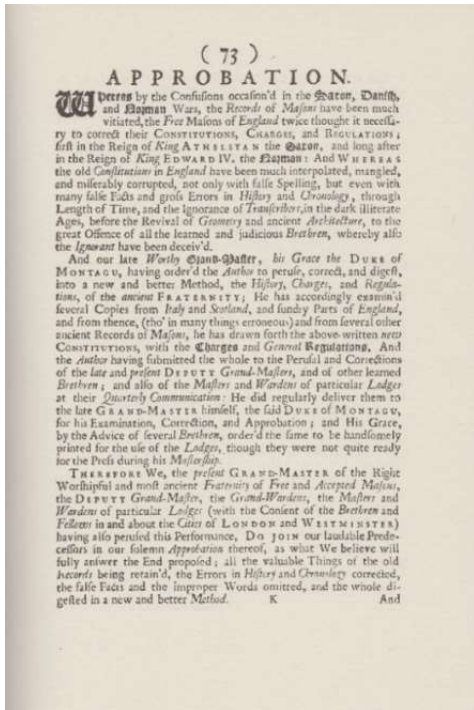
'His Graces *Worship* [de Hertog van Montagu] and the *Lodge* finding Fault with all the copies of the *old Gothic Constitutions*, order'd Brother James Anderson, A.M. to digest the same in a new and better Method.'

Allereerst is de titulatuur van Montagu opmerkelijk, *His Graces Worship*, zijne (edel)achtbare genade of zoiets, die sluit aan bij de gebruikelijke titulatuur voor een Hertog: *His Grace*. Er wordt gezegd, dat de Hertog en de [Groot?]-Loge de oude gothische *Constituties* ten zeerste afkeuren en daarom de opdracht geven aan broeder James Anderson deze samen te vatten en te ordenen volgens een nieuwe en betere methode.

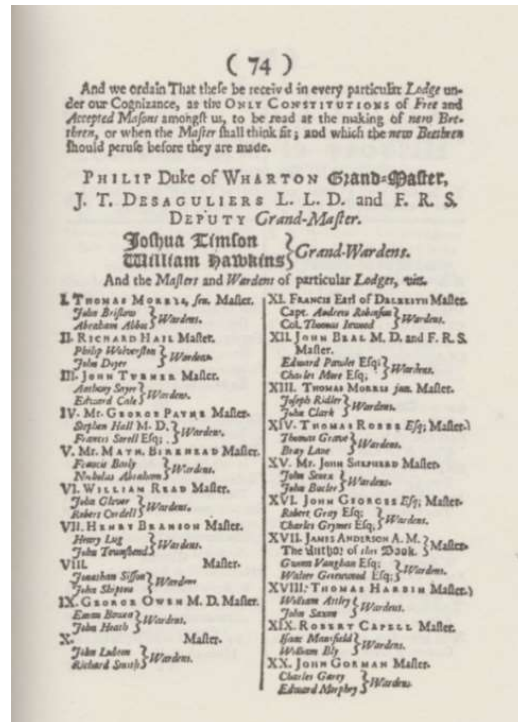
De tekst gebruikt daarvoor het werkwoord 'to digest'. Daarmee kiest Montagu zich een illustere voorganger, namelijk de byzantijnse keizer Justinianus (482-565). De teksten in diens constituties worden met de term *digesten* (samenvattingen) of het Griekse woord *pandekten* (alles omvattende geschriften) aangeduid.

Montagu weet zeer waarschijnlijk wat *Constituties* zijn en ook Anderson moet dat geweten hebben. Zou Anderson dat woord alleen maar gekend hebben als aanduiding van de gezondheidstoestand, lichamelijke constitutie, zoals wel gesuggereerd wordt? Zou hij het

woord niet, in de betekenis van de regelgeving van Justinianus per keizerlijk decreet, door Toland hebben leren kennen, of nog eenvoudiger uit de titel De Oude Constituties??

Afb. 22 bladzijde 73 van de eerste druk van 1723 van Anderson's Book of Constitutions, waarin de goedkeuring door de Grootmeester en zijn grootofficieren, meesters en opzieners van Loges wordt vastgelegd

Afb.23 bladzijde 74 van de eerste druk van 1723 van Anderson's Book of Constitutions. Anderson wordt vermeld in de rechter kolom de 11de en 12de regel van onder bij nummer xvii.

Wat vonden ze nu zo fout aan de Oude Constituties?

Anderson vat de bezwaren tegen oude teksten van de Constituties samen:

'[...] much interpolated, mangled, and miserably corrupted, not only with false Spelling [*sic*], but even with many false Facts and Gros Errors of History and Chronology [*allemaal met hoofdletters*, en dat gaat nog even door] through Length of Time, and the ignorance of Transcribers, in the dark illitterated Ages, before the revival of *Geometry* and ancient *Architecture*, to the Great Offence of all learned and judicious *Brethren*, whereby also the *Ignorant* have been deceived.' (Zie blz. 73 in de eerste druk van Anderson's *Constituties* van 1723).

De herleving van *Geometry* en de klassieke architectuur zijn de ondergang van de gothische bouwkunst. Op de volgende bladzijde, enige regels verder vervolgt de tekst:

'And we [*Wharton*] ordain That these be received in every particular *Lodge* under our Cognizance, as the ONLY CONSTITUTIONS of *Free*' and *Accepted Masons* amongst us, to be read at the making of *new Brethren*, or when the *Master* shall think fit; and which the *new Brethren* should peruse before they are made.'

Die laatste opmerking dat nieuwe broeders kennis kunnen nemen van de *Constituties* vóór hun aanneming doet vooruitstrevend aan!

Codex Justinianus

In de vierde en vijfde eeuw van onze jaartelling zijn de Romeinse wetsteksten zo omvangrijk en complex geworden, dat een samenvattend, systematische ordening noodzakelijk is. Die samenvatting en ordening werden ondernomen onder het bewind van keizer Justinianus.

Enerzijds is er een omvangrijk corpus van keizerlijke decreten, de zogenaamde *Constituties*, ook wel *leges* (*wetten*) genoemd en anderzijds is er een uitgebreide verzameling van uitspraken van advocaten en juristen, *ius*, genoemd. Voor het enorme werk om dit alles te ordenen was tien jaar uitgetrokken. Drie miljoen regels uit 2000 banden moesten verzameld, samengevat en geordend worden in 50 boeken. Op 16 december 533 kondigde keizer deze verzameling *Digesten* plechtig af. Enkele weken later werd deze grootste wettekst ooit, als *Codex Justinianus*, van kracht.⁴⁸

Gothic

Zijne genade de Hertog van Montagu en zijn (groot)officieren hadden de oude gothische *Constituties* afgekeurd. Anderson beweert dat hij die wel heeft geconsulteerd en er zelfs voor naar Engeland is gegaan en een tekst uit Italië zou hebben geraadpleegd. Het moet wat de teksten uit Engeland en Schotland betreft om handschriften gaan die min of meer van dezelfde aard waren als die in het *Regius* en *Cooke* handschrift.

Het woord *gothisch* heeft in de 18de eeuw een andere gevoelswaarde dan in onze postromantische tijd. Goethe bijvoorbeeld ontdekte dat de Dom van Straatsburg van een grote middeleeuwse schoonheid was (althans van buiten) en vond gebouwen die gothisch genoemd werden pure Duitse kunst.⁴⁹

Hij kwam na zijn beroemde Italiaanse reis (1786-88) terug op die gedachte en bewonderde de Palladiaanse villa's aan de rivier de Brenta bij Venetië en daarmee de neoclassicistische bouwkunst. Deze zou de stijl van de Romeinen uit de tijd van keizer Augustus weerspiegelen en werd daarom aangeduid als 'Augustan'.

Afb. 24 Goethe in de Campagna 1787
Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) schilderij door J.H.W. Tischbein (1751-1829) ⁵⁰

Afb. 25 Palladio, Villa Capra 'La Rotonda'

Twee citaten uit Anderson's *History* lichten dat toe:

'But upon her Demise [*het overlijden van koningin Elisabeth I van Engeland, 1603*], King James VI. [1565-1625] of Scotland succeeding to the Crown of England, being a Mason King, reviv'd the *English Lodges*; and as he was the *First King* of Great Britain, also the *First Prince* in the World that recover'd the *Roman Architecture* from the Ruins of *Gothick Ignorance*: For after many dark or illiterate Ages, as soon as all Parts of Learning reviv'd, and *Geometry* recover'd its Ground, the polite Nations began to discover the Confusion and Impropriety of the *Gothick Buildings* [...]'⁵¹

In Anderson's dagen zal men van het hier volgende citaat over mohammedanen niet vreemd opgekeken hebben. Want men nam aan dat de spitsboog van Arabische oorsprong was. Desalniettemin blijken sommige hedendaagse vooroordelen ouder dan de waan van onze dagen:

'But when the Goths and Vandals, that had never been conquer'd by the *Romans* like a general Deluge, over-ran the Roman Empire, with warlike Rage and gross Ignorance they utterly destroy'd many of the finest Edifices, and deface'd others, very few escaping; as the Asiatic and African nations fell under the same Calamity by the Conquests of the Mahometans, whose grand design is only to convert the World by Fire and Sword, instead of cultivating the Arts and Sciences.'⁵²

Dat laatste weten we intussen wel beter!⁵³

Ander werk van Anderson

Zijn omvangrijkste publicatie is een geschiedkundig werk over de genealogie, de stambomen, van vorstelijke geslachten. In de moderne uitgave telt het meer dan 700 bladzijden. Het verscheen in Londen in 1732, zes jaar voor zijn dood. Anderson beweert dat hij er acht jaar aan gewerkt heeft en dat hij veel geld in het onderzoek heeft moeten steken. Het is hoogst waarschijnlijk dat hij zijn *Royal Genealogies: or the Genealogical Tables of Emperors, Kings and Princes, from Adam to These Times* zijn belangrijkste werk zou vinden.⁵⁴

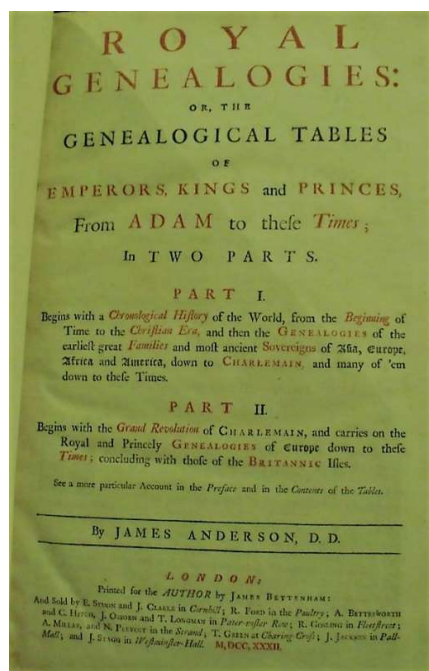
De 18de -eeuwse verlichte encyclopedisten, bijvoorbeeld in Anderson's eigen kring rond Senex, diens medewerker, Ephraïm Chambers (1680-1740) en elders in Europa de Franse encyclopedisten als D'Alembert, Helvetius en D'Holbach deden een oude traditie herleven nu gebaseerd op wetenschappelijk bijeengebrachte feiten.⁵⁵

Daarmee sloten ze aan bij de omvangrijke encyclopedische werken uit de Middeleeuwen zoals de *Etymologieën* van Isidorus van Sevilla. Maar ook bij werken die Jacob van Maerlant uit het Latijn in het Vlaams vertaalde zoals de *Spieghel historiael* en *Der Naturen Bloeme*. Daarbij ontleenden zij hun kennis aan wat een reeks van voorgangers bijeengebracht had, op hun beurt steunend op een reeks van eerdere auteurs maar niet op eigen onderzoek.

Preken

Er zijn maar enkele preken van Anderson bewaard. De eerste van 16 januari 1712, gehouden in Swallowstreet, is antikatholiek en ziet het feit dat de Engelse koning protestant is en dat de grondwet op het protestantisme is gebaseerd als een zegen. Er loert natuurlijk het gevaar van 'popery' en ook nog van de aanspraken op de troon van de katholieke Stuarts. Ook wijst hij op het gevaar van deïsme:

'More over there was the danger of the "Contagion of Scepticism and Deism." There were "too many, that either think God is an idle Spectator of the Affairs of the World, and will allow him no further Superintendency over it than a Clock-maker or an Architect. Thus, Anderson denounced the tendency, following on the increasing emphasis on explaining the functioning of the world in terms of fixed natural laws, to see God as a figure distant from daily life, the clockmaker who has set the machine in motion, or the architect who has worked out his mathematical destiny for the universe and left it to its own devices. He might accept the metaphor which described of God as 'great architect of the universe' in the traditional sense that had depicted Him this way since the Middle Ages, but he was hostile to interpretations of the phrase that lent support to Deism.'⁵⁶

Afb. 26 Titelpagina van Anderson's 'Magnum opus', The genealogical Tables, Londen 1732

No King Killers

Dat brengt ons weer terug bij de *stupid atheist* en de *irreligious libertine*. Stevenson maakt het ook al niet makkelijker met '*great architect of the universe in the traditional sense*'. Dat wordt een middeleeuwse katholieke opperbouwmeester. Daar kan Anderson geen voorstander van zijn. Is de *stupid atheist* iemand die géén deïst is? En de *irreligious libertine* een scepticus die zich niet gebonden acht aan de *moral law*?

Een tweede preek, *No King Killers* dateert van 30 januari 1715 ter herdenking van de dag dat Charles I in 1649 onthoofd was. Deze werd ook uitgesproken in Anderson's kerk in Swallowstreet. Anderson weerlegt hierin de beschuldigingen dat de presbyterianen verantwoordelijk geweest waren voor de dood van de koning. De preek werd hem kwalijk genomen, maar Anderson liet deze drukken, omdat hij niet verkeerd begrepen wilde worden. Hij is overigens duidelijk loyaal aan George I (1680-1727) en toont respect voor de geestelijkheid en lidmaten van de Church of England.

Desalniettemin kreeg hij een fel schotschrift over zijn *vanity* en *vilanny* naar zijn hoofd en erger nog de smakeloze insinuaties in versvorm dat hij een geslachtziekte zou hebben opgelopen. Dus werd de spot met hem gedreven als *libertine*. Inderdaad in 18de eeuw had dat woord de betekenis van *losbol*.

Imprudent

Van Anderson's karakter geeft Stevenson een wat gemengde beschrijving, die de indruk maakt zeker door een intelligente empathie te zijn gevormd. Anderson schijnt enigszins driftig of opvliegend geweest te zijn, maar anderzijds geestig, grappig, een man met gevoel voor humor. Dat alles past bij Stevenson's opmerking naar aanleiding van een brief aan Samuel Gale van 1732 die Anderson laat zien als een:

sociable, even witty man, who would fit into boisterous lodge expressions of brotherhood through drinking and singing.' (D. Stevenson, 'James Anderson: Man and Mason' Heredom, vol. 10 (2002), blz. 117.)

Stevenson concludeert daar:

'The Anderson of his sermons is and most of the Constitutions is formal and serious. The man of the masonic songs and this letter [de brief aan Samuel Gale] enjoys good fellowship and laughter.'

Hij wordt in krantenberichten bij zijn dood gezien als een geleerde en een uitstekende predikant. We mogen niet vergeten dat hij in Swallowstreet inderdaad een grote gemeente voorging, die als presbyteriaanse gemeente een uitzonderlijke plaats in Londen innam. Dat was mogelijk door de *English Toleration Act* van 1689.

Maar ook wordt van hem gezegd dat hij *imprudent*, onberaden, was, zich niet altijd bewust van de consequenties van zijn gedrag. Misschien is dat ook een aanduiding van zijn driftigheid?

Misschien voelde Anderson dat hij werd buitengesloten uit de kleine groep, een gideonsbende, die de nieuwe grootloge vormde en kon hij daardoor wel wat minder gracieus reageren?

Van de leden van kring rond Senex was hij géén lid van de Royal Society. Op de titelprent van 'zijn' *Constituties* wordt hij niet afgebeeld. In de eerste druk is zijn vermelding als auteur minder dan minimaal. Desaguiliers eigende zich een in een groter lettertype gezette opdracht van vier bladzijden aan de Hertog van Montagu toe. Zodat lezers van de eerste druk nogal eens dachten dat Desaguiliers de auteur was. Anderson werd niet echt gewaardeerd als grootopziener, was hij alleen maar de vervanger van de veelvuldig afwezige Hawkins? Een echt serieus portret van hem is nooit gevonden (en misschien wel nooit gemaakt).

Misschien dat hij zich de mindere voelde van zijn ambitieuze en misschien wat gladde collega-dominee Desaguiliers. Deze droeg overigens als predikant van de Church of England met vijf presbyteriaanse(!) predikanten wel Anderson's kist ten grave. Zowel de dichter Pope als Anderson waren regerend meester van de 'Hornlodge'. Toch is er geen spoor te vinden van een relatie tussen die twee, de aristocratische dichter en de Schotse 'dissenter', zoals een presbyteriaan dikwijls genoemd werd.

Er was ook wel degelijk erkenning voor zijn werk aan de *Genealogie* en wel een gift van 200 pond van de koningin. Ook andere adellijke families wilden hun genealogie door

Anderson laten schrijven. In 1731 verleende Marischal College in Aberdeen, waar hij zelf had gestudeerd, hem de graad van doctor in de theologie. Naar een bericht van een krant in Londen omdat hij een 'gentleman' was 'well known for his extensive learning'.⁵⁷ En 'extensive' zijn de *Genealogies*.

Geld en intellectuele eigendom

Zoals wel meer in die tijd is gebeurd werden er geen heldere zakelijke afspraken gemaakt (misschien zonder kwaadwillige bedoelingen) over het auteurschap en het copyright van de *Constituties*. Dat gaf natuurlijk aanleiding tot misverstanden. Er verscheen buiten Anderson om een editie van delen van de *Constitutions* door een zekere William Smith onder de titel *Freemason's Pocket Companion*. Anderson maakte bezwaar in Grand Lodge in 1735; hij ging er kennelijk van uit dat de *Constitutions* of zeker de *History* zijn eigendom waren. Dit moet ook het geval zijn voor de *Charges* waarvan hij in de eerste druk, weliswaar nauwelijks vermeld, als de auteur wordt genoemd. Hij kreeg geen gelijk.

Gelukkig met geld was hij ook al niet. Hij verspeelde het kennelijk niet kleine bezit van zijn vrouw in een aandelenzwendel: the South Sea Buble. Een in zijn tijd opzienbarende windhandel zoals de 17de -eeuwse tulpenmanie. Ongeveer zoiets als wat de grootouders van mijn generatie zich herinnerden van de teloorgang van de veelbelovende aandelen van de keizerlijke Russische spoorwegen, die in de revolutionaire gebeurtenissen van 1917 waardeloos werden. Heel wat spaargeld van 'kleine luyden' verdampte voorgoed.

Het eind

Anderson stierf in zijn huis in Exeter Court aan de Strand in Londen op 28 mei 1738. Stevenson schetst het beeld van de mens en de vrijmetselaar:

'Anderson died in genteel poverty. A man who had chosen to be a Non-Conformist minister and then specialized in genealogy was hardly making gaining worldly riches a priority in life. Yet allegations that he was only interested in Freemasonry to make money from writing about it and gaining subscriptions for other publications have been made, based on no discernible evidence-except that he was poor. Undoubtedly, Anderson would have liked to have made money from his books, but that is hardly a reason to denounce him as a cynical money-grubber. And of course, ironically, Anderson's whole career shows him as a man who proved highly unsuccessful in the life-skills of finding patronage and making money. The research for the Royal Genealogy reduced him to poverty, and the second edition of the Constitutions was so far from being a bestseller unsold stock was re-issued with a new title-page in 1746. His work on the Constitutions and on genealogy suggest he pursued his own genuine intellectual interests at the expense of his pocket, though he hoped for better things.

There is no plausible reason for casting doubt on the sincerity of this little red-headed Scots' dedication to Freemasonry and ideological conviction that some way ahead for society lay in inclusiveness.'

V DE STRUIKELBLOKKEN

In dit deel van dit boek wordt nu vooral aandacht gevraagd voor een nauwkeurige lectuur van de *Oude Plichten*⁵⁸ die binnenkort, als we ook 1720 en 1723 zullen herdenken, misschien eindelijk weer eens grondig gelezen zullen worden. Het is merkwaardig hoe weinig échte aandacht wij besteden aan het lezen en bestuderen van onze oudste regelgevende teksten, zoals Anderson's *Constitutions*.

Het zijn om het met een vergelijking te zeggen, bepaald geen teksten die men zomaar van het blad speelt. Ze zijn ingewikkeld, niet gemakkelijk te verstaan en hullen zich in de sluiers van allegorie en metaforiek en niet in de laatste plaats zijn ze stevig verweven met de geschiedenis van de tijd waarin ze werden geschreven. Ze zijn bovendien geschreven in het 'jargon' van de (vrijdenkende) steenhouwer en in een taal die intussen driehonderd jaar achter ons ligt.

Het omvangrijke boek van F.C.J. Federsen heeft niet in de eerste plaats als doel om de geschiedenis van het ontstaan, verbreiden en de acceptatie van de teksten van een aantal constitutieboeken te onderzoeken, maar wil nagaan in hoeverre deze teksten een religieus, meer nog een christelijk karakter hebben. In dat onderzoek betreft hij ook de teksten van de *Oude Plichten* en hun voorgangers.

Deze specifieke doelstelling is belangrijk voor de keuze van het materiaal voor dit boek, zodat we er bijvoorbeeld ook teksten tegenkomen als de codex van de *Rite Rectifié*, waarvan het eerste artikel van de *Code Générale* zoals vastgesteld in november 1778 als uitgangspunt van die Orde vaststelt:

'Il a pour la base la foi en une Puissance suprême désignée dans les rites sous le vocable de Grand Architecte de l'Universe et l'attachement à l'esprit du Christianisme.'⁵⁹

In *Ken U zelve* (jaargang 64, 5 2010, blz. 10) stelt prof. dr. Van de Sande dat vrijmetselarij religieus is en zelfs een godsdienst zou zijn⁶⁰. Ik meen tenminste het tweede deel van zijn uitspraak ernstig te moeten betwijfelen tegen de achtergrond van de *Oude Plichten*.

In elk geval is opvallend dat in de *Eerste Plicht* door Anderson niets nader over *God* wordt meegedeeld, terwijl over *godsdienst* wel verschillende keren wordt gesproken. Reden genoeg om vrijmetselarij als een religieus genootschap te zien?

Lessing maakt in het vierde van zijn 'Freimaurergespräche' een puntig onderscheid tussen godsdienst en kerk, tussen idee en instelling, tussen vrijmetselarij en loge. Falk, een van de twee gespreksgenoten, stelt dat Loge zich tot Vrijmetselarij verhoudt net als kerk tot geloof.⁶¹ De vraag is of Lessing me daarmee te hulp komt? Verklaart hij daarmee vrijmetselarij tot 'geloof'? Dat lijkt me helemaal niet zo zeker. Hij zegt alleen iets over de

verhouding van 'loge' en vrijmetselarij. Het gaat om de relatie tussen organisatie en idee, Daarmee zijn niet kerk en loge gelijkgesteld enerzijds en maçonniek gedachtengoed en geloofsleer anderzijds. In elk geval doet Anderson in de eerste van zijn *Oude Plichten* een paar duiden in het zakje onder andere waar hij 'Religion' en 'Art' (in een latere editie vervangen door 'Craft') tegenover elkaar stelt. Juist deze eerst *Plicht is*, nadat Anderson de tekst had geschreven, een aantal keren gewijzigd.

De tekst was kennelijk zo belangrijk dat ze al snel om nadere beschouwing en bijstelling vroeg en daardoor niet bepaald gemakkelijker te begrijpen werd. In elk geval laten deze veranderingen zien, dat de tekst in de opvatting van de oudste wetgevers van de moderne vrijmetselarij veranderd *kon* worden.

Het zijn dus kennelijk geen onveranderlijke wetten. De vragen die deze tijd ons stelt (o.a. de deelname van de vrouw aan de maçonnieke arbeid, het verbod om over vragen van politieke en religieuze aard in onze werkplaatsen van gedachten te wisselen) kunnen dus een positief antwoord krijgen.

Afb. 27 Helios, bovenaan de titelprent van de Constituties. Hij verspreidt het zonlicht over de aarde, zoals het ook de plicht van de grootmeester is om het licht van de vrijmetselarij te verbreiden.

PLICHTEN, PLICHTPLEGINGEN EN GEPLOGENHEDEN

Over de mores⁶² die de vrijmetselarij ons leert

Wilt ook het minste woordt niet haestig over-lopen
Herkaut, eer dat ghy swelght, slockt niet, gelijk een vraet;
Maer denckt meer, als ghy leest; en leest meer alser staet.

Jacob Cats *Opvoeding der Kinderen*

DE EERSTE PLICHT, *Concerning God and religion*

Tenure

De eerste regels tekst van de eerste druk van 1723 luiden als volgt:

'A Mason is oblig'd by his Tenure, to obey the moral law; and if he rightly understands the Art, he will never be a stupid Atheist nor an irreligious Libertine. But though in ancient Times Masons were charg'd in every Country to be of the Religion of that Country or Nation, whatever it was, yet 'tis now thought more expedient only to oblige them to that Religion in which all Men agree, leaving their particular Opinions to themselves; that is, to be good Men and true, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they may be distinguish'd; whereby Masonry becomes the Center of Union, and the Means of conciliating true Friendship among Persons that must have remain'd at a perpetual Distance.'

Tenure wordt zeer uiteenlopend vertaald. Van Loo kiest in zijn in deze studie opgenomen commentaar voor 'naar zijn aard'; bij eerste lezing wat vaag maar naar mijn gevoel overtuigender dan vertalingen als 'beroep' (Sachse e.a. 1946), 'op grond van zijn verbintenis' (Bachrach en Van Veen, 1987) wat doet denken aan de term voor een 'vaste aanstelling' zoals die aan Amerikaanse Universiteiten bestaat. Ongelukkig vind ik de vertaling van R. Smets *status*, die hieronder nog aan de orde komt.

De oudere vertalingen geven 'selon son ordre' (Franse vertaling Kuenen, 1736, Duitse vertaling van 1741 'Stand'); in de Nederlandse versie van Kuenen wordt het woord weggelaten. Er wordt alleen gezegd; 'Een Metselaer is verpligt'. Du Bois beperkt zich in zijn Franse en Nederlandse versie ook tot de woorden 'obligé' en 'verpligt'.

In de oudste Franse versie uit 1736 (Handschrift Hector MacLean) staat 'état'. De la Tierce (1742) vertaalt met 'titre'. Ik neig, als we de symboliek van bouwen en werkplaats in het oog houden, naar 'door zijn aanneming'.⁶³

Variance of distance?

En tenslotte is er bij Dermott (1720-1791) het woord *variance* dat hier als alternatief van 'distance' voorkomt. Het lijkt meer dan *distance* op onenigheid tussen mensen te wijzen. Het woord is door Lawrence Dermott ontleend aan de Constitutie van de Grootloge van

Ierland in zijn versie van de *Oude Plichten* in de *Ahiman Rezon*. Blijft in elk geval dat vrijmetselarij moet wegnemen wat mensen van elkaar scheidt.

‘Instead of entering into idle and unnecessary Disputes concerning the Different Opinions and Persuasions of Men, admits into the Fraternity all that are good and true; whereby it hath brought about the Means of Reconciliation amongst Persons, who, without that Assistance, would have remained at perpetual Variance.’

De ons schijnbaar zo bekende⁶⁴ tekst van de *Eerste Plicht*, is een tekst die vol voetangels en klemmen zit, voor wie hem nauwkeurig leest. Houd ik mezelf voor de gek, of lees ik toch goed wat in de eerste van de *Oude Plichten* staat, of eigenlijk wat er misschien maar nauwelijks staat? En moeten we ons bewust zijn van woorden die er niet staan?

Anderson schreef misschien op verzoek van grootmeester Montagu⁶⁵ of toch op eigen initiatief rond 1722 zijn *Old Charges*. Ze zouden uiteindelijk deel uitmaken van een verzameling teksten die in hun geheel gedragsregels, statuten, een geschiedenis van de vrijmetselarij en een aantal liederen bevatte. De *Old Charges* zouden daarin dan een nieuwe versie van de zogenaamde *Old Gothic Constitutions* worden. In elk geval is het niet ongepast te zeggen, dat de *Oude Plichten* meer woorden gebruiken die mensen aanduiden dan goden.

In een artikel in *Thoth* schreef dr. H. Zeijlstra:

‘Toen in januari 1723 het Book of Constitutions van Rev. James Anderson in druk was verschenen en als wetboek van de Grootloge was aanvaard, nam het aantal tegenstanders sterk toe. Immers, terwijl van oudsher de eerste *Plicht* van de Vrijmetselaar was geweest “trouw te zijn aan God en aan de Heilige Kerk”, had Anderson deze eis vervangen door een omschrijving, welke de poorten der Loges openzette voor andersdenkenden en zelfs voor vrijdenkers. Dit bracht niet alleen ergernis en verzet mede van een groot deel van de operatieve Vrijmetselaren, maar vooral ook van de zijde van de Roomse Kerk en van de volgelingen van de Stuartse pretendent.’⁶⁶ Anderson’s werk gaf zeker aanleiding tot kritiek.⁶⁷ Verschillende auteurs uit zijn eigen tijd hebben al vóór de herdruk in 1738 hun twijfels bij de tekst van Anderson uit 1723. Die was weliswaar verschenen met de formele goedkeuring van de grootloge, die op 24 juni 1717 was opgericht. Deze zag deze grondleggende tekst vervolgens als gezegd in 1723 met haar instemming in druk verschijnen.’

In zijn nog altijd voor de studie van Anderson’s tekst zeer bruikbare Studieblad van Van Loo⁶⁸ is nauwkeurig te volgen hoe de tekst in de achtereenvolgende nieuwe versies wordt gewijzigd.

Een terzijde vooraf: een Griekse Godin in het Wetboek Du Bois

Onze meer dan erudiete broeder Van Son deed naar aanleiding van een afbeelding van Minerva op de titelprent van de eerste uitgave van het Wetboek Du Bois uit 1760⁶⁹ een opmerkelijke uitspraak:

'Is het teveel gezegd indien men stelt dat het secularisatieproces in feite ook de Vrijmetselarij bevrijdt van een typisch traditioneel-christelijke of religieuze bepaaldheid? We hebben immers twee lijnen van denken beschreven. In de eerste lijn wordt uitgegaan van de (traditionele) gedachte van een heilige schrift, waarop een gelofte dient te worden afgelegd. Deze gedachte is klaarblijkelijk door de Vrijmetselarij overgenomen, in weerwil van de universele opvattingen waarvan het Constitutieboek van Anderson getuigt. In de tweede lijn wordt de gedachte van een heilige schriftuur in de loge losgelaten. De Bijbel vormt weliswaar het eerste grote licht, maar is hiermee niet een heilig boek. In feite is deze tweede benadering het zuiverst maçonniek.'⁷⁰

Die laatste opmerking is vanuit onze tijd misschien terecht, de vraag is of ze ook recht doet aan de opvattingen van Anderson en zijn tijdgenoten.

Van Son kiest ervoor om merkwaardige 'Fremdkörper' als Griekse godinnen in een zuiver maçonnieke context als een teken van secularisatie te zien. Op die intrigerende gedachte kom ik hieronder nog terug. Wie probeert om Anderson's *Oude Plichten* te lezen en te begrijpen wordt door de observatie van Van Son zich nog meer bewust van de moeilijkheid van de lectuur van dat kleine geschriftje, in het bijzonder het vaststellen van de aard ervan. Van Son heeft met dat probleem kennelijk ook geworsteld, meer nog een keuze gemaakt. De vraag is of Anderson's lezers of toehoorders ook die keuze konden maken. Uit de weerstand tegen zijn werk kan men afleiden dat het ook op een andere manier gelezen en gezien werd, niet alleen en allereerst als heel christelijk dogmatisch.

Een 'getalsmatige' benadering?

Wie de *Oude Plichten* 'kwantitatief' benadert kan langs die weg tot merkwaardige conclusies komen. Dat gebeurt ten dele door die methode zelf, misschien is die toch niet de meest geëigende voor onderzoek naar de betekenis of het karakter van een tekst.

De tekst van de Old Charges beslaat acht kwarto bladzijden waarvan één bladzijde de inhoudsopgave is. Het eerste hoofdstuk, misschien met meest gelezen en geciteerd, beslaat in het origineel twaalf regels en 124 woorden. Het woord *God* komt eenmaal in dit hoofdstukje voor en wel in de titel. In de titel en de tekst komt het woord *Religion* in totaal 2 maal voor.

Het woord *Mason* komt tweemaal voor. Het woord *Men* driemaal. Woorden die éénmaal voorkomen en die gedeeltelijk in relatie tot religie staan zijn: *Moral Law*⁷¹, *Atheïst*, *Libertine*, *Denomination*. Ik reken het woord *Persuasion* niet persé onder deze categorie. De afsluitende drie regels gaan over de vrijmetselarij als een ontmoetingsplaats voor mensen die anders elkaar niet hadden leren kennen. De vrijmetselarij is volgens de tekst overigens duidelijk geen religie maar een *Art*.

Het tweede hoofdstuk telt inclusief anderhalve titelregel 18 regels en 133 woorden. De woorden *God* of *Religion* komen er niet in voor. Het hoofdstukje is duidelijk gericht op de *Plicht* een vreedzaam en loyaal onderdaan en staatsburger te zijn.

In het derde hoofdstukje, vrijwel even groot als het eerste, wordt de term *Lodge* nader verklaard. Ook valt daar één keer het woord *Society* als aanduiding voor *Lodge*. Uiteraard zegt de tekst dat een vrijmetselaar verplicht is gehoorzaam te zijn aan de wetten en voorschriften van de loges.

De volgende drie hoofdstukken (vijf en een halve bladzijde) behandelen de werkzaamheden en organisatie van de vrijmetselarij en reppen met geen enkel woord van *God of Religion*.

Anders geformuleerd: in de acht bladzijden met tekst, ruwweg 1800 woorden, van de *Old Charges* komt het woord *God* eenmaal voor en het woord *Religion* tweemaal. Is het dan erg vreemd om deze *Old Charges van 1723* te beschouwen als een tekst met een seculier karakter? Om dat beeld scherper te stellen is misschien een vergelijking van een deel van de twee oudste drukken noodzakelijk:

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>I. <i>Concerning</i> GOD <i>and</i> RELIGION.</p> <p>A <i>Mason</i> is oblig'd by his Tenure, to obey the moral Law; and if he rightly understands the Art, he will never be a stupid Atheist nor an irreligious Libertine.</p> <p>But though in ancient Times Masons were charg'd in every Country to be of the Religion of that Country or Nation, whatever it was, yet 'tis now thought more expedient only to oblige them to that Religion in which all Men agree, Leaving their particular Opinions to themselves; that is, to be <i>good Men and true</i>, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they may be distinguish'd;</p> <p>whereby Masonry becomes the <i>Center of Union</i>, and the Means of conciliating true</p>	<p>I. CHARGE. Concerning GOD and Religion.</p> <p>A MASON is obliged by his Tenure to observe the Moral Law, as a true Noachida; and if he rightly understands the Craft, he will never be a Stupid Atheist, nor an Irreligious Libertine, nor act against Conscience.</p> <p>In antient Times the <i>Christian Masons</i> were charged to comply with the <i>Christian Usages</i> of each Country where they travell'd or work'd: But Masonry being found in all Nations, even of divers Religions, they are now only charged to adhere to that Religion in which all Men agree leaving each Brother to his [144] own particular Opinions that is, to be Good Men and True, Men of Honour and Honesty, by whatever Names, Religions or Persuasions they may be distinguish'd: For they all agree in the 3 great Articles of NOAH, enough to preserve the Cement of the Lodge. Thus, Masonry is the Center of</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>Friendship among Persons that must have remain'd at a perpetual Distance.</p> <p>II. <i>Of the CIVIL MAGISTRATE supreme and subordinate.</i> A <i>Mason</i> is a peaceable Subject to the Civil Powers, wherever he resides or works, and is never to be concern'd in Plots and Conspiracies against the Peace and Welfare of the Nation, nor to behave himself undutifully to inferior Magistrates; for as Masonry hath been always injured by War, Bloodshed, and Confusion, so ancient Kings and Princes have been much dispos'd to encourage the Craftsmen, because of their Peaceableness and <i>Loyalty</i>, whereby they practically answer'd the Cavils of their Adversaries, and promoted the Honour of the Fraternity, who ever flourish'd in Times of Peace.</p> <p>So that if a Brother should be a Rebel against the State he is not to be countenanced in his Rebellion, however he may be pitied as an unhappy Man; and, if convicted of no other Crime though the loyal Brotherhood must and ought to disown his Rebellion, and give no Umbrage or Ground of political Jealousy to the Government for the time being; they cannot expel him from the <i>Lodge</i>, and his Relation to it remains indefeasible.</p>	<p>their Union and the happy Means of conciliating Persons that otherwise must have remain'd at a perpetual Distance.</p> <p>II. <i>CHARGE. Of the Civil Magistrate, Supreme and Subordinate</i> A <i>Mason</i> is a peaceable Subject, never to be concern'd in Plots against the State, nor disrespectful to Inferior Magistrates. Of old Kings, Princes and States encourag'd the Fraternity for their <i>Loyalty</i>, who ever flourish'd most in Times of Peace.</p> <p>But tho' a Brother is not to be countenanced in his <i>Rebellion</i> against the State; yet if convicted of no other Crime, his Relation to the <i>Lodge</i> remains indefeasible.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>III. <i>Of</i> LODGES. A LODGE is a place where <i>Masons</i> assemble and work: Hence that Assembly, or duly organiz'd Society of Masons, is call'd a LODGE,</p> <p>and every Brother ought to belong to one, and to be subject to its <i>By-Laws</i> and the GENERAL REGULATIONS. It is either <i>particular</i> or <i>general</i>, and will be best understood by attending it, and by the Regulations of the <i>General</i> or <i>Grand Lodge</i> hereunto annex'd. In ancient Times, no <i>Master</i> or <i>Fellow</i> could be absent from it especially when warn'd to appear at it, without incurring a sever Censure, until it appear'd to the <i>Master</i> and <i>Wardens</i> that pure Necessity hinder'd him.</p> <p>The persons admitted Members of a <i>Lodge</i> must be good and true Men, free-born, and of mature and discreet Age, no Bondmen no Women, no immoral or scandalous men, but of good Report.</p>	<p>III. CHARGE. Concerning Lodges. A LODGE is a Place where <i>Masons</i> meet to work in Hence the <i>Assembly</i>, or duly organiz'd Body of Masons, is call'd LODGE; just as the Word Church is expressive both of the <i>Congregation</i> and of the <i>Place</i> of Worship.</p> <p>Every Brother should belong to some particular Lodge, and cannot be absent without incurring Censure, if not necessarily detain'd.</p> <p>The Men made <i>Masons</i> must be Freeborn (or no Bondmen) of mature Age and of good Report, hail and sound, not deform'd or dismember'd at the Time of their making. But no Woman or Eunnuch.</p>

Het eerste hoofdstukje van 1738 bevat 147 woorden (de druk van 1723 telt 124 woorden) en bevat viermaal (inclusief in de titel) het woord *religion* (1723: eenmaal) en twee verwijzingen naar *Christian*.

Eenmaal wordt *Noachida* en *Noah* genoemd⁷². Ook in de latere versie wordt met nadruk er op gewezen dat vrijmetselaren die godsdienst moeten aanhangen waarin alle mensen overeenstemmen. Dat is dan de godsdienst die ons leert om *good men and true* te zijn en *men of honour and modesty*. Je kunt je afvragen of het woord godsdienst hier het meest geëigende is.

In de versie van 1738 beslaan de eerste drie hoofdstukken 363 woorden en zijn de verwijzingen naar woorden met betrekking tot (joods-christelijke) religie wat nadrukkelijker dan in 1723. Niet te vergeten is ook het woord *Conscience* in het eerste hoofdstukje. En dan is ook nog opvallend dat het woord *mason* zevenmaal voorkomt in deze tweede druk.

Van Loo zegt in zijn opmerkingen over de versie van 1723:

‘Dat vrijmetselaars verplicht zouden zijn de godsdienst te belijden van het land waarin zij woonden, is fantasie van Anderson. In tegendeel zij waren verplicht de Rooms Katholieke leer te belijden’.⁷³

Het is de vraag of *dominee* Anderson dat vrijmetselaars tot hetkatholicisme wil verplichten!

Het Cooke handschrift (begin 15de eeuw) is daar echter heel duidelijk in:

‘Dat het hem die verlangt in deze kunst te worden ingewijd, betaamt eerst en vooral God en de heilige Kerk, alle Heiligen en zijn Meester en zijn medgezellen, als eigen broederen Lief te hebben.’⁷⁴

Het lijkt even alsof in het derde hoofdstukje in de versie van 1738 een loge een *kerk* zal worden genoemd. Dat is niet het geval: ‘[...] Hence the Assembly, or duly organiz’d Body of Masons, is called Lodge; just as the Word Church is expressive both of the Congregation and of the Place of Worship.’

Rekkelijk of precies

Er zijn minstens twee punten die hier onze aandacht vragen. Een daarvan is het door Liagre genoemde vrijzinniger ‘latitudinarisme’¹ dat in de vrijmetselarij zichtbaar wordt. Aan de andere kant de drievuldigheid die bijvoorbeeld in duidelijk christelijke graden als de Ridders van de Tempel en van Malta een bepalende rol gaat spelen. Misschien beter gezegd een niet erg vrijzinnige, en niet rekkelijke visie van de Antients op de vrijmetselarij zoals die bij Dermott te lezen is.

¹ ‘Latitudinarisme,’ een begrip dat in enig opzicht is te vertalen als ‘rekkelijkheid’ of als ‘vrijzinnigheid’ zoals we die begrippen in Nederland hanteren. Vooraanstaande geestelijken van de Church of England wilden aan het eind van de 17de eeuw een duidelijk antwoord geven op de tegenstanders van de denkbeelden van hun kerk, zoals Hobbes, Spinoza, deïsten en sceptici. Deze benadrukten de rede in hun godsdienstige opvattingen en een praktische ethiek, waarin het erom ging ‘to make men good’. Hun theologie was erop gericht ‘practical atheism’ te bestrijden (een woordkeuze, alsof *the stupid atheist* uit de *Eerste Plicht* bedoeld is!). Zij waren belangrijk in de ‘Revolution Settlement’ dat ruimte bood aan persoonlijke vrijheid van denkbeelden. Zie M.I.J. Griffin Jr, *Latitudinarianism in the Seventeenth-Century Church of England*. Londen 1992. Vgl. ook G.L.J. Liagre, ‘De kern verbouwen. Over de religiositeit van de burgers-vrijmetselaars tijdens de Verlichting en haar invloed op de maçonnieke factievorming’. *Acta Macionica* 21 (6011), blzz. 229-25.

<i>Dermott, Ahimon Rezon 1754</i> ⁷⁵	<i>Dermott, Ahimon Rezon 1764</i>
<p>CHARGE I. <i>Concerning GOD and Religion.</i></p> <p>A Mason is obliged by his Tenure to believe firmly in the true Worship of the eternal God, as well as in all those sacred Records which the Dignitaries and Fathers of the Church have compiled and Published for the Use of all good Men: So that no one who rightly understands the Art, can possibly tread in the irreligious Paths of the unhappy Libertine, or be induced to follow the arrogant Professors of Atheism or Deism; neither is he to be stained with the gross Errors of blind Superstition, but may have the Liberty of embracing what Faith he shall think proper, provided at all Times he pays a due Reverence to his Creator, and by the Worlddeals with Honour and Honesty ever making that golden Precept the Standard-Rule of his Actions, which engages, To do unto all Man as he would they should do unto him: For the Craft, instead of entering into idle and unnecessary Disputes concerning the Different Opinions and Persuasions of Men, admits into the Fraternity all that are good and true; whereby it hath brought about the Means of Reconciliation amongst Persons, who, without that Assistance, would have remained at perpetual Variance.':</p>	<p>CHARGE I. <i>Concerning GOD and Religion.</i></p> <p>A MASON is obliged by his tenure to observe the moral law as a true Noachida [<i>de tekst voegt in een voetnoot toe: Sons of Noah, the first name of Free-Masons</i>]; and if he rightly understands the craft, he will never be a stupid atheist nor an irreligious libertine, nor act against conscience.</p> <p>In antient times, the christian masons were charged to comply with the christian usages, of each country where they travelled or worked; being found in all nations, even of divers religions. They are generally charged to adhere to that religion in which all men agree leaving each brother There to his own particular opinion; that is, to be good men and true, men of honour and honesty, by whatever names, religions, or persuasions they may be distinguished; for they all agree in the three great articles of <i>Noah</i>, enough to preserve the cement of the lodge.</p> <p>Thus masonry is the center of their union, and the happy means of conciliating persons that otherwise must have remained at a perpetual distance.¹⁷⁶</p>

Van de ongeveer 95 woorden van het eerste hoofdstukje is bij Dermott intussen een veelheid aan woorden ingevoegd die met religie te maken hebben en ook nog kennelijk emotionele bijvoeglijke naamwoorden die daar betrekking op hebben. Zelfs het *Golden Precept* wordt geciteerd. Weliswaar komt *God* ook hier maar tweemaal voor; *Religion* en *irreligious* elk eenmaal. Maar er is een reeks van woorden als *Creator, Faith, Atheism Deism, Honour, Honesty, Errors, Superstition* en een aantal diskwalificerende bijvoeglijke naamwoorden als *arrogant, blind, idle, unnecessary*. Er wordt met omhaal van woorden partij getrokken tegen niet-christenen!

Een tekst dus met een heel ander karakter dan de beide eerdere versies van Anderson's hand. Er lijkt dus alleszins ruimte voor Liagre's visie:

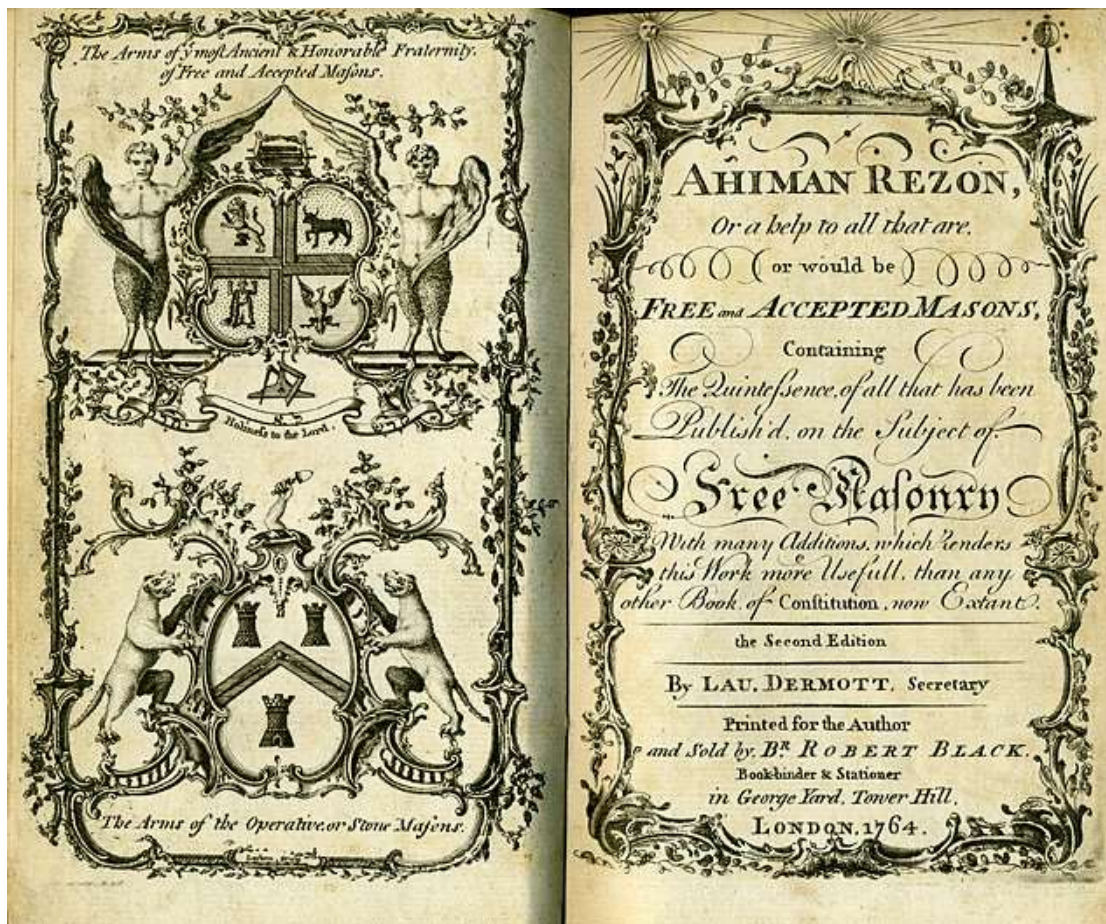
'Het op kritische wijze vragen stellen van normerende denkautoriteiten maakt van de Verlichting allereerst een mentale revolutie. Religieuze voorstellingen, dogma's en instellingen staan in de kritiek centraal. De nieuwe plaatsbepaling van geïnstitutionaliseerde religies en moraal vertaalt zich ook in Anderson's *Constitutions*.'⁷⁷

Een opmerking van Van Loo klinkt ineens weer in mijn oren, waar hij naar aanleiding van die *good men and true* zegt:

'Anderson is hier meer Moralist dan Deïst'.⁷⁸

Dat is een heel juiste gevolgtrekking, de 'Oude Plichten' gaan over hoe mensen te handelen hebben, over ethiek en zedewetten, over mensen. Dominee Anderson schuift theologische uitspraken terzijde en laat ieder zijn opvattingen daarover en stelt er morele wetten tegenover

Een voorlopige conclusie is dat Anderson de mens vrijlaat in zijn godsdienste opvatting en aanspoort ieder vrijelijk het zijne te laten denken. Dat is een hoog ideaal maar helaas niet scherpomschreven geformuleerd, Anderson geeft niet aan hoe je dat zou moeten doen en waar de grenzen liggen waarbinnen we moeten blijven. Hij schuift een godsdienstig oordeel terzijde en omarmt een ethisch oordeel, eerlijkheid en oprechtheid met aanvaarding van de (of een?) *moral law*. Iedereen wordt vrijgelaten in zijn particuliere mening en aanvaardt de *moral law*, maar dat nooit ten koste van medemensen en hun recht op hun eigen overtuiging.

Afb. 28 De tweede druk van Dermott's Ahimon Rezon, Londen 1764

Nog preciezer

Nog strenger in welke leer dan ook is de *Ahimon Rezon* uit 1764. In 154 woorden vinden we eenmaal *God*, maar viermaal *religion* en eenmaal *irreligious*. Verder zien we driemaal verwijzingen naar *Noah*, tweemaal het woord *christian*. Afgezien van woorden die betrekking hebben op godsdienst in de andere hier besproken drukken vinden we dus al elf 'godsdienstig geladen' woorden in deze versie van 1764.

De Verlichting onder vuur

Nu is ons beeld van de vroege Verlichting de laatste jaren opnieuw getekend, ik denk aan het omvangrijke werk van Jonathan Israel.⁷⁹

Het behoeft ons niet te verwonderen dat een dominee uit de late 18de en vroege 19de eeuw een zekere neiging tot seculariteit en vrijzinnigheid laat doorklinken. Israel haalt de

nodige Nederlandse predikanten aan die Spinoza's gedachtegoed volgden. Dus waarom Anderson niet? In elk geval is het goed ons voor te houden dat de Verlichting zich niet in elk land op gelijke wijze ontwikkelt. Van Loo waarschuwt ook voor het verschil in denken in de vroege 18de eeuw en dat in de latere jaren ervan. Of het om een gestage ontwikkeling gaat of om een golfbeweging is niet zonder meer duidelijk. Dat in de 18de eeuw het denken bepaaldelijk niet stilstaat is wel duidelijk.

Meer klassieke goden, geen christelijke iconografie?

Maar het beeld van een meer seculiere stroming in de vrijmetselarij is met een enkele niet christelijke Minerva, zoals hierboven vermeld, niet getekend. Van Son wijst terecht op bedenkingen die men bij de titelplaat van Du Bois kan hebben. Zelf verwonderde ik me over de iconografie van het rond 1803 ontworpen diploma van de 'Hoge Graden'. Twee Minerva's maken dan misschien geen seculiere lente, maar toch.⁸⁰ In elk geval kunnen wij er ons over verwonderen dat de titelpagina van Anderson's *Constitutions* wordt bekroond door een Griekse zonnegod en niet door een driehoek met een al dan niet alziend oog of wolken met een tetragram waaruit een stralend licht schijnt.

Als in 1803 de Orde van de Hoge Graden in Amsterdam wordt opgericht, proeven we in de notulen van de oprichtingsvergadering⁸¹ de begeestering van de nieuwe leden. Zo wordt aangeboden door een van de aanwezigen om het diploma van die Orde te tekenen, een tweede wil het wel in koper snijden. Een derde trekt zijn beurs en zal het drukken betalen. Elk zijn talent.

Het diploma dat er komt, wordt gedomineerd door een *Minerva*, zetelend in de wolken voor het alziend oog. Geen verdere christelijke symboliek. Te verwachten ware misschien geweest: een roos bloeiend aan een kruis. De 'Orde van de Hoge Graden' had immers als haar hoogste graad die van Soeverein Prins van het Rozekruis.

Hierboven stelde ik de vraag of Anderson's lezers of toehoorders ook die keuze tussen een toch heidense Minerva of een christelijke interpretatie van de vrijmetselarij konden maken. Wat wilde dominee Anderson zijn tijdgenoten duidelijk maken? Het zou nog bijna een eeuw duren voordat de scheiding van kerk en staat op de agenda kwam, maar hoe verwerpelijk was de 'libertine' voor onze vriendelijke en kennelijk wat onhandige Schotse dominee? Mocht hij geloven in de weg van de rede, die van de Verlichting, die van een tolerante *religious libertine*⁸²? Ik denk nog een keer aan Van Loo:

'In het eerste nummer van *Thot* [*sic*] schetste ik in het kort de godsdienstige denkbeelden die in het begin van de 18de eeuw een zo grote rol speelden in het land van onze voorgangers. Anderson bedoelde hier zonder enige twijfel de "natuurlijke godsdienst", hoe fantasierijke Broeders ook mogen speculeren over universaliteit en wat dies meer zij. Deze natuurlijke godsdienst was Christelijk, zoals vooral de Low-Church-men dit opvatten.'

Als Anderson, een voorstander van de natuurlijke godsdienst was lijkt me dat strijdig met zijn ambt als dominee. Wijst hij dan niet de geopenbaarde godsdienst af? De vlucht vooruit naar een 'latudinariaanse' vaag universalistische gedogende verdraagzaamheid lijkt me meer voor de hand te liggen, nogmaals:

'yet 'tis now thought more expedient only to oblige them to that Religion in which all Men agree, leaving their particular Opinions to themselves; that is, to be *good Men and true*, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they may be distinguish'd'.

Evenwel spreekt Van Veen met kennis van zaken over het tolerante karakter van de periode waarin Locke's denken zich verbreidt in Engeland. Zijn conclusie heeft een andere toon dan die van Van Loo:

'In de *Oude Plichten* van 1723 vinden wij in *Plicht I* (Over God en Godsdienst) dat een vrijmetselaar zich dient "te houden aan de zedenwet". Hier speelt zeker een rol de overtuiging van Locke, die spreekt over de God die in de mens het bewustzijn heeft gelegd, opdat deze het goddelijke kan onderkennen en op grond daarvan kan handelen. Daardoor wordt de mens zich bewust van die zedenwet. Er is dus a.h.w. sprake van wat men wel noemt 'natuurlijke godsdienst': is dat de godsdienst "waarin alle mensen overeenstemmen"? Is tot die godsdienst de vrijmetselaar gehouden, doch met inachtneming van de religieuze tolerantie? Ieder behoudt nl. zijn "eigen bijzondere meningen". *Thoth* 45 (1994 afl. 3).

Die 'godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen', tezamen met de religieuze verdraagzaamheid, maakt de vrijmetselaren tot

'Mannen, achtbaar en waarheidslievend, [...] ongeacht de religieuze groepering of overtuiging waardoor zij zich van elkaar mochten onderscheiden'.⁸³

Christelijk of religieus of niet?

Snoek poneerde in een heldere en wel-geïnformeerde bijdrage⁸⁴ aan de hand van zes voorbeelden dat zowel de Engelse 'Moderns' als de 'Antients' en ook Franse en Duitse 'Moderns' in hun traditie blijf geven van een religieus karakter. Hij wijst daarbij op de vertaling van Anderson's *Eerste Plicht* door Hector MacLean⁸⁵:

'Yet it is now thought more expediënt only to oblige them to that Religion in which all Men agree, leaving their particular Opinions to themselves [...] vertaald als '[...] depuis quelque temps on a jugé plus apropos de n'exiger d'eux que la religion dont tout Chrétien convient, laissant a un chacun leurs sentiments particuliers [...].'⁸⁶

Snoek meent te kunnen constateren, dat er geen twijfel bestaat, dat MacLean Anderson's tekst opvat in de zin dat die 'godsdienst waar in alle mensen overeenstemmen' het christendom is en hij is niet de eerste die dat doet!

Ik kan er niet meer in lezen dan dat MacLean meent dat het christendom de godsdienst is waarin alle mensen overeenstemmen. Anderson is dat misschien aarzelend niet eens met

MacLean. Anderson kiest als de 'godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen' de 'moral law'. De morele overtuiging, de 'ethiek', waarin mensen overeenstemmen, ieder zijn eigen overtuiging latende: dat wil zeggen om goede, oprechte mensen, eerbare en waarachtige mensen te zijn.

Hij dwingt mensen niet tot een theologische overtuiging, waarin ieder mens kan of meestal moet overeenstemmen. Hij kiest voor de moral law, waardoor vrijmetselarij een middelpunt van vereniging kan worden.⁸⁷

En die opvatting verdient mijns inziens de voorkeur. De la Tierce geeft van een deel van de 'Eerste Plicht' de volgende vertaling:

'Mais aujourd'hui laissant à eux mêmes leurs opinions particuliers, on trouve plus à propos de les obliger seulement à suivre la Religion, sur laquelle tous les Hommes sont d'accord. Elle consiste à être bons sinceres, modestes gens d'honneur, par quelque Dénomination ou Croyance particulière qu'on puisse être distingué.'

Is het vreemd hem hier letterlijk te interpreteren als volgt:

'Maar heden ten dage vindt men het gepast hen [*vrijmetselaren*] te verplichten, ieder latende bij zijn eigen opvattingen, alleen die godsdienst aan te hangen, waarin alle mensen overeenstemmen. Deze bestaat eruit om oprechte, bescheiden, eerbare mensen te zijn'.

En dan staat het uit het niets komende woord 'chrétien' van de katholieke jacobiet Hector MacLean nog zwakker.

En dan toch

Nogmaals een bescheiden (ook) getalsmatige blik op enkel versies van de *Oude Plichten*. Juist die van 1723 blijkt weinig gelardeerd te zijn met religieuze woorden. De laatste alinea, zo om en nabij een kwart van het eerste hoofdstuk⁸⁸ handelt geheel over de vrijmetselarij als een ontmoetingsplaats van *mensen*, mensen, eerlijk en oprecht. Wie de bezwaren overziet die Anderson's eerste druk opriep, heeft met drie Minerva's en een 'verstandige libertijn' misschien genoeg reden om te twijfelen. De kritische ontvangst van zijn tekst weegt zwaarder.⁸⁹ Misschien is nog veelzeggender dat er een sterke behoefte lijkt te zijn om de tekst van 1723 al snel religieuzer van karakter te maken⁹⁰.

Probeerde Anderson als een eerste, verre voorloper aarzelend de contouren van een moderne, vrijzinnige, seculiere vrijmetselarij te schetsen? Misschien dat Du Bois hem ook zo heeft verstaan. Wie immers in het Wetboek Du Bois zijn weergave van Anderson's *Eerste Plicht* ziet, leest daar een tekst die teruggebracht lijkt te zijn tot een opvatting over vrijmetselarij als bij uitstek een middelpunt van mensen die zich door goede zeden, eerlijkheid en oprechtheid laten leiden.⁹¹

Terug naar Engeland

Al direct bij verschijnen riep de tekst van de *Eerste Plicht* volgens Vibert problemen op:

'Of the six Charges themselves the first caused trouble immediately on its appearance. It replaced the old invocation of the Trinity and whatever else there may have been of statements of religious and Christian belief in the practice of the lodges by a vague statement that we are only to be obliged to that religion in which all men agree. Complete religious tolerance has in fact become the rule of our Craft, but the Grand Lodge of 1723 was not ready for so sudden a change and it caused much ill feeling and possibly many secessions. It was the basis of a series of attacks on the new Grand Lodge.'⁹²

Anderson brengt inderdaad nogal wat bij elkaar in deze regels. Ook al door een ding er *niet* bij te nemen, een gebed aan de Drievuldigheid. Zo lezen we toch ook wat er *niet* staat. In elk geval staat godsdienst tegenover een aantal andere begrippen, zoals 'moral law' (overigens inderdaad zonder hoofdletters). Daarnaast is er sprake van de in een land gangbare 'Religion' die daar beleden wordt, die in later tijden is vervangen door 'that Religion in which all Men agree' en wel zonder dat iemand zijn eigen persoonlijke overtuiging op zou moeten geven.

Anderson definieert in heel algemene termen wat die godsdienst is waarin alle mensen overeenstemmen:

'to be good Men and true, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they may be distinguish'd'.

Hij schuift genootschappen en overtuigingen terzijde, dat moet iedereen voor zichzelf bepalen, die verdelen de mensen, en hij kiest voor goed, waarachtig, eerlijk en eerzaam gedrag, dat is het handelen dat alle mensen verbindt. Dat is bij uitstek wat vrijmetselaren nastreven, wegnemen wat scheidt, zoeken wat verbindt. En die boodschap klinkt door in de eerste van de *Old Charges*, 'that Religion in which all Men agree'.

A Mason, vrij of metselaar?

Het zou overigens de moeite waard zijn eens na te gaan wanneer en hoe in Engeland het woord 'freemason' het woord 'mason' gaat verdringen⁹³. In de vertalingen van Anderson is er ook hier en daar een aarzeling in het gebruik van het voorvoegsel 'free' te bespeuren. Misschien werd 'free' juist vermeden om er niet te veel de nadruk op te leggen dat men kerk en staat graag op enige afstand hield en maakte men een letterlijk vrijblijvende buiging die net die ruimte vrijliet om elkaar als 'true en honest men' te ontmoeten met een voorkeur om godsdienst en politiek buiten de deur te houden. Dat was vrij genoeg en behoefde niet benadrukt te worden.

In een rede voor de Pierre Théodore Verhaeghen Leerstoel in 2006 wees ik erop:

'Dat we bij onze studie van de Vrijmetselarij ons danig om de tuin hebben laten leiden door Anderson en de door hem teweeggebrachte belangstelling voor een raadselachtig en ver verleden. [...] We hebben eerst maar eens tweehonderd jaar en meer de studie ter hand genomen van het tweede deel van het woord vrij-metselaar en ons op de metselaar geconcentreerd. [...] Het intrigerende woorddeel "vrij" hebben we veronachtzaamd [...]'⁹⁴

Trouwens het woord steenhouwer hebben we in Nederland al helemaal verdoezeld, door hamer en beitel te verruilen voor cement en troffel.

De dichter en wijsgeer Alexander Pope (1688-1744)⁹⁵ beschrijft in zijn ivoren verzen uit het tweede deel van zijn *Essay on man* de mens als een wezen, dat door de Schepper is geplaatst in a 'Middle state', geschapen als
'glory, jest, and riddle of the world'.

De mens die zo verkeert tussen de mogelijkheden van een 'chaos of Thoughts and Passion, all confused' voert ons naar een andere hoogst indrukwekkende jonge geleerde, Pico della Mirandola (1463-1494). Pico schetst ons de mens als door de Schepper geplaatst in het midden van de wereld:

'Opdat ge beter kunt aanschouwen wat deze wereld bevat [...] hemels noch aards, sterfelijk noch onsterfelijk, opdat gij vrijelijk en naar eigen oordeel, als een goed schilder of een bekwaam beeldhouwer, uw gestalte zult voltooien.'⁹⁶

Maar er zijn bij Anderson meer woorden waarover we kunnen struikelen

De Eerste Plicht in de druk van 1738

Bij de herdruk van de *Constitutions* in 1738, een jaar voor zijn dood, herziet Anderson de tekst van de *Eerste Plicht* op belangrijke punten:

Anderson 1738
'I. Charge. Concerning God and Religion. A Mason is oblig'd by his Tenure to Observe the Moral Law, as a true Noachida; and if he rightly understands the Craft, he will never be a stupid Atheist, nor an Irreligious Libertine, nor act against Conscience. In Antient Times the Christian ⁹⁷ Masons were charged to comply with the Christian Usages of each Country where they travell'd or work'd: But Masonry being found in All Nations, even of divers Religions, they are now only charged to adhere to that Religion in which all Men agree (leaving each Brother to his own particular Opinions) that is to be Good Men and True, Men of Honour and Honesty, by whatever Names, Religions or Persuasions they may be distinguish'd. For they all agree in 3 great Articles of Noah, to preserve the cement of the Lodge. Thus, Masonry is the centre of their Union and the Happy Means of conciliating persons that otherwise must have remained at a perpetual Distance.'

In elk geval hebben we nu zekerheid dat met 'Art'⁹⁸ inderdaad vrijmetselarij bedoeld is, nu aangeduid als 'Craft'. Er is echter veel meer op te merken.

A true Noachida

Al direct in de tweede zin komt de toevoeging dat de zedenwet in acht moet worden genomen door de (vrij)metselaar als ware hij een echte of oprechte 'Noachied'; aan het eind van de tekst worden de 'drie grote voorschriften' van Noach genoemd, die het bindmiddel van de loge moeten bewaren, een bindmiddel dat de loge een eenheid laat zijn.

Liagre komt ons hier als theoloog te hulp en wijst op de betekenis van Noach in de vrijmetselarij.⁹⁹ De figuur van Noach die verbonden wordt met de mythe dat hij kennis en wetenschap op twee zuilen liet aanbrengen, werd al van oudsher als een evenknie van koning Salomo gezien. Ook in de vrijmetselarij heeft hij zijn eigen plaats onder andere in de orde van 'Royal Ark Mariners'.

Het verbond dat God sluit met Noach na de zondvloed, dus lang voor de uitverkiezing van het Joodse volk ten tijde van Mozes, wordt verstaan als een verbond met alle rechtvaardigen die zich aan de in Genesis en Deuteronomium genoemde voorschriften willen houden.¹⁰⁰ Voorschriften die ook 'opdrachten' (klinkt hier een begrip als 'charges' door?) worden genoemd. Ze kunnen ook worden aanvaard door niet-joden, 'ger-tosjav' (inwonende vreemdelingen, horen we hier het begrip 'bijwoner?'). Het verbond wordt beschouwd als ouder en van een wijder strekking dan de latere Mozaische wetten. Het biedt daarmee ruimte die past bij het gedachtegoed van de vrijmetselarij. Het geeft ook meer speelruimte voor de persoonlijke overtuiging. In elk geval zijn het minder geboden dan die Mozes ons oplegde.

Mogen we in de Noachidische wetten niet een poging zien om tot een 'beperkt credo' een '*minimal* creed' te komen? Het zijn in elk geval minder dan *tien* geboden. We hebben wel meer uitgeweken naar veilige minimale geloofsbelijdenissen, door ons te verschuilen achter alchemie of egyptomanie of door onze toevlucht te zoeken in esoterie, theosofie of anthropologie of door kerkje te gaan spelen of desnoods serviceclubje.

'Stupid atheist' en *'irreligious libertine'*

De stekeligste plaats in deze *'Eerste Plicht'* blijft zeker het tekstgedeelte dat verklaart dat een vrijmetselaar geen *stupid atheist*¹⁰¹ mag zijn. Een zin die ook in de herdruk van 1738 voorkomt.

Een ding is duidelijk, de tekst geeft een zekere speelruimte voor de religieuze gezindte van een vrijmetselaar, zoals Liagre het uitdrukt een zeker *latitudinarisme*, een *rekkelijkheid*. Het gehoorzamen aan een algemeen aanvaarde godsdienst lijkt, nogmaals gezegd, te bestaan uit *'to be good Men and true, or Men of Honour and Honesty'*, wat toch in onze ogen nogal vrijzinnig of misschien liberaal aandoet. Zijn immers daarmee nu juist die persoonlijke opvattingen bedoeld? Aan de andere kant mag de vrijmetselaar geen *irreligious libertine* zijn. Daarop reageert Robert Smets met het volgend voorstel tot vertaling: *'Een vrijmetselaar is door zijn status*¹⁰² *gehouden de morele wet te gehoorzamen, als hij de Kunst, Art, goed begrijpt, zal hij nooit een domme atheïst zijn of een ongodsdienstige libertijn.*¹⁰³

Uit deze *Eerste Plicht* is in elk geval duidelijk dat er een onderscheid is tussen *Religion* en *Art*. Dat laatste begrip mag toch gelezen worden als een equivalent van vrijmetselarij, een al dan niet koninklijke kunst? In 1738 zal Anderson het woord *Art* vervangen door *Craft*, een verandering overigens die 18 jaar later niet door Dermott wordt overgenomen in zijn versie van de *Eerste Plicht*.

Met dat alles maakt Anderson het ons niet gemakkelijk. Maar of godsdienst en vrijmetselarij nu identiek zijn, of beter gezegd of vrijmetselarij een godsdienst is, lijkt in Anderson's opvatting niet waarschijnlijk. Als presbyteriaanse dominee en theoloog zal hij een tamelijk helder en precies beeld hebben gehad van wat godsdienst is en niet zomaar vrijmetselarij een godsdienst genoemd hebben.

De vrijmetselarij zoals ze zich presenteert in de *Oude Plichten* van 1723 is een beweging die een vrijzinnig, libertijns, tolerant ideaal wil uitdragen. Dat godsdienst en politiek aan de persoonlijke opvattingen van haar leden overlaat. Als wil zij een groepering zijn in het middelpunt van mensen die de wetten van de zedenleer eerbiedigen en ruimte durven te bieden aan nieuwe ideeën zoals die van Newton. Een ruimdenkend, redelijk protestantisme, rekkelijk, Arminiaans zo men wil, ligt ten grondslag aan deze nieuwe geestesbeweging¹⁰⁴. Een vrijmetselarij die, zoals Baubérot schrijft, ruimte schept voor het gesprek en zoekt naar verzoening van de denkbeelden van verlichting en de beleving van het christendom.¹⁰⁵

Oudere onderzoekers zijn echter van mening dat met de godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen de christelijke godsdienst is bedoeld. Van Loo meent zelfs dat daarmee in oorsprong de katholieke godsdienst bedoeld moet zijn. Is dit niet in strijd met de behoefte rond 1720 om een geestesstroming te ontwikkelen met een minimale

geloofsbelijdenis zoals Margaret Jacob, in Nederland slecht gelezen, alweer lang geleden schreef?

Nog eens de 'stupid atheist'

Naar aanleiding van het zo even genoemde Franse handschrift uit 1736 maakt Mellor nog een kanttekening over de tekst van de *Eerste Plicht*. Over de vrijmetselaar wordt in die tekst gezegd:

'Wenn er seine Kunst recht versteht, wird er niemahls ein Atheist noch ein Wüstling ohne Religion sein.'¹⁰⁶

Mellor wijst de mening van Franse auteurs af die proberen 'stupid' anders uit te leggen, zodat vrijmetselaren dus wel '*slimme* atheïsten' mogen zijn. Hij vervolgt:

'Anderson mußte seine Verbalinjurie gegen die Atheisten, wenn auch spät, teurer bezahlen. Dieser Text, der zwölf Jahre später liegt als das Konstitutionenbuch und zwei Jahre früher als dessen Neufassung von 1738, zeigt deutlich genug den Deismus der Großloge selbst auf deren Formulierung einfach in einer höflicher, den französischen Lebensgewohnheiten des 18. Jahrhunderts vielleicht besser angepassten Übersetzung geboten wurde.'¹⁰⁷

Zo belanden we in de veilige haven van het deïsme, dat we met een aangename spraakverwarring ook al pantheïsme mochten noemen. Daarover is door Dawkins al een niet onbelangrijke relativerende opmerking gemaakt (zie noot 29):

'Pantheism is sexed up atheism. Deism is watered-down theism'

Nor act against his conscience

In de tweede druk handhaaft Anderson het handelen volgens de 'Moral Law' (nu met hoofdletters). Kennelijk is dat een weidser begrip dan alleen het zich houden aan de voorschriften van één godsdienst. In de verschillende vertalingen vinden we, voor tekst van 1923: 'de Zede-Wetten te gehoorzamen (Kuenen 1736 en Du Bois 1761) 'de zedewet te gehoorzamen' (Sachse e.a. 1946), 'zich te houden aan de Zedenwet' (Bachrach en Van Veen 1987).¹⁰⁸

In 1738 vinden we de toevoeging, dat de vrijmetselaar moet handelen naar het geweten, maar niet naar *zijn* geweten, dus gewetensvol *in het algemeen* moet handelen. Dat lijkt weer het midden te houden tussen een rekkelijke opvatting en de wat strengere toon die in 1738 toch doorklinkt. In zijn geheel bevat de *Eerste Plicht* dan precies wat in ons hedendaagse taalgebruik wordt aangeduid met 'handelen naar eer en geweten', een hoeksteen voor een civil society.

De Ahiman Rezon van 1756

Lawrence Dermott ¹⁰⁹ ging voor de tekst van de *Eerste Plicht* uit van de ‘Constitutions of the Grand Lodge of Ireland’ van 1751. In de *Eerste Plicht* in de Ahiman Rezon klinkt een andere toonsoort, een wat zwarte-kousen absolutisme.¹¹⁰:

De toon van Dermotts tekst is die van emotie, van overtuiging, van geloof, van gelijk hebben, niet van de rede, zoals al eerder gezegd meer die van een tirade dan van een betoog. Vervolgens is er sprake van heilige geschriften die de gezagdragers van de kerk hebben verzameld en in druk hebben gegeven. Die geschriften zijn er ten gebruike van elk goed mens. Opmerkelijk is dat de ‘Gouden Regel’ (*To do unto all Man as he would they should do unto him*) in de tekst is opgenomen, een duidelijke verwijzing naar het Nieuwe Testament.¹¹¹

1723, 1738, 1756 en Noah

Afgezien van de vraag waarom zowel Anderson in 1738 als Dermott in 1756 tot hun veranderingen in de tekst kwamen, is het misschien veel belangrijker om ons af te vragen wat of wie ze ermee wilden bestrijden. Wie waren de mensen die in deze versies van zo’n twintig tot veertig jaar later dan 1723 met meer dan enige nadruk een aantal minder verdraagzame kwalificaties naar hun hoofd geslingerd kregen? In elk geval waren dat goddelozen en zedeloze atheïsten en ongodsdienstigen. De vraag is of er daar driehonderd jaar geleden wel zoveel van waren.

Van Loo stelt dat ‘De Noach-kwestie’ een van de pogingen was om bij de conservatieve, oude operatieve Vrijmetselaars, die zeer tegen de uitgave van Andersons vernieuwde *Constituties* gekant waren, in het gevlei te komen. We mogen ons afvragen of die oude operatieve steenhouwers zo belangrijk waren in de kring van de nieuwe grootloge waarin adel, rijken, geleerde vernieuwers uit de Royal Society elkaar hadden gevonden. Mogelijk heeft dit ook betrekking op de verandering van de aanduiding ‘Art’ in ‘Craft’, handwerk, ambacht; hier: (vrij)metselarij.

De redactie van de *Eerste Plicht* was in de tweede druk niet erg gelukkig en betekende zeer zeker geen verbetering: vandaar dat men in de derde druk weer op de oudere redactie terug kwam.¹¹²

Naast deze opmerking van Van Loo moeten we beseffen dat ook de denkwereld van de ‘Antients’ niet vreemd kan zijn aan de wijzigingen die de tekst van de *Eerste Plicht* ondergaat. Dermott, maar ook Anderson zullen niet onbekend geweest zijn met de behoudende gevoelens die de voorlopers van de ‘Antients’ in hun tijd in Londen koesterden.

Deze *Tweede Plicht*, hierboven al geciteerd uit de druk van 1723, stelt vast dat een vrijmetselaar een vreedzaam en gehoorzaam staatsburger is en zoals dat ook nu nog is,

staat de 'gehoorzaamheid aan de wetten des lands' daarmee centraal. Ik vroeg me hierboven af of de Noachidische wetten als een wat beknopter 'credo' kunnen worden gezien, passend in een wat vrijzinniger wereld en een vrijzinniger vrijmetselarij? De roep om minder regels is misschien niet alleen van onze dagen.

DE TWEEDE PLICHT *nogtans vermogen sy hem niet te sluyten uyt de Loge*

Politique ergwaen

Hoewel niet direct belangrijk voor de lastige vragen, waarvoor de *Eerste Plicht* ons stelt, geeft ook de *Tweede Plicht* aanleiding tot zwaarigheden. Daar wordt immers een broeder met afwijkende opvattingen over staat en gezag de hand boven het hoofd gehouden. Hij hoeft niet uit de broederschap gestoten te worden, hoewel hij als een ongelukkig mens beschouwd wordt.

Overheden waren niet blij met dat soort formuleringen zelfs in de Republiek der Verenigde Nederlanden vonden 'Burgemeesters en regeerders' dit gevaarlijk.¹¹³ In elk geval zijn de '*Plichten*' zoals Kuenen die redigeerde grondig gewijzigd door Dubois, die er voor de veiligheid maar een aantal stekels uittrekt.

De *Eerste Plicht* laat weliswaar geen dwaze atheïst tot de Orde toe, maar biedt wel ruimte aan 'achtbare en waarheidlievende mannen'. Dat klinkt voor overheden kennelijk nog onschuldig. Maar dat een tegen de staat opstandige broeder niet uit de Orde wordt gestoten, en dat de band met hem 'onschendbaar' is, wordt niet zonder fronsen gelezen. Ik voel in deze beide *Plichten* een streven naar een vrijzinnige houding tegenover kerk én staat. Maar zo kon het kennelijk toch niet blijven. Kuenen wil wel dat een broeder die 'oproerig tegen de staat is rigoureuus bestraft en uyt de Loge gezet wordt. Maar zyne betrekking [verbondenheid] blijft, en hy kan daer niet van ontslagen werden'.

Op zijn minst genomen een ingewikkelde, zo niet inconsequente opvatting.

<i>Kuenen 1736 Nederlands</i>	<i>Kuenen 1736 Frans</i>
'Indien eenig Broeder, oproerig tegens den Staet mogte zyn, vermach hij in zyn Wederspannighydt niet aengemoedigt, veel min begunstigt worden, en of schoon men hem als een Ongelukkig' Man mach beklaegen, zo moet hy doch over zyn ontrouw zo hy tegens den Souvrain begaen heeft, door de gezamentlyken	De maniere si un frère se rebelle contre l'Etat, il ne doit point être soûtenu dan sa Rebellion, quoi qu'on puisse avoir pitié de lui; comme d'un malheureux; & la Fraternité Fidelle est obligé et doit même lui reprocher severement sa revolte contre le Souverain & ne le jamais plus admêtre dans leur <i>Loges</i> , afin qu'on ne donne

<i>Kuenen 1736 Nederlands</i>	<i>Kuenen 1736 Frans</i>
<p>Broederschap rigoreus bestraft en uyt de Loge gezet werden, omdat daer door voor te komen, alle Politique Ergwaen die de Regering zoude kunnen opvatten, en zo in andere overtredingen, en indien de-zelve de Loge of de Broederen in 't byzonder raken, zo kan en moet hy daer over gestraft werden; nogtans vermogen sy hem niet te sluyten uyt de Loge, want zyne betrekking blyft, en hy kan daer niet van ontslagen werden.¹¹⁴</p>	<p>aucune <i>jalousie Politique</i> au Gouvernement, quoi qu'il soit attaché d'une manière indissoluble dans tout autre cas.</p>

Dubois of de leden van de Grote Loge hebben in 1761 hun les geleerd en in zijn Wetboek luidt de tekst:

'[...] indien een Broeder oproerig teegens den Staat mogte zyn, wel verre van hem in zyn misdaad te ondersteunen, ofte met den zelve, als een Ongelukkige, Medoogendheid te hebben, de Grootte loge, en de gantsche Broederschap, alle soorten van Wederspannigheid in afgryzen hebbende, hem verklaart vervallen te zyn, van alle Voorregten aan de hoedanigheid van Vry Metzelaar gehegt, en bandt denzelve uit alle gereegelde Loges deezer Landen; niet kunnende voor Broeder erkennen, den geene die teegens de voornaamste Grondregel van onze Maatschappy [*bedoeld is de Vrijmetselarij, MdH*], namentlyk de Onderdanigheid en Trouwe voor zyne Overheden, komt te zondigen.'¹¹⁵

Kennelijk moet de vrijmetselarij er rekening mee houden dat de overheid in de tijd tussen 1723 en 1738 waakzamer is geworden als het om libertijnse genootschappen gaat. Het nieuwe denken en de Verlichting waren heel wat merkbaarder geworden in het landje dat overigens niet de minste moeite had onder druk van de Waalse Kerk in Leiden La Mettrie's *L'homme Machine* in 1748 te verbieden en door de beul te laten verbranden.¹¹⁶

Kuenen spreekt over een broeder die zich tegen zijn 'Souverain' verzet; Dubois spreekt over oproerigheid tegenover de 'Staat'. Kuenen's vertaling is verschenen in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk, waarin er eigenlijk geen Soeverein (de stadhouders moesten nog zo'n 60 jaar wachten op die qualificatie) was. Dubois schrijft zijn tekst in een periode waarin er weer een stadhouder was, maar spreekt over 'Staat', een 'veilig onpersoonlijk' woord!

Kweekscholen van factiën en van debauché

Een commissie van de Staten leest de statuten van de Orde, gezien de woordkeus moeten ze de *Oude Plichten* minstens ten dele voor ogen gehad hebben:

'[...]dat onder de voorschreven Statuten twee zijn welke zonderlinge [*bijzondere*] reflectie verdienen, volgens het eerste van welke personen van allerhande gezindten en gevoelens in het stuk [*wat betreft*] van godsdienst admissibel zijn tot de voorschreven Confrerie, mits erkennende verplichting tot gehoorzaamheid aan de zedelijke wet, en levende als eerlijke lieden, maar geen atheïsten noch libertijnen; en volgens het tweede van welke de leden van de voorschreven broederschap wel gehouden zijn zich te gedragen als vreedzame onderdanen van de burgerlijke overheid, maar echter een broeder, van rebellie tegen den staat, doch van geen andere misdaad overtuigd zijnde, niet mag uit de confrerie uitgezet worden schoon dat dezelve gehouden is zijn rebellion te desavoueren, en geen umbrage of grond tot achterdenken te geven aan de regeering: en dat voor de rest aan haar Gecommitteerden noopende [*betreffende*] de voorschreven broederschap alhier niets onordentelijks, of dat strijdig zoude wezen met de plicht van goede onderdanen voorgekomen is, [...].'¹¹⁷

Op 30 november 1735 komt dan een verbod van de Staten. Niet dat Orde iets 'onordentelijks is of iets dat strijdig zoude wezen met de plichten van goede onderdanen' zou zijn. De Staten kunnen niet anders dan:

'remarqueren, dat regulierlijk na [*volgens*] rechten alle confreriën en collegiën, als die niet gesterkt zijn met de autoriteit van de regeering, ongeoorloofd zijn, en altijd gehouden [*beschouwd zijn als*] voor kweekscholen van factien [*partijtwisten*] en van debauché [*ondeugd*].'¹¹⁸

In het gedenkboek *Honderd-vijf-en-zeventig jaren Nederlandsche vrijmetselarij*, waaruit bovenstaande citaten komen is er ook een conclusie:

'Ziet hier een poging om te komen tot een organisatie, een religieus standpunt innemende, doch wars van den strijd over godsdienstige vraagstukken en strevende naar zedelijke en maatschappelijke verbetering.'¹¹⁹

Alleen wanneer men binnen de wetten handelt, past men binnen de autoriteit van de staat.

Wetten en praktische bezwaren

Bij de herziening van de grondwet van de Orde in 1999 werden omzichtig definities gegeven, waarin gepoogd werd met de voeten stevig op de grond te blijven. Er werd meer een definitie van een vrijmetselaar gegeven dan van vrijmetselarij. Kortom iets dat niet veel verder komt dan: een vrijmetselaar is iemand die vrijmetselarij beoefent. Dat is niet die bescheiden minimale beginselverklaring, die in de 18de eeuw nog *minimal creed* zou heten.

DE DERDE PLICHT, *Een loge is een plaats waar vrijmetselaren samen komen en arbeiden*

Eerst loge, dan pas vereniging

De laatste tijd wordt wel een nieuwe omschrijving van vrijmetselarij gehoord die hopelijk geen opgeld zal doen. De vrijmetselarij wordt opgeleukt met het etiket 'spirituele vereniging'. Afgezien van het feit dat loges niet zomaar verenigingen zijn, maar dat ze zich in die juridische vorm organiseren, moeten ze nu eenmaal in de wetgeving van een samenleving, waartoe ze behoren, een plaats vinden. Het is niet het wezenlijke van een groepje vrijmetselaren om een vereniging te zijn. Ze is een loge, met de juridische vorm van een vereniging, die bijvoorbeeld naast de wettelijk voorgeschreven algemene ledenvergadering ook nog een bepaald niet onbelangrijk instituut als een meestersvergadering kent, waarin niet al haar leden vertegenwoordigd zijn. Maar ook dit terzijde.¹²⁰

Het gaat me hier vooral om het woord 'spiritueel'. In België zou je nog met het woord 'vrijzinnig' uit de voeten kunnen, zoals dat bijvoorbeeld in de naam 'Unie van vrijzinnige verenigingen' wordt gebezigd, een min of meer met ons 'Humanistisch Verbond' vergelijkbare vereniging. Ik zou er dan ook geen moeite mee hebben om vrijmetselarij als een humanistische beweging te kenschetsen, een genootschap van verstandige athëisten die aan die overtuiging kunnen twijfelen, of een broederschap van libertijnen die een god aannemen die niet 'bovennatuurlijk' is, zoals Dawkins dat geformuleerd heeft. (Zie noot 29). Zoals de grootste Nederlandse wijsgeer heeft gezegd *Deus sive natura*. Een *pantheïsme* in de zin van Toland?

Zo versta ik een loge allereerst naar haar wezen als een traditioneel bepaalde groep van personen die volgens overgeleverde voorschriften en regels vrijmetselarij beoefenen, of meer nog broederschap (*fraternité*) beoefenen en een broederschap (*frairie*, als dat woord nog tot het moderne Frans behoort) vormen. Haar (juridische) vorm kan veranderen in de loop der tijden, als een al dan niet formele vereniging in de zin van het huidige of een ander Burgerlijk wetboek, maar ze blijft *loge* en *werkplaats*, gevormd door de vrijmetselarij en is (deel van) een broederschap.

EEN TOEVOEGING AAN DE DERDE PLICHT IN 1738

Aan het eind van de *Derde Plicht* vinden we in de tweede druk van 1738 een netelige toevoeging:

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>A LODGE is a Place where <i>Masons</i> assemble and work: Hence that Assembly or duly organised Society of <i>Masons</i> is called a LODGE [...] and every Brother ought to belong to one and be subject to its By-Laws and the GENERAL REGULATIONS [...]</p>	<p>When men of <i>Quality</i>, Eminee [<i>sic</i>] Wealth and Learning apply to be made, they are to be respectfully accepted after due Examination [...] But those Brethren are equally subject to the <i>Charges and Regulations</i>, except in what more immediately concerns Operative <i>Masons</i>.</p>
<p>Blz. 51 <i>Facsimile Editie</i> van 1976, begin III Charge</p>	<p>Blz. 145 <i>Facsimile Editie</i> van 1976, eind III Charge.</p>

Er wordt met nadruk gezegd dat elke vrijmetselaar lid van een loge moet zijn. Echter ook mannen van ‘eminence, quality, wealth and learning’ zijn onderworpen aan de voorschriften en regelementen van Orde en loges. Er is een uitzondering: deze broeders zijn niet onderworpen aan voorschriften die regelrecht betrekking hebben op de operatieve stenhouders. We moeten ons bewust zijn dat de nieuwe grootloge van Westminster geen vereniging was van handwerkswerklieden, die hun kwijnende beroepsorganisaties in verval zagen raken. De grootloge was veeleer een genootschap van leden van de adel, rijke burgers, geleerden (vele vrijmetselaren waren lid van de evenzeer jonge Royal Society), kunstenaars, en van architecten en bouwers (al waren die laatsten meer de werkgevers dan de werknemers).

De kring rond de succesvolle uitgever en boekhandelaar John Senex was er een afspiegeling van. De eenvoudige Schotse predikant Anderson voelde er zich misschien niet helemaal in thuis. Misschien nam hij in zijn *History* die bouw veel te serieus.

De gormogonen (zie afb. 21) kozen voor zelfspot, iets waar de eerste grootmeester Montagu als notoire practical joker niet bang voor was; hij bezorgde in elk geval zijn medelid van de Horn Lodge, de filosoof Montesquieu voor de grap een nat pak! ¹²¹

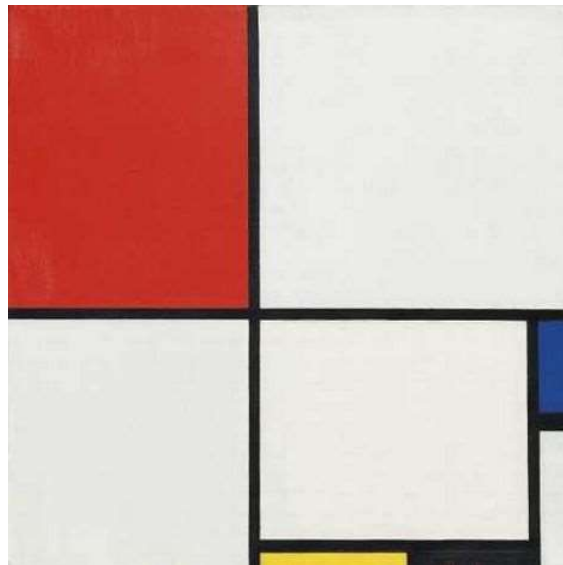
Diepzinnigheid of lichtzinnigheid?

Onze Orde had in Dick van Peype een van die vrijmetselaren die het wezen van de vrijmetselarij met grotere eerbied doorgrondde dan menigeen dacht, omdat hij die diepzinnigheid sierde met een bevrijdende luchtigheid, die sommigen voor een bijna studentikoze lichtzinnigheid hielden. Hij placht in klein gezelschap, niet in de laatste plaats dat van zijn loge ‘L’Age d’Or’ met een glimlach te verklaren ‘vrijmetselarij gaat

over niets anders dan vrijmetselarij'. Voor de slechte verstaander een uitspraak om je schouders op halen of geërgerd niet verder te luisteren.

Misschien lijkt vrijmetselarij op muziek, die in haar beste vorm alleen maar uitdrukt wat muziek is. Misschien is vrijmetselarij wel net als het werk van Bach of Mondriaan, dat naar mijn gevoel tot uitdrukking brengt wat muziek of schilderkunst in hun diepste wezen zijn. Mondriaan's schilderijen zijn uitdrukking van een scheppend procedé, de schilderkunst zelf, niets meer of minder.

Een ogenblik zou men kunnen menen dat vrijmetselarij dan als een soort 'l'art pour l'art' wordt neergezet. Misschien ten dele waar, maar niet ten volle, want de koninklijke kunst is ook 'geëngageerd', wil betere mensen in een betere wereld verwezenlijken. Is het woord vrijmetselarij niet allereerst een woord dat een bezigheid lijkt te beschrijven, het op een bijzondere manier metselen? Meer nog ze lijkt de 'moeder van alle metaforen' te gebruiken, de metafoor van de bouw. Als het woord vrijmetselarij wordt gebruikt met het lidwoord 'de' lijkt dat meer de naam van een *institutie*, dan van een handeling. Vrijmetselarij is 'learning by *doing*'.

Afb. 29 Piet Mondriaan (1872-1944), Compositie No III (Compositie met Rood, Blauw, Geel en Zwart, 1929. Let op de aard van de titel, die is niet 'Molen bij zonsondergang', maar een precieze aanduiding van wat er is geschilderd, het jaartal hoort eigenlijk ook bij de titel.

'Vrijmetselarij' duidt zonder lidwoord een *proces* aan dat zo bijzonder is dat het de moeite waard is om op zich zelf bestudeerd te worden juist als proces, als maken en handelen, houvast aan de ruwe steen.

Dat is niet zo verbazingwekkend, in de wijsbegeerte zijn het soms bij uitstek de processen van het denken en kennen zelf die voorwerp van studie zijn. Talloze kunstenaars zijn gefascineerd door wat woord, beeld, klank, beweging zélf zijn, door hoe ze er mee omgaan in hun scheppende arbeid. Denk aan het woord *poëzie* dat het woord 'maken' in zich sluit. Voor veel dichters is het juist dat proces van maken dat ze willen verstaan en vastleggen, het is de jacht op het woord, op de poëzie, die Achterberg voor ons weergaloos heeft genoteerd.

Oussooren begreep het, toen hij het begin van het Johannes Evangelie vertaalde en de ons zo vertrouwde en bekende zinswending hertaalde tot:

'In den beginne was het spreken'

De 15de -eeuwse filosoof Cusanus is in zijn laatste werk, de kleine dialoog *De apice theoriae* ('over het hoogste weten') op dezelfde wijze niet meer gefascineerd door het 'zijn' (*esse*) maar door het 'kunnen' (*posse*), nog preciezer met een woordspeling gezegd het 'kunnen-zijn' (*possesse*). Het gaat hem om het proces, het mogelijk worden, het verwezenlijken, het kunnen zijn, niet om een statisch bestaan.

We maken het ons niet makkelijk want intussen hebben we het woord *loge* met drie betekenissen beladen: *loge* als gebouw waarin een groep vrijmetselaars, verenigd in een *loge*, bijeenkomt; tenslotte duiden we de institutie vrijmetselarij in het algemeen ook nog eens aan als *loge* als we zeggen over een gebeurtenis '*daar zit de loge achter*'.

Loge

Over twee dingen laat de *Derde Plicht* geen enkel misverstand bestaan en dat is dat vrijmetselaars in een *loge* bijeenkomen en dat dat alleen mannen zijn. Dat leidt al zo'n driehonderd jaar tot misverstanden:

'III. A Lodge is a place where *Masons* assemble and work: Hence it that Assembly, or duly organiz'd Society of *Masons*, is called a lodge, and every Brother ought to belong to one, [...]

The persons admitted Members of a *Lodge* must be good and true Men, Freeborn and of mature and discreet Age, no Bondsmen, no Women, no immoral or scandalous Men, but of good Report.'

De vertaling van Bachrach en Van Veen is nu net hier een beetje slordig:

'geen Horigen of Vrouwen, onzedelijk noch aanstootgevend, doch Mannen die te goeder naam bekend staan.'

Uit de plaatsing van de bepaling 'onzedelijk noch aanstootgevend' lijkt het dat die bepaling bij 'vrouwen' hoort in hun vertaling, terwijl die bepaling bij 'Mannen' hoort.

Dus:

'geen Horigen, geen Vrouwen, geen zedeloze of aanstootgevende Mannen, maar Mannen van goede naam en faam'.

Weer treft mij dat ik in deze opsomming meer en meer lees dat vrouwen hier geplaatst zijn in een reeks van in juridische zin niet 'handelingsbekwame' personen, waartoe vrouwen tot in ver in de negentiende eeuw behoorden. In onze tijd is er geen enkele reden om vrouwen nog tot die categorie te rekenen, ook de andere hier genoemde categorieën bestaan gelukkig als zodanig in juridische zin zo niet meer. Althans daarop moeten we hopen en vertrouwen, niet álle wetgeving in de wereld is al daarop gericht. Het is eenvoudig, de maatschappij heeft een andere loop genomen, hoog tijd om de bakens te verzetten en vrouwen te erkennen als personen die vrijmetselaar kunnen worden en zijn. Zeker waar we ook weten dat al in de 18de eeuw loges bestonden die vrouwen opnamen! Vrijmetselarij is een gezamenlijk handelen waarbij volgens haar eerste wetgeving in het werk van Anderson alleen mannen betrokken waren maar die al in de achttiende eeuw ook vrouwen tot de arbeid toeliet.¹²²

Ook de gemengde en niet masculiene vormen van vrijmetselarij kozen als vorm voor haar gewoonten en gebruiken de al vele eeuwen gebruikte metafoor om leven en wereld te zien als een te voltooiën bouwwerk, waaraan de leden zich verplichten in de zin van deze metaforiek mede te werken. In de zin van die metaforiek kozen ze als aanduiding voor de wijze van bijeenkomen woorden als loge, werkplaats, atelier en zelfs de steigers. Vrijmetselarij gaat over inclusief denken, het is haar wezensvreemd groepen van mensen uit te sluiten om rede van sexe, ras, herkomst of godsdienst, daarom zoekt ze een credo van inclusiviteit, van tolerantie.

Een van de andere treffende zinnen in deze *Derde Plicht* is dat vrijmetselarij allereerst wordt geleerd en begrepen door in een loge de bijeenkomsten bij te wonen. Een zin die in verschillende formuleringen een tiental malen voorkomt.

DE VIERDE PLICHT, *It is impossible to describe this things in writing*

De Oude Plichten over 'instructie'

Hier maak ik nog een enkele opmerking over het 'aanleren' van de vrijmetselarij door in de loge te verkeren naar aanleiding van de *Vierde Plicht*. Wat betekent dat voor instructie, onderwijs, educatie? Eens te meer wat betekent dat ten aanzien van een cultuurverschijnsel als de vrijmetselarij, met haar geschiedenis en geschiedschrijving, traditie, taalgebruik, iconologie, literatuur en muziek en de daarin neergelegde gedachtenwereld en denkbeelden van haar leden die dat alles creëerden, beleefden en uitdroegen? Wat betekent dat voor een nieuwe, jonge, leerling in onze tijd, waarin de vertrouwdheid met Bijbel, rituelen, metaforiek en geschiedenis en de toegankelijkheid van het 'jargon' van de

vrijmetselarij niet meer zo vanzelfsprekend is, als die dat misschien vijftig jaar geleden was?

Geheel in overeenstemming met de metafoor, die wereld en leven laat zien als een te voltooien bouwwerk spreken de *Oude Plichten* over het onderrichten van de bouwlieden. Dat onderricht zal zich allereerst moeten richten op het verhaal van de bouw van Salomo's tempel. En dat verhaal waarin de bouw aan de tempel symbool is van het werk aan leven en wereld als een te voltooien bouwwerk, is niet heel omvangrijk en in wezen gemakkelijk te begrijpen.

Maar er is veel dat alleen in de loge samen met de broeders en zusters ervaren en begrepen kan worden en dat wordt op meerdere plaatsen in de *Constituties* gezegd:

'It is impossible to describe this things in writing, and every Brithier must attend in his Place, and learn them in a way peculiar to *this Fraternity*.'

In de *Vierde Plicht*, waar de uitverkiezing tot (voorzittend) meester, opzieners en de aanneming van leerlingen en de bevordering tot gezelschap wordt besproken, wordt ook weer een deel van het leren van de gewoonten (of lees: *mores*, plichten, geplogenheden, plichtplegingen) bij de broeders zelf gelegd.

Het is, zegt Anderson, niet mogelijk om deze zaken op papier te zetten, iedere broeder moet deze dingen zelf overeenkomstig zijn taak in zijn werkplaats leren, waar ze hem langs een andere weg worden geleerd. Al doende leert hij wat wel en niet aanvaardbaar is in de broederschap.

Zoals wel wordt gezegd: vrijmetselarij is geen dwingende orthodoxie, maar een orthopraxie, een leerschool van juist leren handelen, 'learning by doing'. Op de plicht aanwezig te zijn om het gedrag, de voorschriften van elkaar te leren, wordt dan ook bij herhaling gewezen.

Onderricht moet voorkomen dat materialen verloren gaan. De vraag welke die materialen in 'speculatieve' zin zijn, dringt zich natuurlijk op maar het antwoord daarop zou ons hier te ver voeren. Maar dat het de ruwe stenen zijn, dus de vrijmetselaren zelf, de zuilen die de bouw zullen schragen, het cement dat symbool bij uitstek is van de verbindende broederschap moge duidelijk zijn. Ook dat zijn zaken die tevens op een ándere manier zullen worden meegedeeld?

VIERDE PLICHT *Recht van lijf en leden, zonder gebrek volwassen, jong en van rijp oordeel?*

Er wordt in de *Vierde Plicht* benadrukt dat een kandidaat recht van lijf en leden moet zijn en geen gebreken moet hebben. Dat moet niet letterlijk opgevat worden, in de allegorie van de bouw is bedoeld, dat hij over die geestelijke eigenschappen moet beschikken die

hem in staat stellen om de *Moral Law*, de zedewetten naar betekenis en waarde te schatten, en ook een 'eerlyk en oprecht man, vroom en getrouw' is. Hij is jong, in staat om zijn weg te banen in de orde en het systeem van de graden. Hij heeft afgelegd wat hij als kind was, hij is meerderjarig en heeft de kennis van goed en kwaad; zoals in Schotland wel wordt gezegd hij is niet in zijn 'nonage' en niet in zijn 'dotage'.

Een geestelijk handwerk in een bouwende wereld

Vrijmetselarij wordt in het eerste kwart van de 18de eeuw in haar regelgeving omschreven als een 'Craft', misschien inderdaad een 'ambacht', een Orde met loges. Haar werkwijze wordt beschreven in een aan het handwerk van bouwers en stenhouwers ontleende terminologie. Een verbeelding, allegorie, die met de Opperbouwmeester een overigens ook eerder en elders gebruikte omspeling van een godsbeeld lijkt te geven, waarin tegengestelde opvattingen over het wezen van een god een plaats kunnen vinden en meningsverschillen daarover worden overbrugd door de speelruimte, die symbool en allegorie ons laten.

In het nieuwe grote Londen dat na politieke en goddienstige conflicten, na de brand, de pest en de Hollanders voor Chatham zelfs Londinopolis wordt genoemd, zal het gedruis van de werktuigen van de herbouw met vreugde zijn gehoord, zoals het vijf en zeventig jaar geleden klonk in Rotterdam. Er was om het zo maar te zeggen een lust om te bouwen die ik in de schoolbanken kon horen en voelen als er geheid werd. Misschien was het niet eens zo vreemd dat die bevlogenheid om een nieuwe stad te bouwen juist de belangstelling voor de speculatieve kant van dat bouwen opwekte. Die symboliek van het bouwen als zinnebeeld van het verwezenlijken van een nieuwe wereld en betere mensen, was in de herbouw van Londen misschien net als in Rotterdam twee eeuwen later tastbaar aanwezig. Misschien was het niet vreemd dat juist op dat ogenblik de symbolentaal van de vrijmetselarij tot de verbeelding en de gevoelens van de Londenaren sprak? Juist op dat moment waarop er vijftig nieuwe kerken verrezen en herrezen in London en Westminster onder patronage van Queen Anne. Sir Christopher schreef er een bief over:

'Such Fronts as shall Happen to lie most open in View should be adorned wick Porticos, both for Beauty and Convenience; which together with handsome Spires, or Lanterns, rising in good proportion above the neighbouring Houses [...] may be of sufficient Ornament to the Town, with great Expençe for inriching the outward walls of the churches, in which Plainness and Duration ought principally , if not wholly, to be studied. [...]. Zie: E.G.W. Bill en H. Covin, *The Queen Anne Churches, A Catalogue of the Papers in Lambeth Palace Library of the Commission for Building Fifty New Churches in London and Westminster*. London 1979, blz.xi. In elk geval werd de wet die ten grondslag lag aan deze bouw gepubliceerd in 1721!

Natuurlijk is vrijmetselarij, ik schrijf hier alweer bewust niet 'de' vrijmetselarij, veranderd in de drie of vier honderd jaar dat ze bestaat, maar of ze zich mag reduceren tot een spirituele vereniging is twijfelachtig. Zij is geconcipeerd als orde, werkplaats en ambacht, maar ook als broederschap, die ze zowel is, als ook probeert te beoefenen. Dat concept laat zich niet veranderen, zonder haar wezen en eigenheid geweld aan te doen.

Lust tot bouwen

De aantrekkelijkheid van het bouwen als vergelijking met leven en arbeid van de mens is kennelijk van alle tijden. Curtius wijdt er aan het eind van zijn *Europaische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1953) een 'Excurs' aan die de kracht van de metaforiek van leven en wereld als een te voltooien bouwwerk en die van God als Opperbouwmeester nog eens laat zien. Bij Alberti wordt bouwen bijna een *libido aedificandi*, een wellust van bouwen.¹²³

Maar er is meer, een perspectief dat ons weer naar de vijftiende eeuw brengt, naar de zelfde wereld als die van Pico della Mirandola en Cusanus. Een nieuwe wereld die ons een nieuw mens- en wereldbeeld in ontwikkeling laat zien. Ook hier wordt de bouwsymboliek gebruikt, maar het accent ligt gedeeltelijk op de opvatting dat het menselijk lichaam als een bouwwerk wordt gezien, vooral waar het gaat om proporties en het uitbeelden daarvan, zoals al Vitruvius het bouwen heeft beschouwd.¹²⁴

Het brengt ons in een betoverende wereld, nu niet die van de menselijke waardigheid en vrijheid die Pico de Mirandola verkende, maar die van schoonheid en verbeelding in architectuur, schilder- en beeldhouwkunst.

VIJFDE PLICHT, *opdat ze op feestdagen voegzaam kunnen leven.*

In deze *Plicht* wordt de bouwsymboliek toegespitst op de werkzaamheden van de broeders en op de leiding die daaraan gegeven wordt.

Het beeld van werklieden en hun Meester en Opzieners is toepasselijk uitgewerkt:

1723	Loge 'de Oude Plichten' 2005
All <i>Masons</i> shall work honestly on working Days, that they may live creditably on <i>holy Days</i> , and the time appointed by the Law of the Land, or confirmed by Custom, shall be observed.	Alle <i>Maçons</i> moeten op werkdagen eerbaar werken, opdat ze op feestdagen voegzaam kunnen leven; daarmee moet gelet worden op de tijd die door de landswet is vastgesteld of door de gewoonte is bepaald.

Het is verleidelijk om weer een aantal vertalingen in ogeschouw te nemen:

Bachrach en van Veen (blz. 19):

'Alle vrijmetselaren dienen op Werkdagen hun werk naar behoren te verrichten, opdat zij op Feestdagen lofwaardig kunnen leven, en de tijdsindeling, voorgescheven door de Landswetten dan wel door het Gebruik, in acht zal worden genomen.'¹²⁵

Sachse e.a. in het jubileumboek van de A.L. 'De Oude Plichten':

'Alle *Maçons* moeten op werkdagen eerbaar werken, opdat ze op feestdagen voegzaam kunnen leven; daarbij moet gelet worden op de tijd die door de landswet is vastgesteld of door de gewoonte bepaald.'¹²⁶

Kueneen geeft *eerlijke*, dat een bijvoegelijke bepaling bij *Luyden* is, *honnêtement* dat een bijwoordelijke bepaling bij *travailleront* is en *honorablement* en *aenzienlijck*, bijwoordelijke bepalingen bij *vivre* en te *voorschyn* komen.

Creditably

Misschien is uit de positieve betekenissen van dit woord, die lopen van *geloofwaardig* tot *credietwaardig*, 'respectabel' of 'met aanzien' de beste keuze.

Ik vertaal dan:

'Alle metselaren moeten op werkdagen eerlijk werken, opdat ze op feestdagen met aanzien kunnen leven; daarbij moeten de werktijden die bij wet zijn vastgesteld of door gewoonte in zwang zijn, in acht genomen worden.'

<i>Kueneen 1736 Nederlands, blzz. 60-61</i>	<i>Kueneen 1736 Frans, blz. 56</i>
Alle de Vrije Metselaers zyn gehouden op de werkdagen als eerlijke Luyden te werken, op dat zy op de Hylige dagen aenzienlyck te voorschyn komen mogen; Ook sal den tydt door de Wetten van het land bepaeld, of door derzelver gewoontens bekrachtigt, nauwkeurich in acht genomen werden.	Tous les Maçons travailleront honnêtement les jours ouvriers, afin qu'ils puissent vivre honorablement les jours de Fête, & ils observeront le temps fixé par la Loi ou par la coutûme du Pays.

DE ZESDE PLICHT, *de eerste paragraaf*

Catholick

In het eerste artikel van de 'Zesde Plicht' vinden we in Anderson 1738:

'For as Masons, we are of the oldest Catholick Religion as above hinted, and of all Nations upon the Square, Level and Plumb'.

Daarmee is de opvatting van tafel dat 'Catholick' hier katholiek zou betekenen en inderdaad zoals enkele auteurs zeggen in de oorspronkelijkste betekenis van 'algemeen' opgevat moet worden. Niet helemaal onbelangrijk in dit betoog.

Bewijzen van het christelijke karakter van de 'vroegere' vrijmetselarij berusten meestal op het gebruik van teksten uit het Nieuwe Testament, in rituelen van de 'Moderns' in hun verschillende vormen en uit het 'Schröder-Ritual'. Ik betwijfel of men uit het gebruik van nieuwtestamentische teksten zonder meer besluiten kan tot het religieuze karakter van de vrijmetselarij, ze staat in een *traditie* van christelijke metaforiek en iconologie door het gebruik ervan, dat is zeker. Maar onloochenbaar is dat die traditionele gegevens haar niet zomaar tot religie maken. Ze is allereerst een broederschap en nog wel een die volgens Anderson's *Old Charges* 'upon the Square, the Level and Plumb' is. Deze 18de-eeuwse woorden vinden wij in ons huidige leerlingritueel terug, zoals we hieronder zullen zien. We komen bijna in de verleiding om een tautologische uitspraak over vrijmetselarij te doen, *vrijmetselarij is maçonniek*:

'Ze komt samen, handelt en scheidt volgens de beginselen van Waterpas, het Schietlood en de winkelhaak.'

Dat betekent:

'Het is het samenkomen in harmonie, het handelen volgens de Hoogste Wet en het uiteengaan in de rechte verhouding.'

DE ZESDE PLICHT *en wel de tweede paragraaf*

*Mirth*¹²⁷

'You may enjoy yourself with innocent Mirth. Een intrigerend woord. Ook nog eens samen met *innocent*. In de letterlijkste zin: 'onschuldige vrolijkheid gepaard met gelach'.

Bachrach en Van Veen vertalen:

'Men mag zich verkwikken met onschuldig Vermaak.'

Sachse e.a. vertalen:

'Gij moogt U in onschuldig vermaak verheugen.' Jubileumuitgave Loge 'De Oude Plichten', Den Haag 2005, blz. 29.

Kuening (1736) Frans:

'Vous pouvez vous rejouir avec un gayeté innocente.' (Den Haag 1736 blz. 58).

Kuener (1736) Nederlands:

'Gy moogt u met vrolijkhyt verlustigen en malkanderen alle vermaek aaendoen. (Den Haag 1736 blz. 64).

...en nog veel minder geschillen over Godsdiens, afkomst of Politiek.

'No private Piques, no Quarrels about Nation. Families, Religions or Politicks must be brought within the Door of the Lodge: For as *Masons*, we are of the oldest Catholick Religion, above hinted, and of all Nations upon the *Square, Level and Plumb*; and like our Predecessors in all Ages, we are resolv'd against political Disputes, as contrary to the Peace and Welfare of the Lodge.'

What else?

Het venijn zit wel eens in de staart, zo ook bij Anderson's *Plichten*. In de laatste daarvan uit hij een resoluut klinkend oordeel, zo niet een verbod, waarin twee lastig te interpreteren woorden vallen. Het is nog belangrijker dat het woord *twist*gesprekken valt.

Eigenlijk weegt dat woord het zwaarst, want *twist*gesprekken, waarover ze ook gaan, zijn verboden in de loge omdat ze de harmonie verstoren. Het is dus bijna een tautologie als *twist*gesprekken over politiek en godsdiens verboden worden. Maar eigenlijk ook weer niet, want waarover zouden we dan anders moeten spreken? Ik kan me voorstellen dat er zinvolle 'twist-vrije' gesprekken over godsdiensigheid in het algemeen te voeren zijn. Zeker als je je bewust bent dat je ieder zijn eigen opvatting(en) moet laten. Zoals de *Eerste Plicht* dat nadrukkelijk zegt.

De beide woorden worden in verschillende vorm gebruikt. De een is enkelvoud, *religion*, de ander wordt in het meervoud *politics* gegeven. Wat precies de betekenis van de twee woorden voor de 18de-eewer was lijkt me niet gemakkelijk te achterhalen.

Laten we eerst *religion* proberen te duiden. Het heeft zeker twee betekenissen: godsdiens in het algemeen of ook de aanduiding van een bepaalde godsdiensige overtuiging. Kan men over het woord *religion* als algemeen begrip zonder te *twisten* spreken, in tweede betekenis van denominatie, overtuigingen, groeperingen en zeker sekte, is dat niet gemakkelijk. Die zijn in meerdere opzichten meer persoonsgebonden. Het risico van het niet eens worden of geen ruimte voor de mening van de ander bieden is daar groter.

Broeder Ds. E.F. Wildervanck formuleert het probleem in zijn bijdrage 'Godsdiens en vrijmetselarij.'¹²⁸

'Moeten we geen onderscheid maken tussen Godsdiens met een grote G en haar aardse verschijningsvorm in de godsdiensen met een kleine g? En om het nog moeilijker te maken: er zijn mensen die menen onderscheid te moeten maken tussen godsdiens en religie. Alleen in onze taal komen die twee woorden voor, terwijl in de landen rondom ons heen één woord de inhoud van beide weergeeft. [...] laten we er van uit mogen gaan dat Godsdiens hetzelfde zal aanduiden als Religie, terwijl bij godsdiens aan een bepaalde vorm daarvan gedacht wordt.'

Zou dan onze conclusie moeten zijn dat in de loge met een gerust maçonniek hart wel over *Religie of Godsdienst* gesproken kan worden maar niet over *godsdienst* of *kerkgenootschappen*?

Een wijze observatie uit de vorige eeuw

De belangrijke staatsman broeder Oud heeft in het jubileumboek in 1956 een bespiegeling geschreven over vrijmetselarij en staatkunde:

‘Ook in de staatkunde arbeiden wij aan de ruwe steen, die wijzelf zijn. Wij zullen daarbij ver verwijderd blijven van de harmonie waarnaar wij streven. En wij mogen alleen maar hopen, dat als het ogenblik gekomen is, waarop de werktuigen aan onze hand ontvallen, de Opperbouwmeester niet al te ontevreden zal zijn over onze arbeid.’¹²⁹

Hij keert de vraag in zekere zin om en stelt dat de vrijmetselaar die in de politiek werkzaam is zijn maçonnieke idealen niet kan missen om zijn verantwoordelijkheid te dragen.

Wat de scheiding van kerk en staat betreft verwijst hij naar zijn eigen politieke levensgeschiedenis, die hem o.a. confronteerde met de schoolstrijd, de tweeslachtigheid van de wet over het recht van kerkelijke processies, en tenslotte de wet op de lijkbezorging, dus zijn rol in de strijd voor de erkenning van de crematie, waarin vrijmetselaren een belangrijke rol speelden.

Met politieke opvattingen (misschien daarom dat meervoud *politicks*) kunnen we al gauw verdwalen in partijpolitieke discussies, die we nu net willen vermijden. Je kunt dus heel goed van gedachten wisselen over maatschappelijke problemen. Die zelfs plaatsen tegen de achtergrond van uitgangspunten van de ‘Orde wetten’, zoals bijvoorbeeld de gelijkheid in wezen van ieder mens, het recht om zelfstandig naar waarheid te zoeken en wat er nog meer is te vinden in de eerste artikelen van de wetten en regelementen van de Orde en van Loges.

Zo ook zouden we in die algemene zin over de betekenis van religieuziteit voor de vrijmetselaar en de vrijmetselarij kunnen spreken, over theologie, filosofie, seculariteit. We kunnen compareren over humanisme, over atheïsme (zolang we geen stompzinnige atheïsten zijn!). En evenzeer over maatschappelijke problemen, over de ongelijkheid in de samenleving, democratie en economie. Kortom er is een scala van onderwerpen die over mens en wereld gaan in maatschappelijke en religieuze zin, die juist in een loge van belang zijn. Juist omdat daar geen twistgesprekken toegestaan zijn. Toch is er nog iets merkwaardigs.

We zijn een enkele keer vrijmetselaren tegen gekomen die ook lid waren van de Royal Society, die hier eerder ter sprake kwam. Dat genootschap van de grootse geleerden van

Engeland, verbod ook politieke en religieuze onderwerpen. Dat deed ze enkele tientallen jaren eerder dan de nieuwe grootloge van Westminster en Londen. Ze deed dat om heel andere redenen. De nieuwe methode van objectieve, wetenschappelijke waarneming en daardoor vergaarde feitelijke kennis moest niet onderworpen zijn aan dictatoriaal staatkundig gezag of aan niet op waarneming en rede gebaseerde godsdienstige overtuigingen.

De metaforiek van de bouw

Menselijk handelen wordt er geschetst tegen de achtergrond van een krachtige door eeuwen gevormde metafoer, die van het bouwen. In Anderson's *Oude Plichten* neemt die maar enkele tientallen regels in beslag, minstens zo belangrijk zijn de voorschriften voor het gedrag van de broeders, hoe elkaar te ontmoeten, te handelen en te scheiden. De verwijzing naar een Bijbelse achtergrond in de *Oude Plichten* beslaat minder dan een handvol regels.

Met een speelse verwijzing naar een reclame voor een wasmiddel uit die dagen ('waarover spraken zij?') stelde Dick van Peype dat de 18de -eeuwers in hun loges graag spraken over *protocol* en *prestige*, anders gezegd over plichtplegingen door traditie gegeven gewoonten en gebruiken. Plichtplegingen, een woord dat net als protocol en prestige in onze verarmde samenleving negatief wordt opgevat. Geërgerd reageerde een toehoorder dan ook met een weerwoord 'jawel, maar er waren ook goede vrijmetselaars'. Maar juist dat beoefenen van protocol en geven van wederzijds prestige is een vorm van 'inclusief denken' waardoor mensen zich kunnen verenigen, die anders elkaar nooit hadden leren kennen, zelfs in voortdurende onenigheid hadden geleefd. De wellevendheid van protocol en de eerbied voor het prestige van een logegenoot, staat niet haaks op de gelijkheid in wezen van alle broeders en alle mensen. Dat laat de derde paragraaf van de ZESDE PLICHT zien:

<i>Old Charges 1723</i>	<i>Bachrach en Van Veen 2007</i>
For though all <i>Masons</i> are as <i>Brethren</i> upon the same <i>Level</i> , yet <i>Masonry</i> takes no Honour from a Man that he had before: nay rather it adds to his Honour, especially if he has deserv'd well of the Brotherhood, who must give Honour to whom it is due, and avoid <i>ill Manners</i> .	Want ofschoon alle Vrijmetselaren als Broeders elkaars gelijke zijn, doet de Vrijmetselarij toch niet af aan het Aanzien, dat men voordien reeds bezat; ja, ze versterkt zelfs eerder dat Aanzien, in het bijzonder indien men zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de Broederschap welke slechte manieren dient te vermijden en Ere dient te geven wie Ere toekomt.

Langs een andere weg

Bij herhaling zegt de tekst dat er zaken zijn die je niet op schrift kunt stellen of die op een andere manier zullen worden meegedeeld. Wat die manier is, wordt misschien duidelijk uit de DERDE PLICHT:

[...] and will be best understood by attending it.'

De vrijmetselaar zoals al gezegd, dient zoveel mogelijk in zijn loge aanwezig te zijn om te begrijpen waarover het in de loge gaat. Dat geldt natuurlijk voor elk genootschap, maar de vrijmetselarij dringt altijd aan op de verplichting om aanwezig te zijn bij de gezamenlijke arbeid.

Daarnaast zijn er de in onze ogen misschien wat kneuterige geboden en verboden over 'gluttony', 'zwelgerij', overmatig drankgebruik. Misschien ook de regels in de *Zesde Plicht* over wel of niet bijeen zijn in open loge, met of zonder een bekende of onbekende broeder. Die laatste regels over het zorgvuldig omgaan met de 'geheimen' van de vrijmetselarij zijn natuurlijk juist. De andere geboden zijn natuurlijk enerzijds bedoeld om nieuwe leden, die ze kennelijk vóór hun aanneming mogen lezen en ook de buitenwereld, te overtuigen van de braafheid van de broeders, want we hebben het over een *hard drinking Age*. Mozart, en Burns bijvoorbeeld werden maar al te graag als drinkebroers weggezet. De vrijmetselarij van Anderson's dagen deed al genoeg aan een slecht imago van de broederschap!¹³⁰

De hartstocht om te lezen

Wanneer we eindelijk de *Oude Plichten* minutieus tegen de achtergrond van hun tijd gelezen hebben, zullen we misschien meer geneigd zijn om te besluiten dat het een tekst is die handelt over mensen en hun betrekkingen tot elkaar. Een tekst die met respect een plaats aan god en godsdienst geeft, maar erkent dat we het moeten laten bij een verstandig deïsme. Zo blijven we gevrijwaard van de wijsheden van de pastoor uit Flauberts *Bouvard et Pécuchet*, als de naam Spinoza valt: 'on n'est pas savant, si l'on n'est chrétien'.¹³¹

Dat is toch de omkering van Andersons 'stupid atheist'? Met Spinoza zijn we in elk geval weer bij een van die denkers, die we ons als vrijmetselaren niet zo maar mogen toe-eigenen. Het is wel zo dat zonder Cusanus, Pico de Mirandola, de Tractaten van de Rozekruisers, Comenius, Spinoza en anderen, vele anderen, ook als Cicero en Lucretius, vrijmetselarij er anders uitgezien zou hebben, zonder dat er een rechtstreeks causaal verband bestaat tussen hun denkbeelden en dat wonderlijke Escheriaanse bouwwerk van verbeelding dat de vrijmetselarij is.

Wie Anderson's *Oude Plichten* ernstig neemt, proeft dat juist die gedragsregels een nieuwe wereld scheppen van behoud en vernieuwing van wellevendheid, geplogenheden, *plichten*, tradities die met speelse ernst het mogelijk maken om elkaar als vrije mensen van goede naam te ontmoeten en te bejegenen. Huizinga zou het vele jaren later in zijn *Homo ludens* ten volle begrijpen.

BIJLAGEN

De hier bijgevoegde bijlagen bevatten de tekst van:

James Anderson, D.D., *The Charges of a Free-Mason, extracted from the Ancient Records of Lodges beyond sea, and of those in England, Scotland and Ireland, fore the Use of the Lodges in London: to be Read at the making of New Brethren, or when the Master shall order it.*

Printed by William Hunter, for John Senex at the Globe and John Hooke at the Fleur de Luce over-against St Dunstan's Church in Fleet Street. In the year of Masonry 5723, Anno Domini 1723. Blz.49-56.

James Anderson D.D., *The old Charges of the Free and Accepted Mason's, collected by the Author from their old ancient Records at the Command of the Grand Master, the present Duke of Montagu, for the use of the lodges in London: Aproved by the Grand Lodge and order'd to be printed in the first Edition of the book of Constitutions on 25 March 1722, blz. 143-149.*

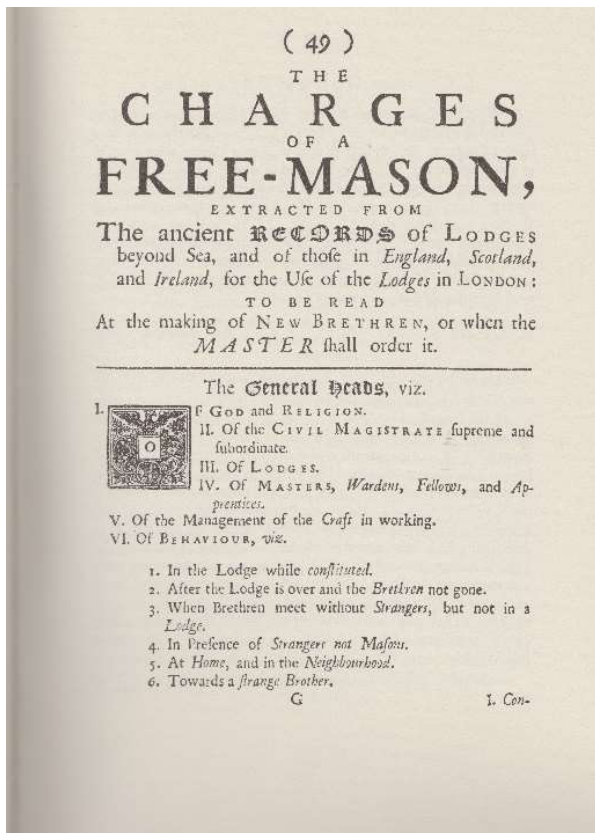
Printed for Brothers Caesar Ward and Richard Chandler, Booksellers, at the Ship without Temple Bar; and sold at their Shops in Coney-Street, York, and at Scarborough-Spas. MDVVXXXVIII, in the Vulgar Year of Masonry 5738.

Ordonantien en Insettingen voor een vrymetselaer, getrokken uyt De aloude gedenkschriften der Overzesche Logien, als mede uyt die der Engelsche, Schotten en Iren, om te worden gebruikt in alle Loges, onder alle Natien, Ende gelezen wanneer een Broeder ontfangen wordt, ofte andersints als het de Meester beveelt.

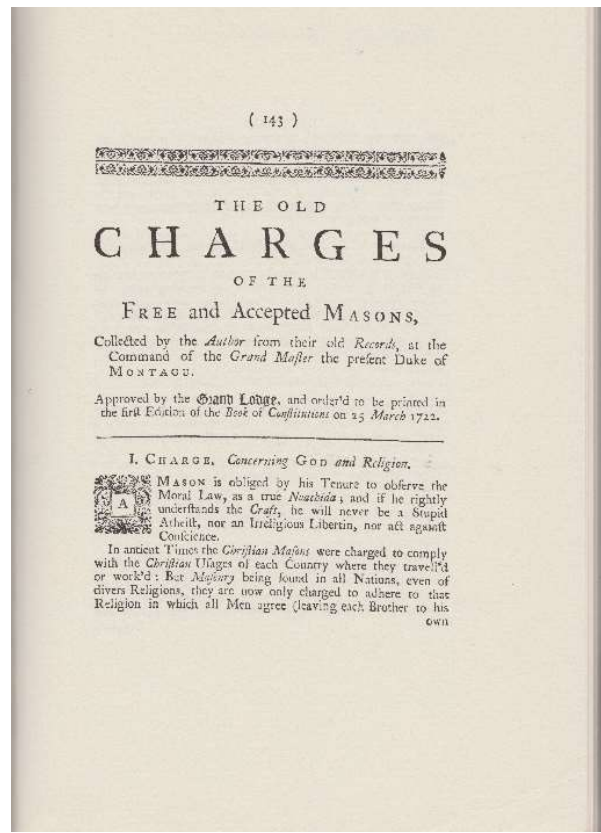
Uyt het Engelsch Vertaelt door Johan Kuenen, gedeputeert Groot-meester in all de Loges van Holland. 's Gravenhage, by Cornelis van Zanten, Stads en Kleinzegel Drukker, op 't Spui. 1736. Blz. 55-68.

James Anderson D.D., *De oude Plichten*, vertaald uit het Engels door M.J.M. de Haan, Roelofarendsveen 2017.

Hoewel deze vertaling geplaatst is naast die van Br. Kuenen is het niet een vertaling van zijn tekst, maar een vertaling gebaseerd op de verschillende door mij geraadpleegde versies van Anderson in dit boek. Allereerst is de vertaling een grootst gemene deler van de in de bijlagen opgenomen teksten die in dit boek vergeleken worden en van de suggesties om moeilijke plaatsten op te lossen. Het is dus eerder een 'kritische' editie, naast de min of meer diplomatische transcripties van Anderson 1723, 1738 en de Nederlandse vertaling van Kuenen 1736 in dit boek.

Afb. 30 Titelpagina Old Charges Londen 1723

Afb. 31 Titelpagina Old Charges Londen 1738

Anderson 1723	Anderson 1738
<p>[blz.49] THE CHARGES OF A FREE-MASON. EXTRACTED FROM The ancient RECORDS of Lodges Beyond Sea, and those in <i>England,</i> <i>Scotland,</i> And <i>Ireland,</i> for the Use of the <i>Lodges</i> in LONDON:</p>	<p>[blz. 143] THE OLD CHARGES OF THE FREE and Accepted MASONS Collected by the <i>Author</i> from their old <i>Records,</i> at the Command of the <i>Grand Master</i> the present Duke of MONTAGU. Approved by the Grand Lodge, and ordered to be printed in the first Edition of the Book of Constitutions on 25 March 1722.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p style="text-align: center;">TO BE READ</p> <p style="text-align: center;">At the making of NEW BRETHREN, or when the <i>Master</i> shall order it.</p> <p style="text-align: center;">The General Heads, viz.</p> <p>I. Of GOD and RELIGION.</p> <p>II. Of the CIVIL MAGISTRATE, supreme and subordinate.</p> <p>III. Of LODGES.</p> <p>IV. Of MASTERS, <i>Wardens, Fellows, and Apprentices.</i></p> <p>V. Of the Management of the <i>Craft</i> in working.</p> <p>VI. Of BEHAVIOUR, viz.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. In the Lodge while <i>constituted.</i> 2. After the Lodge is over and the <i>Brethren</i> not gone. 3. When Brethren meet without <i>Strangers</i>, but not in a <i>Lodge.</i> 4. In Presence of <i>Strangers not Masons.</i> 5. At <i>Home</i> and in the <i>Neighbourhood.</i> 6. Towards a <i>strange Brother.</i> <p style="text-align: center;">[blz. 50]</p> <p>I. <i>Concerning</i> GOD and RELIGION.</p> <p>A <i>Mason</i> is oblig'd by his Tenure, to obey the moral Law; and if he rightly understands the Art, he will never be a stupid Atheist nor an irreligious Libertine.</p> <p>But though in ancient Times Masons were charg'd in every Country to be of the</p>	<p>I.CHARGE. Concerning GOD and Religion.</p> <p>A MASON is obliged by his Tenure to observe the Moral Law, as a true <i>Noachida</i>; and if he rightly understands the <i>Craft</i>, he will never be a Stupid Atheist nor an irreligious Libertin, nor act against Conscience.</p> <p>In antient Times the <i>Christian Masons</i> were charged to comply with the <i>Christian Usages</i> of each Country where they travell'd or</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>Religion of that Country or Nation, whatever it was, yet 'tis now thought more expedient only to oblige them to that Religion in which all Men agree, leaving their particular</p> <p>Opinions to themselves; that is, to be <i>good Men and true</i>, or Men of Honour and Honesty, by whatever Denominations or Persuasions they may be distinguish'd;</p> <p>whereby Masonry becomes the <i>Center of Union</i>, and the Means of conciliating true Friendship among Persons that must have remain'd at a perpetual Distance.</p> <p>II. <i>Of the CIVIL MAGISTRATE supreme and subordinate.</i> A <i>Mason</i> is a peaceable Subject to the Civil Powers, wherever he resides or works, and is never to be concern'd in Plots and Conspiracies against the Peace and Welfare of the Nation, nor to behave himself undutifully to inferior Magistrates; for as Masonry hath been always injured by War, Bloodshed, and Confusion, so ancient Kings and Princes have been much dispos'd to encourage the Craftsmen, because of their Peaceableness and <i>Loyalty</i>. whereby they practically answer'd the Cavils of their Adversaries, and promoted the Honour of</p>	<p>work'd: But <i>Masonry</i> being found in all Nations, even of divers Religions they are now only charged to adhere to that Religion in which all men agree (leaving each Brother to his</p> <p>[blz. 144]</p> <p>own particular Opinions) that is, to be Good Men and True, Men of Honour and Honesty, by whatever Names, Religions or Persuasions they may be distinguish'd: For they all agree in the 3 great Articles of NOAH, enough to preserve the Cement of the Lodge.</p> <p>Thus, Masonry is the Center of their Union and the happy Means of conciliating Persons that otherwise must have remain'd at a perpetual Distance.</p> <p>II. <i>CHARGE. Of the Civil Magistrate, Supreme and Subordinate</i> A Mason is a peaceable Subject, never to be concern'd in Plots against the State, nor disrespectful to <i>Inferior</i> Magistrates. Of old Kings, Princes and States encourag'd the Fraternity for their <i>Loyalty</i>, who ever flourish'd most in Times of Peace.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>the Fraternity, who ever flourish'd in Times of Peace.</p> <p>So that if a Brother should be a Rebel against the State he is not to be countenanced in his Rebellion, however he may be pitied as an unhappy Man; and, if convicted of no other Crime though the loyal Brotherhood must and ought to disown his Rebellion, and give no Umbrage or Ground of political Jealousy to the Government for the time being; they cannot expel him from the <i>Lodge</i>, and his Relation to it remains indefeasible.</p> <p style="text-align: center;">[blz. 51]</p> <p>III. <i>Of LODGES.</i></p> <p>A LODGE is a place where <i>Masons</i> assemble and work: Hence that Assembly, or duly organiz'd Society of Masons, is call'd a LODGE,</p> <p>and every Brother ought to belong to one, and to be subject to its <i>By-Laws</i> and the GENERAL REGULATIONS. It is either <i>particular</i> or <i>general</i>, and will be best understood by attending it, and by the Regulations of the <i>General</i> or <i>Grand Lodge</i> hereunto annex'd. In ancient Times, no <i>Master</i> or <i>Fellow</i> could be absent from it especially when warn'd to appear at it, without incurring a severe Censure, until it appear'd to the <i>Master</i> and <i>Wardens</i> hat pure Necessity hinder'd him.</p> <p>The persons admitted Members of a <i>Lodge</i> must be good and true Men, free-born, and of mature and discreet Age, no</p>	<p>But tho' a Brother is not to be countenanced in his <i>Rebellion</i> against the State; yet if convicted of no other Crime, his Relation to the Lodge remains indefeasible.</p> <p>III. CHARGE. Concerning Lodges.</p> <p>A LODGE is a Place where <i>Masons</i> meet to work in. Hence the <i>Assembly</i>, or duly organiz'd Body of Masons, is call'd LODGE; just as the Word Church is expressive both of the <i>Congregation</i> and of the <i>Place</i> of Worship. Every Brother should belong to some particular Lodge, and cannot be absent without incurring Censure, if not necessarily detain'd.</p> <p>The Men made <i>Masons</i> must be Freeborn (or no Bondmen) of mature Age and of good Report, hail and sound, not deform'd or dis-</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>Bondmen no Women, no immoral or scandalous men, but of good Report.</p> <p>IV. <i>Of Masters, Wardens, Fellows and Apprentices.</i> All preferment among <i>Masons</i> is grounded upon real Worth and personal Merit only; that so the <i>Lords</i> may be well served, the Brethren not put to Shame, nor the <i>Royal Craft</i> despis'd: Therefore, no <i>Master</i> or <i>Warden</i> is chosen by Seniority, but for his Merit. It is impossible to describe these things in Writing, and every Brother must attend in his Place, and learn them in a way peculiar to <i>this Fraternity</i>: Only <i>Candidates</i> may know that no <i>Master</i> should take an <i>Apprentice</i> unless he has sufficient Employment for him, and unless he be a perfect Youth having no Maim or Defect in his Body that may render him</p>	<p>member'd at the Time of their making. But no Woman or Eunuch. When Men of <i>Quality</i>, <i>Eminee</i> [sic] Wealth and Learning apply to be made, they are to be respectfully accepted, after due Examination: For such often prove Good Lords (or Founders) of Work, and will not employ Cowans when true <i>Masons</i> can be had; they also make the best <i>Officers</i> of Lodges, and the</p> <p style="text-align: center;">[blz. 145]</p> <p>best <i>Designers</i>, to the Honour and Strength of the <i>Lodge</i>: Nay, from a mong them, the <i>Fraternity</i> can have a Noble Grand Master. But those Brethren are equally subject to the <i>Charges</i> and <i>Regulations</i>, except in what more immediately concerns Operative <i>Masons</i>.</p> <p>IV. CHARGE. <i>Of Masters, Wardens, Fellows and Prentices.</i> All preferment among <i>Masons</i> is grounded upon real Worth and personal Merit only; not upon <i>Seniority</i>.</p> <p>No MASTER should take a <i>Prentice</i> that is not the Son of honest Parents, a perfect Youth Without Maim or Defect in his Body, and capable of learning the <i>Mysteries</i> of the Art;</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>uncapable of learning the <i>Art</i> of serving his <i>Master's Lord</i>, and of being made A <i>Brother</i>, and then a <i>Fellow-Craft</i> in due time, even after he has served such a Term of Years as the Custom of the Country directs; and that he should be descended of honest Parents; that so, when otherwise qualify'd he may arrive to the Honour of being the WARDEN, and then the <i>Master</i> of the <i>Lodge</i>, the <i>Grand Warden</i>, and at length the GRAND MASTER of all the <i>Lodges</i>, according to his Merit.</p> <p style="text-align: center;">[blz. 52]</p> <p>No Brother can be a WARDEN until he has pass'd the part of a <i>Fellow-Craft</i>; nor a MASTER until he has acted as a <i>Warden</i>, nor GRAND WARDEN until he has been <i>Master</i> of a <i>Lodge</i>, nor Grand Master unless he has been a <i>Fellow-Craft</i> before his Election, who is also to be nobly born, or a <i>Gentleman</i> of the best Fashion, or some eminent <i>Scholar</i>, or some curious <i>Architect</i>, or other <i>Artist</i>, descended of honest Parents, and who is of similar great Merit in the Opinion of the <i>Lodges</i>.</p> <p>And for the better, and easier, and more honourable Discharge of his Office, the <i>Grand-Master</i> has a Power to chuse his own DEPUTY GRAND-MASTER, who must be then, or must have been formerly, the <i>Master</i> of a particular <i>Lodge</i>, and has the Privilege of acting whatever the GRAND MASTER, his <i>Principal</i>, should act, unless the said <i>Principal</i> be present, or interpose</p>	<p>and that so the <i>Lords</i> (or Founders) may be well served, and the <i>Craft</i> not despis'd; and that when of Age and Expert, he may become an <i>Enter'd Prentice</i>, or <i>Free-Mason</i> of the lowest Degree, and upon his due Improvements a <i>Fellow-Craft</i> and a <i>Master Mason</i>, capable to undertake a <i>Lord's Work</i>.</p> <p>The WARDENS are chosen from among the <i>Master-Masons</i>, and no Brother can be Master of a <i>Lodge</i> till he has acted as <i>Warden</i> somewhere, except in extraordinary Cases; or when a <i>Lodge</i> is being form'd where none such can be had: For then 3 <i>Master-Masons</i> can form a <i>Lodge</i>; tho' never <i>Masters</i> or <i>Wardens</i> before may be constituted <i>Master and Wardens</i> of that <i>New Lodge</i>.</p> <p>But no number without 3 <i>Master-Masons</i> can form a <i>Lodge</i>; and none can be the GRAND MASTER or a GRAND WARDEN who has not acted as the <i>Master</i> of a <i>particular Lodge</i>.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>his Authority by a Letter. These Rulers and Governors <i>supreme</i> and <i>subordinate</i>, of the ancient <i>Lodge</i>, are to be obey'd in their respective Stations by all the Brethren, according to the <i>old Charges</i> and <i>Regulations</i>, with all Humility, Reverence, Love and Alacrity.</p> <p>V. <i>Of the Management of the CRAFT in working.</i> All Masons shall work honestly on working Days, that they may live creditably on <i>holy Days</i>; and the time appointed by the Law of the Land or confirm'd by Custom, shall be observ'd. The most expert of the <i>Fellow Craftsmen</i> shall be chosen or appointed the <i>Master</i> or <i>Overseer</i> of the <i>Lord's Work</i>; who is to be call'd MASTER by those that work under him. The <i>Craftsmen</i> are to avoid all ill Language, and to call each other by no disoblging Name, but <i>Brother</i> or <i>Fellow</i>; and to behave themselves courteously within and without the <i>Lodge</i>. The <i>Master</i>, knowing himself to be able of Cunning, shall undertake the <i>Lord's Work</i> as reasonably as possible, and truly dispend his Goods as if they were his own; nor to give more Wages to any Brother or <i>Apprentice</i> than he really may deserve.</p>	<p>V. CHARGE. Of the Management of the Craft in Working All Masons shall work honestly on Working Days, that they may live reputable on <i>Holy-Days</i>; and the Working-Hours appointed by Law or confirm'd by Custom, shall be observ'd. A <i>Master-Mason</i> only must be the Surveyor or <i>Master of Work</i>, who shall undertake the <i>Lord's Work</i> reasonably, shall truly</p> <p style="text-align: center;">[blz. 146]</p> <p>Dispend his <i>Goods</i> as if they were his own, and shall not give more Wages than just to any <i>Fellow</i> or <i>Prentice</i>.</p> <p>The Wardens shall be true both to <i>Master</i> and <i>Fellows</i>, taking Care of all Things, both within and without the <i>Lodge</i>, especially in the <i>Master's Absence</i>; and their Brethren shall obey them.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>Both the Master and the <i>Masons</i> receiving their Wages justly, shall be faithful to the <i>Lord</i> and honestly finish their Work, whether <i>Task</i> or <i>journey</i>; nor put the work to <i>Task</i> that hath been accustomed to <i>Journey</i>.</p> <p style="text-align: center;">[blz. 53]</p> <p>None shall discover Envy at the Prosperity of a Brother, nor supplant him, or put him out of his Work, if he be capable to finish the same; for no Man can finish another's Work so much to the <i>Lord's</i> Profit, unless he be thoroughly acquainted with the Designs and Draughts of him that began it. When a <i>Fellow-Craftsman</i> is chosen <i>Warden</i> of the Work under the <i>Master</i>, he shall be true both to <i>Master</i> and <i>Fellows</i>, shall carefully oversee the Work in the <i>Master's</i> Absence to the <i>Lord's</i> profit; and his Brethren shall obey him. All <i>Masons</i> employed shall meekly receive their Wages without Murmuring or Mutiny, and not desert the <i>Master</i> till the Work is finish'd.</p> <p>A <i>younger</i> Brother shall be instructed in working, to prevent spoiling the Materials for want of Judgment, and for increasing and continuing of <i>Brotherly Love</i>. All the Tools used in working shall be approved by the Grand Lodge.</p>	<p>The <i>Master</i> and the <i>Masons</i> shall faithfully finish the <i>Lord's</i> Work, whether <i>Task</i> or <i>Journey</i>; nor shall take the Work at <i>Task</i> which hath been accustomed to <i>Journey</i>.</p> <p>None shall shew Envy at a Brother's Prosperity, nor supplant him or put him out of his Work, if capable to finish it.</p> <p>All <i>Masons</i> shall meekly receive their Wages without Murmuring or Mutiny, and not defect the <i>Master</i> till the <i>Lord's</i> Work is finish'd:</p> <p>They must avoid ill Language, calling each Other <i>Brother</i> or <i>Fellow</i>, with much Courtesy, both within and without the <i>Lodge</i>.</p> <p>They shall instruct a younger <i>Brother</i> to become bright and expert, that the <i>Lord's</i> Materials may not be spoiled.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>No <i>Labourer</i> shall be employ'd in the proper Work of <i>Masonry</i>; nor shall Free Masons work with those that are <i>not free</i>, without an urgent Necessity; nor shall they teach <i>Labourers</i> and <i>unaccepted</i> Masons as they should teach a <i>Brother</i> or <i>Fellow</i>.</p> <p>VI. Of BEHAVIOUR, VIZ. 1. <i>In the Lodge while constituted.</i> You are not to hold private Committees, or separate Conversation without Leave from the <i>Master</i>, nor to talk of anything impertinent or unseemly, nor interrupt the <i>Master</i> or <i>Wardens</i>, or any Brother speaking to the <i>Master</i>: Nor behave Yourself ludicrously or jestingly while the <i>Lodge</i> is engaged in what is serious and solemn; nor use any unbecoming Language upon any Pretense whatsoever;</p> <p style="text-align: center;">[blz. 54]</p> <p>but to pay due Reverence to your <i>Master</i>, <i>Wardens</i>, and <i>Fellows</i>, and put them to worship. If any Complaint be brought, the Brother found guilty shall stand to the Award and Determination of the <i>Lodge</i>, who are the proper and competent Judges of all such Controversies (unless you carry it by <i>Appeal</i> to the GRAND LODGE), and to whom they ought to be referr'd, unless a <i>Lord's</i> Work be hinder'd the mean while, in which Case a particular Reference may be made; but you must never go to Law</p>	<p>But <i>Free</i> and <i>Accepted</i> Masons shall not allow <i>Cowans</i> to work with them; nor shall they be employ'd by <i>Cowans</i> without an urgent Necessity: And even in that Case they must not teach <i>Cowans</i>, but must have a separate Communication. No <i>Labourer</i> shall be employ'd in the proper Work of <i>Free-Masons</i>.</p> <p>VI. CHARGE. Concerning <i>Masons</i> Behaviour. 1. In the Lodge before <i>Closing</i>. You must not hold private Committees or separate Conversation without Leave from the <i>Master</i>; nor talk of any Thing impertinent; nor interrupt the <i>Master</i> or <i>Wardens</i>, or any Brother speaking to the <i>Chair</i>; nor act ludicrously while the Lodge is engaged in what is serious and solemn:</p> <p>But you are to pay due Reverence to the <i>Master</i>, <i>Wardens</i> and <i>Fellows</i>, and put them to worship. Every Brother found guilty of a Fault shall stand to the <i>Award</i> of the <i>Lodge</i> unless he appeals to the Grand Lodge; or unless a <i>Lord's</i> Work is retarded: For then a particular Reference may be made.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>about what concerneth <i>Masonry</i>, without an absolute necessity apparent to the <i>Lodge</i>.</p> <p>2. Behaviour after the LODGE is over and the Brethren not gone. You may enjoy yourself with innocent Mirth, treating one another according to Ability, but avoiding all Excess, or forcing any Brother to eat or drink beyond his Inclination, or hindering him from going when his Occasions call him, or doing or saying anything offensive, or that may forbid an <i>easy</i> and <i>free</i> Conversation, for that would blast our Harmony, and defeat our laudable Purposes.</p> <p>Therefore no private Piques or Quarrels must be brought within the Door of the <i>Lodge</i>, far less any Quarrels about <i>Religion</i>, or <i>Nations</i>, or <i>State Policy</i>, we being only, as <i>Masons</i>, of the <i>Catholick Religion</i> above mention'd, we are also of all <i>Nations</i>, <i>Tongues</i>, <i>Kindreds</i>, and <i>Languages</i>, and are resolv'd against all Politics, as what</p>	<p>[blz. 147]</p> <p>No private Piques, no Quarrels about Nations, Families, Religions or Politicks must be brought within the Door of the Lodge. For as Masons, we are of the oldest <i>Catholick Religion</i> as above hinted, and of all Nations upon the <i>Square</i>, <i>Level</i> and <i>Plumb</i>; and like our Predecessors in all Ages, we are resolved against political Disputes, as contrary to the Peace and Welfare of the Lodge.</p> <p>2. Behaviour after the Lodge is closed, and the Brethren not gone. You may enjoy yourselves with innocent Mirth, treating one another according to Ability, but avoiding all Excess; not forcing any Brother to eat or drink beyond his own Inclination according to the Old Regulation * of King AHASUERUS (*Page 24. Line 1.) nor hindering him from going home when he pleases: For tho' after <i>Lodge Hours</i> you are like other Men, yet the Blame of your Excess may be thrown upon the Fraternity, tho' unjustly.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>never yet conduct'd to the Welfare of the <i>Lodge</i>, nor ever will. This <i>Charge</i> has been always strictly enjoin'd and observ'd; but especially ever since the <i>Reformation</i> in BRITAIN, or the Dissent and Secession of these Nations from the <i>Communion</i> of ROME.</p> <p>3. Behaviour <i>when Brethren meet without Strangers, but not in a Lodge form'd.</i> You are to salute one another in a courteous Manner, as you will be instructed, calling each other <i>Brother</i>, freely giving mutual instruction as shall be thought expedient, without being ever seen or over heard,</p> <p style="text-align: center;">[blz. 55]</p> <p>and without encroaching upon each other, or derogating from that Respect which is due to any Brother, were he not Mason: For though all <i>Masons</i> are as <i>Brethren</i> upon the <i>Level</i>, yet <i>Masonry</i> takes no Honour same from a man that he had before; nay, rather it adds to his Honour, especially if he has deserv'd well of the Brotherhood, who must give Honour to whom it is due and avoid <i>ill Manners</i>.</p>	<p>3. Behaviour <i>at meeting without Strangers, but not in Formed Lodge.</i> You are to salute one another as you have been or shall be instructed, freely communicating Hints of Knowledge, but without disclosing Secrets, unless, to those that have given Proof of their Taciturnity and Honour and without derogating from the Respect due to any Brother, were he not a <i>Mason</i>:</p> <p>For tho' all <i>Brothers</i> and <i>Fellows</i> are upon the <i>Level</i>, yet <i>Masonry</i> divests no Man of the Honour due to him before he was a Mason, or that shall become his Due afterwards; nay rather, it adds to his Respect, teaching us to give <i>Honour to whom it is due</i> especially to a <i>Noble</i> or eminent <i>Brother</i>, whom we should distinguish from all of his Rank or Station, and serve him readily, according to your Ability.</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>4. Behaviour <i>in Presence of Strangers not Masons.</i> You shall be cautious in your Words and Carriage, that the most penetrating Stranger shall not be able to discover or find out what is not proper to be intimated, and sometimes you shall divert a Discourse, and manage it prudently for the Honour of the <i>worshipful Fraternity</i>.</p> <p>5. Behaviour <i>at Home, and in your Neighbourhood.</i> You are to act as becomes a moral and wise Man; particularly not to let your Family, Friends and Neighbours know the <i>Concerns</i> of the <i>Lodge</i>, &c., but wisely to consult your own Honour, and that of the <i>ancient Brotherhood</i>, for reasons not to be mention'd here. You must also consult your Health, by not continuing together too late, or too long from Home, after Lodge Hours are past; and by avoiding of Gluttony or Drunkenness, that your Families be not neglected or injured, nor you disabled from working.</p> <p>6. Behaviour <i>towards a strange Brother.</i> You are cautiously to examine him, in such a Method as Prudence shall direct you, that you may not be impos'd upon by an ignorant, false Pretender, whom you are to reject with Contempt and Derision, and beware of giving him any Hints of Knowledge. But if you discover him to be</p>	<p>[blz.148]</p> <p>4. Behaviour <i>in Presence of Strangers not Masons</i> You shall be cautious in your Words and Carriage and Motions; that the most penetrating Stranger shall not be able to discover what is not proper to be intimated, and sometimes you shall divert a Discourse and manage it prudently for the Honour of the <i>worshipful Fraternity</i>.</p> <p>5. Behaviour <i>at Home, and in your Neighbourhood.</i> <i>Masons</i> ought to be Moral Men, as above charged; consequently, good Husbands, good Parents, good Sons, and good Neighbours, not staying too long from Home and avoiding all Excess; yet wise Men too, for certain reasons known to them.</p> <p>6 Behaviour <i>towards a foreign Brother or Stranger.</i> You are cautiously to examine him, in such a Method as Prudence shall direct you, that you may not be impos'd upon by a <i>Pretender</i>, whom you are to reject with Derision, and beware of giving him any Hints. But if you discover him to be true and faithful, you are to respect him as a <i>Brother</i> and if in want, you</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>a true and genuine <i>Brother</i>, you are to respect him accordingly; and if he is in want, you must relieve him if you can, or else direct him how he may be reliev'd: you must employ.</p> <p style="text-align: center;">[blz. 56]</p> <p>him some days, or else recommend him to be employ'd. But you are not charged to do beyond your Ability, only to prefer a poor <i>Brother</i>, that is a <i>good Man</i> and <i>true before</i> any other poor People in the same Circumstances.</p> <p>FINALLY. All these Charges you are to observe, and also those that shall be recommended to you in <i>another way</i>; cultivating BROTHERLY-LOVE, the Foundation and Capestone, the <i>Cement</i> and <i>Glory</i> of this Ancient <i>Fraternity</i>, avoiding all Wrangling and Quarreling, all Slander and Backbiting, nor permitting others to slander any honest Brother, but defending his Character, and doing him all good Offices, as far as is consistent with your <i>Honour</i> and <i>Safety</i>, And no farther.</p> <p>And if any of them do you Injury, you must apply to your own or his <i>Lodge</i>, and from thence you may appeal to the GRAND LODGE, at the <i>Quarterly Communication</i>, and from thence to the <i>annual</i> GRAND LODGE, as has been the ancient laudable Conduct of our Fore-</p>	<p>are to relieve him, if you can, or else direct him how he may be reliev'd: you must employ him, if you can; or else recommend him to be employ'd.</p> <p>But you are not charged to do beyond your Ability.</p> <p>7. Behaviour behind a brother's Back as well as before his Face. <i>Free</i> and Accepted <i>Masons</i> have ever been charged to avoid all Slandering and Backbiting of a true and faithful Brother, or talking disrespectfully of his Person or Performances; and all Malice or unjust Resentment: Nay you must not suffer any others to reproach an honest Brother but shall defend his character as far as is consistent with Honour, Safety and Prudence; tho'not farther.</p> <p>VII. CHARGE. Concerning Law-Suits</p> <p>If a Brother do you Injury, apply first to your own or his <i>Lodge</i>, and if you are not satisfiy'd you may appeal to the <i>Grand Lodge</i>; but you must never take a legal Course till the Cause cannot be otherwise decided: For if the affair is only between <i>Masons</i> and about <i>Masonry</i>, Law-Suits ought to be prevented by the good</p>

<i>Anderson 1723</i>	<i>Anderson 1738</i>
<p>fathers in every Nation; never taking a <i>legal Course</i> but when the Case cannot be otherwise decided, and patiently listning to the honest and friendly Advice of <i>Master</i> and <i>Fellows</i>, when they would prevent your going to Law with <i>Strangers</i>, or would excite you to put a speedy Period to all <i>Law-Suits</i>, so that you may mind the <i>Affair</i> of MASONRY with the more Alacrity and Success; but with respect to <i>Brothers</i> or <i>Fellows</i> at Law, the <i>Master</i> and Brethren should kindly offer their Mediation, which ought to be thankfully submitted to by the contending Brethren; and if that submission is Impracticable, they must, however, carry on their <i>Process</i>, or <i>Law-Suit</i>, without Wrath and Rancor (not in the common way) saying or doing nothing which may hinder <i>Brotherly Love</i>, and good Offices to be renew'd and continu'd;</p> <p>that all may see the <i>benign Influence</i> of MASONRY, as all true <i>Masons</i> have done from the beginning of the <i>World</i>, and will do to the End of <i>Time</i>.</p> <p style="text-align: center;">Amen so mote it be.</p>	<p>Advice of prudent Brethren, who are the best Referees of such Differences.</p> <p>But if that Reference is either impracticable or unsuccessful and the <i>Affair</i> must be brought into the Courts of <i>Law</i> or <i>Equity</i>; yet still you must avoid all Wrath, Malice and Rancour in carrying on the Suit, not saving nor doing any Thing that may hinder either the Continuance or the Renewal of Brotherly Love and Friendship, which is the <i>Glory</i> and <i>Cement</i> of this antient <i>Fraternity</i>; that we may shew to all the World the benign Influence of <i>Masonry</i>, as all wise, <i>true</i> and <i>faithful</i>, Brothers have done from the Beginning of Time, and will do till <i>Architecture</i> shall be dissolved in the general Conflagration.</p> <p style="text-align: center;">AMEN! So, mote it be!</p>

T H E
C O N S T I T U T I O N S
O F T H E
F R E E - M A S O N S .

C O N T A I N I N G T H E
History, Charges, Regulations, &c.
of that most Ancient and Right
Worshipful *FRATERNITY.*

For the Use of the **LODGES.**

L O N D O N :

Printed by WILLIAM HUNTER, for JOHN SENEX at the *Globe*,
and JOHN HOOKE at the *Flower-de-luce* over-against *St. Dunstan's*
Church, in Fleet-street.

In the Year of Masonry ——— 5723
Anno Domini ——— ——— 1723

Afb. 32 Titelpagina van de uitgave van de Constituties van 1723

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>Exemplaar CMC Den Haag, 1D2</p> <p>[Blz. 54]</p> <p>DE INSTELLINGEN HISTORIEN, WETTEN, AMPTEN, ORDERS, <i>REGLEMENTEN EN GEWOONTENS,</i> VAN DE ZEER VOORTREFFELYKE BROEDERSCHAP DER AENGENOMENE VRYE METSELAERS.</p> <p>Versamelt uyt hare Generale Gedenkschriften, en Overleveringen van vele Ewen, <i>Uit het Engelsch Vertaelt door</i></p> <p>JOHAN KUENEN, Gedeputeerd Groot-Meester in alle de Loges van Holland. <i>Om gelezen te worden by de Toelating van een Niwe Broeder wanneer de Meester ofte Toeziender zulks gebieden zal.</i> Voor den selven Auteur.</p> <p>'s GRAVENHAGE BY CORNELIS VAN ZANTEN, Stads en Kleinzegel Drukker, op't-Spui.</p>	<p>[...]</p> <p>DE PLICHTEN</p> <p>VAN</p> <p>EEN</p> <p>VRIJMETSELAAR</p> <p>BIJEENGEBRACHT UIT De oude stukken van LOGES over Zee en van die <i>in Engeland, Schotland en Ierland,</i> ten gebruike van de Loges in LONDEN:</p> <p>OM GELEZEN TE WORDEN Bij de aanneming van NIEUWE BROEDERS, of wanneer de <i>MEESTER of de OPZIENERS</i> het zullen ordonneren.</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p data-bbox="432 349 547 383">[Blz. 55]</p> <p data-bbox="352 389 627 629">ORDONNANTIEN EN INSETTINGEN VOOR EEN VRY-METSELAER, GETROCKEN UYT</p> <p data-bbox="197 638 780 837">De Aloude Gedenkschriften der Overzesche Logien, als mede uyt die der <i>Engelsche, Schotten, en Iren</i> om te worden gebruykt in alle Loges, onder alle Natien,</p> <p data-bbox="368 846 612 880">ENDE GELEZEN</p> <p data-bbox="197 889 783 1005">Wanneer een Niuwen Broeder ontfangen wordt, ofte andersints als het den Meester beveelt.</p> <p data-bbox="197 1057 655 1090">ALGEMENE HOOFTSTUKKEN.</p> <ol data-bbox="197 1099 783 1429" style="list-style-type: none"> 1. Van Godt en Religie 2. Van de Hoge en mindre Overhydt. 3. Van de Loges. 4. Van de Meesters, Toezienders, Gezellen, en Leerlingen. 5. Van de behandeling der Konst in't werken. 6. van 't Gedrach, namentlyk. <p data-bbox="432 1480 547 1514">[Blz. 56]</p> <ol data-bbox="197 1523 783 1843" style="list-style-type: none"> 1. In een ge-opende Loge. 2. Na dat de Loge gesloten is; en dat de Broeders noch niet wech gegaen zyn. 3. Wanneer Broeders malkander ont- moeten zonder Vreemdelingen, buyten de Loge. 4. In de tegenwoordighyt van Vreemde- lingen geen Metselaers zynde. 	<p data-bbox="809 1057 1098 1090">INHOUDSOPGAVE</p> <ol data-bbox="809 1099 1394 1473" style="list-style-type: none"> 1. Betreffende God en Godsdienst. 2. Over de burgerlijke overheden, lagere en hogere. 3. Over loges. 4. Over meesters, opzieners, gezellen en leerlingen. 5. Over het bestuur van het ambacht tijdens het werk. 6. Over het gedrag, <i>namelyk</i>; <ol data-bbox="809 1523 1394 1843" style="list-style-type: none"> 1. <i>In de loge als deze is geopend.</i> 2. <i>Gedrag nadat de loge gesloten is en broeders nog niet zijn weggegaan.</i> 3. <i>Gedrag als de broeders elkaar ontmoeten zonder vreemdelingen, maar niet in open loge.</i> 4. <i>Gedrag in aanwezigheid van vreemde- lingen, die geen vrijmetselaren zijn.</i>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>5. Binnens Huys, en in de Buert. 6. Tegens-een vreemdt Broeder.</p> <p><i>Eerstelyk, betreffende Godt en Religie.</i> EEn Metselaer is verpligt, de Zede-Wetten te gehoorzamen; en indien hy de Kunst in de grondt verstaet, zal hy geen dommen <i>Atheist</i> nochte ongodische <i>Vry-Geest</i> zyn. Offschoon in oude Tyden, de Metselaers in alle Landen verpligt en gehouden waren te wezen van de heerschende Godtsdienst des Landts ofte Volks daer zy zich bevonden zo is het nu gevoeglyker, geoordeelt haer alleen te verplichten tot die Religie, waer in alle geschikte Menschen overeenstemmen, (latende haer hunne Particulire gevoelens by zich zelven behouden). Namentlyk een eerlyk en oprecht Man te wezen, vroom en getrouw, of door hoedanige benaemingen hy ook zoude kunnen onderschyden werden; waer door het Metselaerschap een volmaekte Eendragt verkrygt, ende een middel om een ware en bestendige Vriendschap te maken, onder Luyden, die andersints in een voortdurende afzondering zouden geleefd hebben.</p> <p>[Blz. 57] <i>Ten Tweden van de Hoge en mindere Overhydt.</i> Een Vry-Metselaer moet een vreedzaam Onderdaan der Borgerlyke Wetten zyn, in alle Plaetsen daer hy zich onthoudt of werkt, vermach hy zich nimmer in te</p>	<p>5. <i>Gedrag thuis en in uw eigen omgeving.</i> 6. <i>Gedrag jegens een onbekende broeder.</i></p> <p>1. <i>Betreffende God en Godsdiens.</i> Een metselaar is door zijn aanneming verplicht om de wet die goede zeden hem voorschrijven te gehoorzamen en als hij de Koninklijke Kunst juist verstaat, zal hij nooit een domme godloochenaar of een ongodsdienstige vrijdenker zijn. Hoewel in vroeger tijden metselaars verplicht waren in elk land lidmaat te zijn van de godsdienst van dat land of van die natie, welke die ook was, wordt het nu voor meer gepast gehouden ze alleen te verplichten tot die godsdienst waarin alle weldenkende mensen overeenstemmen en hun persoonlijke opvattingen aan hen zelf over te laten, dat betekent om mensen van goede wil te zijn, ofwel eerbare en eerlijke mensen te zijn door welke gezindte of overtuiging ze ook onderscheiden mogen worden. Daardoor wordt metselarij het middelpunt van eenheid, en het middel om personen in oprechte vriendschap samen te brengen, die elkaar anders niet hadden ontmoet.</p> <p>2. <i>Over de burgerlijke overheden, lagere en hogere.</i> Een metselaar is een vreedzaam onderdaan van het burgerlijk gezag, waar hij ook verblijft of werkzaam is en is nooit betrokken bij plannen en samenzweringen in strijd met de vrede en het welzijn van</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>wickelen in Samenzweringen, ofte Complotten tegens de Gemene ruste der Natie, noch zich zelfs ongehoorsaem te gedragen aen de Gemene Overigheyd; Want gelyk het Metselwerk gemeenlyk door den Oorloch, Bloedt storten, en verwarringe is benadeeld geworden, zo waren daer en tegen de voorgaende Koningen en Vorsten byzonder genygt om de Ambachts Luyden wegens derselver vreedsaemhyd en trouw aen te moedigen, door welk middel sy dan; de haer-kloveryen hunner tegenpartyte beantwoorden; en de Ere deser Broederschap bevorderden, welke voornamentlyk in Vredens tyden bloeyde.</p> <p>Indien eenig Broeder, oproerig tegens den Staet mogte zyn, vermach hy in zyn Wederspannighydt niet aengernoedigt, veel min begunstigt worden, en of schoon men hem als een Ongelukkig Man mach beklaegen, zo moet hy, doch over zyn ontrouw zo hy tegens den Souvrain begaen heeft, door de gezamentlyke Broederschap rigourens bestraft en uyt de Loge gezet werden om daer door, voor te komen alle Politique Ergwaen die de Regering zoude kunnen opvatten, en zo in alle andere overtredingen, en indien dezelve de Loge of de Broederen in't byzonder raken, zo kan en moet hy, daer over gestraft werden; nogtans vermogen sy, hem niet te uitstluyten uyt de Loge want zyne betrekking blyft, en hy kan daer niet, van ontslagen werden.</p>	<p>de natie; hij gedraagt zich nooit ontrouw aan zijn verplichtingen jegens de lagere overheden; want zoals metselarij altijd te lijden heeft door oorlogen, bloedvergieten en onrust waren van oudsher koningen en vorsten haar goedgunstig gestemd om de ambachtslieden aan te moedigen, van wege hun vreedzaamheid en getrouwheid, waardoor zij het hoofd boden aan de wandaden van hun tegenstanders en de eer van de broederschap bevorderden die altijd bloeit in tijden van vrede.</p> <p>Zodat als een broeder opstandig is tegen de staat, hij niet gestijfd zal worden in zijn opstandigheid, hoewel hij als een ongelukkig mens beschouwd zal worden, als hij voor geen enkele andere misdaad veroordeeld zal worden. Hoewel de getrouwe broederschap deze opstandigheid moet en zal afkeuren en geen enkele aanleiding of enige grond van politieke ijverzucht tegen de dan bestaande regering zal geven, zullen zij hem niet uit zijn lidmaatschap ontzetten, zijn verbondenheid aan de loge blijft onver-rekelijk.</p>

<i>Kueneu 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p data-bbox="432 349 547 383">[Blz. 58]</p> <p data-bbox="197 389 528 423"><i>Ten Derden van de Loges.</i></p> <p data-bbox="197 430 788 1301">Een Loge is een Plaets waer in de Metselaers vergaderen en werken, waeromme dan sodanige Vergaeder-Plaets ofte Metselaers Gildehuys met de behoerlyke werktuygen voorzien een Loge genaemt werdt, ider Broeder moet onder een derzelve Loges behoren, en daer aen door de algemene schikkingen, en der-zelve Wetten onderdanig gemaekt worden, het welk door de schikkingen der Generale Grootte Loge (daer kort hier na van sal worden gemeld) en door, het behartigen derselver Wetten best begrepen kan werden. In vorige tyden mogt geen Meester of Broeder afwesig blyven, voor al wanneer hem bekend was gemaekt van daer tegenwoordig te moeten zyn op poene van zich daer door een strenge bestraffing op den hals te halen, ten zy hy klaer aentoonde, dat een zuyv're noot-sakelykhydt, hem belet hadde.</p> <p data-bbox="197 1308 788 1597">De aengenomen Leden van een Loge moeten goedtaerdige, en deugt-zame Mannen zyn Vrygeboorne, van een rypen ouderdom, geen Slaven, noch Vrouwen, geen ongebondene noch: van een aen-stotelyk leven, maer moeten, Luyden zyn die ter goeder Naem en Faem staen.</p> <p data-bbox="197 1644 759 1722"><i>Ten Vierde, van Meesters, Toezienders, Ambachts Gezellen, en Leerlingen.</i></p> <p data-bbox="197 1729 788 1843">De bevordering tot Staet onder de Metselaers, is alleen gegrondtvest, op Waeragtige woorden en Personele</p>	<p data-bbox="810 389 986 423"><i>3. Over loges.</i></p> <p data-bbox="810 430 1402 925">Een loge is de plaats waar metselaars samenkomen en werken. Vandaar dat een bijeenkomst of naar behoren gevormd gezelschap van metselaars <i>loge</i> wordt genoemd. Iedere broeder behoort lid van een loge te zijn en is onderworpen aan de bijzondere wetten en de algemene loge reglementen. Een loge is lokaal, een grootloge is nationaal. Men leert haar het best kennen door haar bij te wonen en door de Reglementen van de Algemene of Grootloge die hier bijgevoegd zijn.</p> <p data-bbox="810 972 1402 1301">In vroeger tijden mocht geen enkele meester of gezel afwezig zijn, in het bijzonder wanneer hij was opgeroepen om te verschijnen, zonder dat hij een ernstige straf kreeg, tenzij het de Meester en de Opzieners was gebleken dat hij verhinderd was door een ernstige noodzaak.</p> <p data-bbox="810 1308 1402 1597">De personen die toegelaten worden als leden van een loge moeten goede en eerlijke mannen zijn, vrij en van rijpe leeftijd. Geen lijfeigenen, geen vrouwen, geen onzedelijke of te slechter naam bekend staande mannen, maar mannen van goede naam.</p> <p data-bbox="810 1644 1326 1722"><i>4. Over meesters, opzieners, gezellen en leerlingen.</i></p> <p data-bbox="810 1729 1402 1807">Alle voorrechten en bevorderingen onder metselaars zijn gegrondtvest op werkelijke</p>

<i>Kueneren 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>verdiensden;</p> <p style="text-align: center;">[Blz. 59]</p> <p>op dat vermogende Heren wel gediend worden, de Broederen het zich niet schamen, en dese Koninklyke Konst niet veracht werde, zo dat niemand tot Meester ofte Toeziender wordt verkoren uyt hoofde der, Jaren, maer alleenlyk uyt kragt syner verdiensden.</p> <p>Het is onmogelyk deze Zaken in geschrifte af te malen, alleenlyk sullen wy seggen dat elken Broeder op zyn Plaets gezeten zynde, verpligt is oplettende te zyn; omme de manieren en- gewoontens, zo byzonder eygen aen dees Broederschap daer door te konnen leeren. Dit mogen alle die na het Metselaerschap staen weten, dat geen Meester vermach een Leerling aen te nemen, ten zy hy genoegzame bezigheden voor denzelven heeft, ook moedt hy wel toezien; dat het een welgemaekt Jongeling is; niet verminkt van Leden; nog enige gebreken aen zyn lichaem hebbende; waer door hy onbequaem zoude zyn om deze Konst te leren, en zyn Meester te dienen, op dat hy hier door den wech bane, tot zyne bevorderinge, om als Broeder te werden ontfangen, en ter gelegener Tydt tot Metgezel, na dat hy zo vele Jaren gediend zal hebben, als de gewoonte van het Landt veryscht; moetende afkomstig zyn van Eerlyke Ouders, het welk also zijnde, en daer by verdere goede, gaven hebbende, kan hy</p>	<p>waardigheid, en persoonlyke verdiensde alleen,</p> <p>zodat de Bouwheer goed gediend wordt, de broeders niet beschaamd noch het Koninklyke Ambacht veracht wordt. Daarom mag geen Meester of Opziener worden gekozen wegens anciënniteit maer wegens zyn verdiensde.</p> <p>Het is onmogelyk deze dingen op schrift te zetten, en iedere broedervangerer moet vanuit zyn plaats in de loge deze dingen leren op de aan de broederschap eigen wijze. Kandidaten moeten weten dat een meester geen leerling mag aannemen tenzij hij voldoende werk voor hem heeft en tenzij hij een jonge man is recht van lijf en leden zonder verminking of gebrek aan zyn lichaam, die hem ongeschikt maken om de Kunst te leren, de Bouwheer van zyn meester te dienen, broeder te worden gemaakt en vervolgens na verloop van tijd gezelschap, nadat hij, zoveel jaren als de gewoonte des lands is, heeft gediend en een kind is van eerbare ouders. Als dat zo is, en als hij ook anderszins zich bekwaam heeft getoond, kan hem de plaats van opziener te beurt vallen en dan die van meester van de loge en dan die van grootopziener en tenslotte die van grootmeester van alle loges overeenkomstig zyn verdiensden.</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>tot de waardigheyd van het Toezienders Ampt geraken, daer na Meester worden van de Loge, vervolgens grootd-Toeziender, en eyndelyk indien hy met byzondere bequaemheden begaefd is tot Grootd Meester van alle de Loges.</p> <p>[Blz. 60]</p> <p>Geen Broeder kan een Toeziender worden ten ware hy bekleedt hadde de Plaetfe van Gezel; nocte Meester zo hy geen Toeziender geweest is alsmede geen Grootd Toeziender ten zy hy Meester van een Loge geweest, is nocte Groot Meester, zo hy alvorens geen Gezel geweest is eer hy tot het Grootd Meesterschap verkoren wordt. De Groot-Meester moet daer en boven Adelyk geboren zyn, ofte een Man van deftige afkomst, een Uytmuntend Scholier, seer konftig Architect, ofte wel enig ander voornaem Konstenaer welke egter van Eerlyke Ouders geboren moet zyn. Daer en boven moet hy in de gedachten der Loges van bysondere grote agtinge en verdienste wesen.</p> <p>Voor het welwezen der Loges en tot eerlyke verligting van des Groot-Meesters Ampt, heeft hy de magt, om zyn eygen Gedeputeert Groot-Meester die daer zelfs present moet zyn, dat hy door zyn Handschrift aen den voornoemde Substitut zyn gesag overgeeft ende afstaet zo lange hy zulks goed vinden zal.</p>	<p>Geen enkele broeder kan opziener worden tot hij gezel is geweest en geen enkele broeder kan Meester worden tot hij de functie van opziener heeft vervuld. En zo kan hij Grootopziener worden, wanneer hij Meester van een loge is geweest en geen Grootmeester tenzij hij gezel is geweest voor zijn verkiezing en hij van adellijke afkomst is, dan wel een heer van goede komaf is, ofwel een uitnemende geleerde of een uitzonderlijk bouw-meester of andere kunstenaar, en van een bijzondere grote verdienste naar de mening van de Loges.</p> <p>Om zijn taak beter, makkelijker en eervoller te vervullen, heeft de grootmeester de bevoegdheid om zijn eigen gedeputeerd grootmeester te kiezen, deze kan in persoon aanwezig zijn of door een schriftelijke machtiging aan zijn vervanger zijn bevoegdheid overdragen zo lang hem goed dunkt. Hij moet eerder meester geweest zijn, en heeft het</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>Deze Regeerders en Bestierders van den oppersten tot, den mindere, der oudste Loge, moeten in haren respectueusen Standt, door alle de Broederen in vergelyking, van het in voorgaende oude tyden af, gegeven, Bevel en Schikking, in alle Onderdanighyt, Eerbied, Liefde, en Wakkerhyt gehoorzaemt werden.</p> <p><i>Ten Vyfden, van de behandeling der Konst in 't werken.</i></p> <p>Alle de Vrye Metselaers zyn gehouden op de Werkdagen als eerlyke Luyden te werken, op dat zy op de Hylige dagen</p> <p style="text-align: center;">[Blz. 61]</p> <p>aenzienlyk, te voorschyn komen mogen; Ook sal den Tydt door de Wetten: van het land bepaeld of door derzelver gewoontens bekrachtigt, nauwkeurich in acht genomen werden.</p> <p>De Ervarentste Konstenaer onder de Metzgezellen zal verkoren en aangestelt werden tot Meester of Opziender van den Heer zyn Werk, die van de genen zo onder hem werken daer voor erkent moet werden, de Ambachts Luyden zullen zich onthouden van alle ongerymde vuyle discourssen, en zullen malkander by geen onvoeglyke namen noemen, maer altydt by die van Broeder, Gezel of Compagnon, en zullen malkander met alle beleefthydt bejegenen zo wel binnen, als buyten de Loge.</p> <p>Den Meester zich zelven capabel,</p>	<p>voorrecht heeft datgene te doen wat ook de grootmeester, zijn principaal, zou doen Deze bestuurders zowel de hoogste tot de lagere van oude loges moeten gehoorzaamd worden in hun verschillende waardigheden door alle broeders overeenkomstig de Oude Plichten en Reglementen met alle gehoorzaamheid, respect, liefde en oplettendheid.</p> <p><i>5. Over het bestuur van het ambacht tijdens de werkzaamheden.</i></p> <p>Alle metselaars zullen eerlijk werken op werkdagen, zodat ze op feestdagen waardig kunnen leven en zich houden aan wettelijke voorschriften en gewoonten voor werk- en rustdagen.</p> <p>De meest ervaren vakman zal verkozen of benoemd worden tot meester of opzichter over het werk van de Bouwheer. Hij behoort meester genoemd te worden door hen die onder hem werken. De werklieden moeten alle onzinnige en onbehoorlijke taal vermijden en elkaar niet ongepast aanspreken maar elkaar <i>broeder</i> of <i>gezel</i> noemen. Ze moeten zich wellevend gedragen zowel in als buiten de loge.</p> <p>De meester, die zichzelf bekwaam weet,</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>kennende, zal met belydt het Werk van den Heer ondernemen zo redelyk als in zyn vermogen is, en zal zo getrouwelyk als het immers doendelyk is de goederen [in het Frans: <i>biens</i>] en effecten [niet in het Frans: <i>geld?</i>] uytdelen, daer het vereyscht werdt, als of dezelve zyne eygen waren; mede vermach hy, geen meer Loon geven aen enig Broeder ofte Leerling dan hy reëel verdient.</p> <p>Byde den Meester en Metselaer haer Loon regulierlyk ontfangende, zullen den Heer trouwelyk, bedienen en het werk het geen hen door Taak of by den Dach aenbested is, op een eerlyke wyze volbrengen; zy mogen ook geen Werk by Taek aennemen het een gemeenlyk by den Dach bewerkt werd.</p> <p>Nimandt zal den voorspoet zyn's Broeders benyden, noch hem uyt zyn Werk stoten, indien hy bequaem is het selve te volbrengen, want nimant vermach eens anders Werk te voltrekken tot voordeel van den Heer,</p> <p style="text-align: center;">[Blz. 62]</p> <p>zo hy niet ten vollen onderregt is van de voorgenomen schets en tykening der gener die het werk begon. Wanneer een Ambachts-Man tot Opziender van het Werk Onder den Meester verkoren is , zal hy byde den Meester en Medgezel getrouw zyn, hy zal in afwezenthyt des Meesters, het werk als een Eerlyk Man betaemt overzien, tot voordeel van den</p>	<p>zal het werk van de Bouwheer met beleid zo redelyk als mogelijk aannemen en over de materialen beschikken als waren ze zijn eigendom.</p> <p>Hij zal niet meer loon betalen aan enig broeder of Leerling dan hen toekomt.</p> <p>Wanneer de meester en de metselaars hun loon op juiste wijze hebben ontvangen, zullen ze trouw zijn aan de Bouwheer en eerlijk hun werk voltooien, of het aangenomen werk is; ze zullen geen werk uitvoeren als aangenomen werk dat gewoonlijk als dagwerk wordt berekend.</p> <p>Niemand zal afgunstig zijn over de voorspoed van een broeder, noch hem verdringen of werkeloos maken als deze in staat is zijn werk te voltooien.</p> <p>Immers niemand anders kan andermans werk zo zeer ten voordele van de Bouwheer voltooien,</p> <p>tenzij hij terdege bekend is met het ontwerp en de tekeningen van hem die het werk begonnen is. Wanneer een gezet is verkozen tot opziener over het werk onder de meester, zal hij getrouw zijn zowel aan de meester en de gezellen en zal met grote zorg het toezicht houden op het werk in</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>Heer, en zyne Broeders zullen hem daer in gehoorzamen.</p> <p>Alle Vrye Metselaers zullen weekelyks haer Loon ontfangen zonder murmureren, ofte tegenspreken, en hare Meesters niet verlaten, voor dat het Werk af is.</p> <p>Een Jonger Broeder zal men omtrent het werk zo gedaen staet te werden ter degen onderwyzen, tot voorkoming van het verderf der Materialen, door gebrek van Oordeel, ook zal men hem ter degen onderrechten in alles wat dienen kan tot aenwas en voortzetting der Broederlyke Liefde, alle de gereetschappen, die tot het, Werk gebruykt werden, moeten door de Grootte Loge voor goedt gekeurt zyn.</p> <p>Geen Arbyder zal gebruykt. mogen werden in het eygentlyke Metselaers Werk, ook en vermach geen Vrye Metselaer te werken met imant die niet vry is, zonder ene onvermydelyke nootzakelykhyt, zy zullen dezelve mede niet onderwyzen, gelyk zy een Broeder of Medgezel mogen doen.</p> <p style="text-align: center;">[Blz. 63]</p> <p><i>Ten Sesde, hoe en op wat wyze men zich gedragen zal in de Loge, terwyl dezelve verzamelt is</i></p> <p>EERSTELYK.</p> <p>Gy en zult geen gehyme overwegingen Ofte aparte Conversatien houden, zonder toestemming van den Meester, mede vermoogt gy niet te spreken van enige inpertinente [<i>sic</i>] of onbetamelyke dingen,</p>	<p>afwezigheid van de meester ten voordele van de Bouwheer. Zijn broeders zullen hem gehoorzamen.</p> <p>Alle te werk gestelde metselaren zullen goedmoeds hun loon ontvangen zonder mokken of opstandigheid en de meester niet verlaten tot het werk voltooid is.</p> <p>Een jonge broeder zal in de arbeid, die hem wacht, onderwezen worden om zo verspilling van materiaal door gebrek aan bekwaamheid te voorkomen en ook omwille van het vermeederen en voortduren van de broederlijke liefde.</p> <p>Alle werktuigen in gebruik voor de arbeid moeten worden goedgekeurd door de Grootloge.</p> <p>Geen ongeschoolde arbeider zal te werk worden gesteld in het ware werk van de metselarij noch zullen vrije metselaars tezamen werken met personen die niet vrij zijn zonder dringende noodzaak; evenmin zullen vrije metselaars ongeschoolde arbeiders en niet aangenomen metselaars onderrichten zoals ze een broeder of gezel onderrichten.</p> <p>6. <i>Over het gedrag, namelijk:</i></p> <p>1e. <i>In de Loge als deze is geopend</i></p> <p>U zult geen bijzondere bijeenkomsten organiseren of afzonderlijk besprekingen houden zonder toestemming van de meester, noch spreken over iets onwelvoegelijks of onpassends, evenmin de</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>maer gy zult met alle oplettenhyt tonen een schuldige [<i>verschuldigde</i>] Eerbied te hebben, voor den Werk-Baes, Opziender, ofte Broeder. Wanneer gy zult, spreken tot den Meester, zo zult gy, zulks met alle bedenkelyke [<i>denkbare</i>] eerbied doen. Gy zult, mede, u zelve in geenderhande manniere op een Boertige of Schimpige wyze gedragen terwylen in de Loge iets ernstigs ofte plechtigs verhandelt wordt, nochte enige onbetamelyke Tale voeren onder wat voorwendsel het ook zoude mogen wezen; maer een, schuldig ontzach, tonen aen uwen Meester, Opzienders en Medgezellen, aen de welke gy Ere zult bewyzen.</p> <p>Indien daer enige klagten komen, en een Broeder schuldig bevonden werdt, zal hy moeten ondergaen het Vonnis en Uyt-spraak van de Loge, die de Eygentlyke en Wettige Rechters zyn van diergelyke geschillen, ten ware, hy daer van appelleerde aen de Grote Loge aen welkers Uytspraak hy zich zal onderwerpen. Wanneer dezelve op de gewone tydt vergadert zal zyn, ten ware daer door den Heer zyn werk merkelyk ten achteren gestelt wierd, in zodanigen gevalle, zal men het aen byzondere daer toe</p> <p>[Blz. 64]</p> <p>aen te stellene Goemannen verblyven, want gy moet malkander nimmer in. Rechten vervolgen, rakende het Metselwerk zonder dat het aen de Loge blykt, van de uysterste nootzakelykhyt te zyn.</p>	<p>meester of opziener onderbreken of enige broeder die de meester toespreekt. Gij zult u ook niet lachwekkend of boertig gedragen als in de loge een ernstige of plechtige zaak aan de orde is.</p> <p>Ook zult gij onder enig voorwendsel onbehoorlijke taal bezigen, maar verschuldigde eerbied betuigen aan uw meester, opzieners, gezellen, en hen alle achting geven.</p> <p>Mocht er enige klacht worden voorgelegd dan zal de broeder die schuldig bevonden wordt onderworpen zijn aan het oordeel en het vonnis van de loge die de juiste en bevoegde instantie is bij al zulke geschillen, tenzij hij het in beroep voorlegt aan de Grootloge, waarnaar deze moet worden verwezen,</p> <p>tenzij in de tussentijd de voortgang van het werk van de bouwheer stagneert. In dat geval mag de zaak verwezen</p> <p>worden naar te benoemen bemiddelaars, maar ge zult nooit naar de burgerlijke rechter gaan zonder uiterste noodzaak naar inzicht van de Loge.</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p><i>Ten Twede, hoe zich te gedragen na dat de Loge gehouden is en de Broeders noch niet geschyden zyn.</i></p> <p>Gy moogt u met vrolikhyt verlustigen, en malkanderen alle vermaek aendoen, den ene den'anderen onthalen, maer niet boven uw vermogen, alle buytensporighyt daer omtrent vermyden, met geen Broeder op te dringen meer te eten of te drinken als hy oordeelt hem dienstig te wezen; gy zult hem ook niet ophouden, indien zyn zaken hem zulks niet toe laten, uwe woorden en werken, zult gy mede zodanig richten, dat daer door aen niemant aenstoot gegeven werdt, want door de onenighyt der Broederen zoude onze vrye en gemakkelyke ommegang en loffelyke eens-gezinthyt een krak krygen, waer door ontwyfelbaer onze hylzame voornemens' zouden vervallen.</p> <p>Men mach geen oude vrock, of vyandtschap met zich in de Loge brengen, veel min twisten over Godtsdienst Volkeren, of Staatkunde; want wy zyn alleen Vrye Metselaers; en van de algemene <i>Religie</i> hier boven genoemd; bestaende uyt alle Natien, Talen, Verwantschappen, en Spraken, hebbende een besluit genomen tegens alle Staatkundige Verhandelingen, als zynde een Zake dewelke noydt iets tot het welwezen ener Loge by bracht, nochte nimmer brengen zal. Deze omzigtighydt</p>	<p><i>2e. Gedrag nadat de Loge gesloten is en de broeders nog niet zijn weggegaan.</i></p> <p>Het is u geoorloofd in vrolijkheid elkaar naar vermogen te onthalen maar iedere buitensporigheid te vermijden en geen broeder te dwingen meer te eten of te drinken dan hij verkiest, of hem belettenom te vertrekken wanneer zijn zaken hem daartoe roepen, of hem op enigerlei wijze te kwetsen en daardoor iets te doen dat een aangename en ongedwongen omgang in de weg kan staan, want dat zou de eensgezindheid schaden en onze prijzenswaardige voornemens te niet doen.</p> <p>Daarom mag er geen oud zeer of vijandigheid binnen de deur van de Loge gebracht worden en nog minder ruzie over godsdienst-genootschappen of landen of over partijpolitiek, want als vrijmetselaars zijn wij één in de hierboven genoemde algemene godsdienstover-tuiging. En wij behoren tot alle staten, tongvallen, rassen en talen en zijn gekant tegen alle vormen van <i>partij-politiek</i>, die niet leiden of zullen leiden tot de bloei van de Loge. Deze plicht is altijd strikt gevolgd en gehoorzaamd, inhet bijzonder te allen tijde</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p data-bbox="432 349 549 383">[Blz. 65]</p> <p data-bbox="196 389 788 591">heeft altydt strikt bevolen en in agt genomen geweest, maer wel voornamernlyk t'zedert de hervorning in Engelandt, en het afwyken dezer Natie van de gemeenschap van <i>Romen</i>.</p> <p data-bbox="196 640 788 757"><i>Ten Derden, 't gedrach, wanneer Broeders zich ontmoeten zonder vreemdelingen, buyten de Loge.</i></p> <p data-bbox="196 763 788 1682">Gy zyt gehouden malkander op een hoflyke wyze te groeten, zo als gy ter plaetse daer zulks passe komen zal onderrecht zult worden, noemende den ene den anderen Broeder, vrylyk malkander een stilzwygende onderrecht-inge gevende, op zodanig een wyze als men oordelen zal het dienstigste te wezen, wel acht gevende dat het niet gemerkt, nochte gy beluystert wordt, het moet ook geschieden zonder dat den ene daer door des anders Recht benadeelt, noch de achting vermindert welke de Broederen malkander schuldig zyn, voor dat zy Metselaers waren: Wyl doch alle Metselaers Broeders zyn, in een en dezelve graedt: Het Ambacht vermindert de Ere niet, welke een Man van te voren hadde, inzonderhyt als hy het wel verdient heeft by de Broederschap, die verplicht is alle onmannierlykheden te myden de Ere gevende aen wie dezelve toekomt.</p> <p data-bbox="432 1731 549 1765">[Blz. 66]</p> <p data-bbox="196 1771 788 1843"><i>Ten Vierden, het gedrach in uwe Woningen en Nabuerschap.</i></p>	<p data-bbox="809 389 1404 506">sinds de hervorming in Brittannië en de afscheiding van deze landen van de geloofsgemeenschap van Rome.</p> <p data-bbox="809 640 1404 757"><i>3e. Gedrag als de broeders elkaar ontmoeten zonder vreemdelingen, maar niet in open Loge.</i></p> <p data-bbox="809 763 1404 1216">Gij zult elkaar groeten op een hoffelijke wijze, zoals ter plaatse gepast is, en elkaar <i>broeder</i> noemen en elkaar wederzijds zwijgend in stilte instructie geven, voor zo ver als nuttig wordt geacht, wel opmerkzaam dat ge niet bespied of afgeluisterd wordt zonder enige aanmatiging of zonder afbreuk te doen aan de achting die men aan elke broeder verschuldigd was als hij geen metselaar was.</p> <p data-bbox="809 1350 1404 1720">Omdat alle metselaars als broeders gelijk zijn binnen de graad die ze hebben, ontnemt het ambacht de waardigheid die iemand tevoren bezat niet, maar het vergroot deze vooral als hij zich verdienstelijk heeft gemaakt voor de broederschap die ere moet geven aan wie zij toekomt en slechte manieren moet vermijden.</p> <p data-bbox="809 1771 1404 1805"><i>4. Gedrag thuis en in uw eigen omgeving.</i></p>

<i>Kueneu 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>Gy zult in alles handelen gelyk een zedig en verstandig Man betaemt; inzonderhyd zult gy, aen gene van uwe Huysgezien [<i>sic</i>] Vrienden ofte Geburen, de belangens van de Loge ontdekken &c, beraadt u met goed overleg omtrent uw Eer, en die der oude Broederschap, om redenen die hier niet vermogen gemelt te werden, gaet ook te rade met u gezonthyt, blyft niet te laet by malkanderen, na dat de Ure van de Loge voorby is, op dat gy op een behoorlyke tydt moget na Huys keren, myd de gulzighyt en dronkenschap, op dat uw Huysgezin daer door niet benadeelt worde, want op die wyze zoudt gy uwe zaken verzuymen en mishandelen, en buyten staet geraken om in het vervolg te konnen arbyden.</p> <p><i>Ten Vyfde, 't gedrach in de tegenwoordighyt van een Vreemdeling geen Vry Metselaer zynde.</i></p> <p>Gy zult omzigtig zyn omtrent u gedrach en woorden, dat zelfs den doordringentste Vreemdeling niet in staet is om uyt te vorschen of te ontdekken het geene niet geopenbaert mach wezen; Somtyds zult gy een byzonderen dray geven aen uwe redenen, dezelve voorzigtiglyk bestierende, tot Glorie van de Achtbare Broederschap.</p> <p>[Blz. 67]</p> <p><i>Ten Sesde 't gedrach omtrent een vreemt Broeder.</i></p> <p>Onderzoekt hem met omzigtigheid zoa1s gy na uwe wyshyt, het bequaemste zult</p>	<p>Gij zult handelen als een wijs man van goede zeden en in het bijzonder niemand van uw familie, vrienden en bureu bekend maken met de zaken van de Loge etcetera. Maar wijselijk bij u zelf te rade gaan en bij de voorschriften van de oude broederschap, om redenen die hier niet genoemd kunnen worden. Gij moet ook uw gezondheid in acht nemen, door niet te laat of te lang van huis te zyn nadat de tijd voor de Loge voorbij is.</p> <p>Vermijd gulzigheid of dronkenschap zodat gezinnen niet verwaarloosd worden of geschaad, en u niet ongeschikt voor uw werk wordt.</p> <p><i>5. Gedrag in aanwezigheid van een vreemdeling, die geen vrijmetselaar is.</i></p> <p>Gij zult voorzichtig zyn in woord en gedrag, zodat de meest opdringerige vreemdeling niet in staat zal zyn om te ontdekken of uit te vinden wat niet passend is om openbaar bekend te zyn. En soms moet ge een gesprek een andere wending geven en het behoedzaam in een andere richting leiden voor de eer van de broederschap.</p> <p><i>6. Gedrag jegens een onbekende broeder.</i></p> <p>Gij zult hem voorzichtig onderzoeken op de manier die omzichtigheid u zal leren,</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>oordelen, op dat gy niet en wordt mislydt door een listige ondernemer, welke gy met verachting en bespotting zult verwerpen, wacht u van hem enige blyken der Wetenschap te geven.</p>	<p>zodat ge niet om de tuin geleid wordt door een onwetende valse huichelaar die ge met verachting en hoon van u moet stoten. Pas op dat ge hem enig vermoeden geeft van onze geheimen.</p>
<p>Maer indien gy zult ontdekt hebben, dat hy een trouw en Waerachtig Broeder is, zo zult gy hem die Ere bewyzen welke hem toekomt; en zo hy behoefdig is, zult gy hem na u vermogen bystaen, en verders, aen de hand geven waer en hoe hy best geholpen kan werden: gy zult hem enige dagen te werk stellen of maeke dat hy op een ander te werk gestelt wordt; Edog dit alles wordt van u niet, gevordert, zo zulks buyten u beryk is, maer; indien hy een eerlyk en oprecht Man is sult gy hem boven enig ander behoefdig Mensch prefereeren, ja boven enig ander Broeder niet behoefdig zynde.</p>	<p>Maar als ge ontdekt dat hij een trouwe en ware broeder is, dan zult ge hem dienovereenkomstig bejegenen en ontbreekt het hem aan iets dan moet ge hem ondersteunen of hem wijzen waar hij bijstand kan vinden. Gij zult hem enkele dagen werk verschaffen, of anders hem daarvoor aanbevelen. Maar gij zijt niet verplicht om te handelen boven uw vermogen. Ge zult aan een broeder, dat wil zeggen een goed en eerlijk man de voorkeur geven boven een arm mens in dezelfde omstandigheden.</p>
<p>In 't kort zyt gy verpligt, alle deze bevelen waer te nemen, benevens sodanige als u in een and're gelegenthyt mogten bekend gemaekt werden; onderhoudende de Broederlyke Liefde, welke is de Grondtlegging, Hoeksteen, Cement, en de Ere dezer Aeloude Broederschap, mydt alle harrewarren en krackelen, alle laster en achterklap, zelfs moet gy niet toelaten dat een Eerlyk Broeder door nimand anders beledigt werdt, maer bent verplicht hem te verdedigen en alle bystand te doen zo verre het overeen komt met u eer en vylighyt. Indien een: der Broederen.</p>	<p>Tenslotte. Al deze voorschriften moet ge in acht nemen, en ook die u worden meegedeeld op een andere manier. De broederlijke liefde is de grondslag en de sluitsteen, het bindmiddel van deze oude broederschap, met vermindering van alle twist en tweedracht, alle roddel en kwaadsprekerij. Ge zult niemand toestaan de naam van enig eerbare broeder te belasteren, maar hem verdedigen en hem alle goede diensten bewijzen zover dat overeenstemt met uw eer en veiligheid en niet meer. Als wie dan ook u onrecht</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>u beledigt moet gy gaen u Eygen ofte aen des selfs Loge vervoegen,</p> <p style="text-align: center;">[Blz. 68]</p> <p>van waer gy moogt appelleren aen de Grootte Loge-, op de algemene Bekentmakinge die alle Vierendeel Jaers gehouden werdt, en van daer verders tot de Jaerlyksche Grootte Loge, volgens de Loffelyke Aloude Gewoontens van onze Voorvaderen onder ider Natie, noydt, zult gy den gewonen loop der Rechten volgen, ten zy het geval op geen andere wyze beslist kan worden. Gy zult met gedult luysteren na de trouwe en Vriendelyke onderrechtingen van den Meester en Gezellen wanneer zy mogten tragten te verhoeden dat gy een Vreemdeling in Rechten vervolgt, of zo zy U aensporen, om een spoedig eynde te maken van alle Rechtsgedingen, op dat gy daer door te beter in staet word gesteld de Zaken: van de Metselkonst met meer yver en wakkerhyt te kunnen waarnemen;</p> <p>De Meesters en Broeders zullen met minsaemhyt hunne bemiddeling aanbieden doch met achting voor de Broeders en Gezellen in Rechten geoeffent zynde, het welk by; de twistende partyen in dank behoort aengenomen te werden, indien: sy egter sig hier niet aen souden willen onderwerpen moeten zy haer Regtsgeding zonder gramschap ofte vrock vervolgen zonder iets te zeggen ofte, te doen het welke zoude kunnen strekken tot, vermindering der Broederlyke liefde, op</p>	<p>aandoet, zult ge u wenden tot uw Loge of de zijne.</p> <p>Vandaar zult ge een beroep doen op de grootloge bij de viermaandelijke bijeenkomsten en vandaar naar de jaarlijkse zitting van de grootloge, zoals dat de prijzenswaardige manier van handelen van onze voorvaderen in elk land is geweest. Begin nooit een zaak, tenzij deze niet anders kan worden behandeld dan na geduldig de vriendelijke en goede raad van de meester en de gezellen aanhoord te hebben, wanneer ze willen voorkomen om een proces te voeren met vreemdelingen of wanneer ze u raden het proces te verkorten, zodat u de zaak ten bate van de metselarij met meer oplettendheid en een goede afloop kunt afronden.</p> <p>De meester en de broeders zullen van harte hun bemiddeling aanbieden, met respect voor broeders die in deze zaken bekwaam zijn. Deze bemiddeling behoort door de strijdende partijen onder dankzegging aanvaard te worden. Mocht deze bemiddeling op niets uitlopen, moeten ze een proces of gerechtelijke behandeling voortzetten zonder wrok of rancune zonder niettemin iets te doen dat broederlijke liefde belemmert. Op dat zo alle hulpvaardigheid mag worden</p>

<i>Kuenen 1731</i>	<i>De Haan 2017</i>
<p>dat daer door alle gediensigheden mogen vernieuwt en aengequeekt werden, en, de gehele Werelt zien mach, de gezegenden invloed, deser Broederschap, gelyk de Ware Metselaers van den beginne des Werelts gedaen hebben, en tot desselfs eynde vervolgen zullen.</p> <p>AMEN zo moet het geschieden.</p>	<p>vernieuwd en bevorderd; en de hele Wereld de weldadige invloed van deze Broederschap moge zien zoals alle ware metselaren hebben gedaan vanaf het begin van deze wereld en zullen doen tot het einde der dagen.</p> <p>AMEN ZO MOGE HET ZIJN</p>

NOTEN

¹ Seneca, *De beata vita*, I: 'Allereerst is dan duidelijk te maken, wat het zijn moge, wat wij nastreven, dan moet gezien worden langs welke weg wij daar het snelste kunnen komen. Zijn we op de juiste weg dan moeten we gezien hoever we elke dag gevorderd zijn en hoeveel dichter we gekomen zijn bij het doel waarheen een natuurlijk verlangen ons voortdrijft.'

² T. Müller, *Der junge Cusanus*. Münster 2013.

³ Catullus, *Carmina*, aan zijn neef Cornelius: 'Aan wie zal ik mijn fraaie nieuwe boekje schenken met puimsteen fijn gepolitoerd?'

⁴ M.J.M. de Haan, *Een punt van vereniging, vrijmetselarij als mensenwerk*. Enschede 2016.

⁵ T. de Kok, *Wat is God? Filosofen en schrijvers op zoek*. Bussum 2013, blz. 20.

⁶ R.F. Gould, *The history of Freemasonry*, London z.j., deel I van de zesdelige editie, blz. 41.

⁷ Latijns/Engelse uitgave Cicero, *De senectute. De Amicitia, De Divinatione*. Cambridge, Mass, Londen 1992, caput xiii, paragraaf 45, bezorgd en vertaald door W.A. Falconer.

⁸ Een heldere analyse van Cicero's betoog geeft Peters in de inleiding van zijn vertaling, *Cicero, over ouderdom*. Baarn 1989, i.h.b. blz. 14.

⁹ Marcus Porcius Cato (234-149 voor onze jaartelling), de belangrijkste gespreksgeenoot, afkomstig uit Tusculum, nam deel aan de Tweede Punische Oorlog. Hij wordt door Plutarchus beschreven als een intelligente, roodharige man. In 204 voor onze jaartelling was hij consul, in 195 censor, in 184, nadat hij uiteraard ook de andere ambten volgens de *cursus honorum* (de voorgeschreven reeks van onbezoldigde politieke ambten die liep van *volkstribuun* tot en met *consul*) doorlopen had. *Quaestor* was daarin het tweede ambt het toezicht over financiën van de Republiek. Voor een oud-consul bestond de mogelijkheid om censor te worden. Hij verdedigde met gestrengheid de Romeinse tradities en bestreed in zijn jonge jaren de invloed van de Griekse beschaving in Rome. Op hoge leeftijd kwam hij daarvan terug. Hij verwijt hier de Grieken dat ze als belangrijkste elementen in de bijeenkomsten niet het delen van levenservaring noemen, maar de woorden *sumposion* (samen drinken), en *sundeipnon* (samen eten) gebruiken als aanduiding van de belangrijkste kenmerken van het samenzijn in de *sodalitia*. Cato werd beroemd als fel bestrijder van Carthago die elke toespraak over welk onderwerp dan ook, steeds weer beëindigde met de opmerking 'overigens ben ik van mening dat Carthago verwoest moet worden'.

¹⁰ Peters (zie hier noot 8) merkt terecht op: 'Over die eruditie van Cato bestaat een ruim verspreid misverstand. Het beeld van de stugge boer, meedogenloos in het ambt van censor en nauwelijks meetellend in het intellectuele circuit, doet de waarheid geweld aan [...] In werkelijkheid was Cato een redenaar en bestuurder van formaat en een kundig historicus.' *Illis temporibus doctissimus* (de geleerdste van zijn tijd) noemt Cicero hem; verder roemt hij Cato's *comitas* [hoffelijkheid] en *humanitas*. Dat klinkt inderdaad heel anders dan 'stug en onontwikkeld.' (blz. 13). Daarbij mag ook de aantekening van Hunik niet vergeten worden: 'De historische Cato gold overigens als een verklaard tegenstander van oosterse erediens en van buitenlandse invloeden in het algemeen'. Cicero, *De kunst van het oud worden*, Amsterdam 2008, *aantekening* bij blz 49 op blz. 86.

¹¹ Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus (236-183 voor onze jaartelling). Als militair droeg hij bij aan de uitbreiding van het Romeinse rijk. Het is opmerkelijk dat Cicero hem in een dialoog plaatst met Cato Maior die bij herhaling aandrong op de verwoesting van Carthago; Scipio Africanus was immers de man die uiteindelijk de verwoesting van de stad, een jaar na Cato Maior's dood, ondernam. Hij

had overigens gematigde politieke opvattingen, maar was streng als censor, evenwel met een oog voor evenwichtige verdeling van de macht. Zijn geschriften zouden daarmee ook invloed op de opvattingen van Montesquieu gehad hebben. De Senaat maakte voor hem een uitzondering door hem in moeilijke tijden voor Rome al vóór de minimumleeftijd tot consul te benoemen.

¹² Gaius Laelius Sapiens, geboren in 188 voor onze jaartelling. Van zijn geschriften bleef bijna niets bewaard. Ofschoon minder bekend, was hij een vooraanstaand militair en staatsman en een bekend redenaar. Bevriend met Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus met wie hij in Noord-Afrika bij de belegering van Carthago vocht. Hij behoorde tot de kring van de Corneli Scipiones die een samengaan zochten van Romeinse en Griekse denkbeelden en cultuur.

¹³ Van dat bloedige en wrede politieke steekspel, waarin Cicero op een gewelddadige wijze zijn einde vond, tekent de classicus Robert Harris een indrukwekkend beeld in een mengeling van historische feiten en erudiete verbeelding in zijn drie romans *Lustrum*, *Imperium* en *Dictator* (Londen 2009-2015).

¹⁴ De Magna Mater ofwel Cybele werd op de berg Ida vereerd in Pessinus in het huidige Turkije bij Ballihisar, 120 kilometer ten zuidwesten van Ankara. De invoering van de cultus zou volgens een voorspelling van de Sibille Rome vrijwaren van de ondergang door Hannibal.

Deze berg Ida moet niet verward worden met de gelijknamige hoogste berg van het eiland Kreta. Cicero beschrijft de overbrenging van een beeld van de Magna Mater naar Rome, dat een bijna mythisch verhaal lijkt in zijn *Haruspices responso*.

¹⁵ W.A.M. Peters, Cicero, *Over ouderdom*, Baarn 1989. Blz. 42.

¹⁶ Ik zou hier de voorkeur geven voor de hier gebruikte woorden *quidam fervor aetatis* aan een vertaling als 'enigszins geanimeerd', zeker omdat van feestelijke en plechtige bijeenkomsten wordt gesproken.

¹⁷ Convivium, zie afb. 3 en noot 18; in 'convivium' hebben we de samenstelling van 'con'(samen) en 'vivere'(leven). Zie ook: V. Hunnik (ed.), Cicero, *De kunst van het oud worden*, Amsterdam 2008. *Aantekening* bij blz. 50 op blz. 86.

¹⁸ Margaret C. Jacob e.a., *Women and Enlightenment*, Binhampton 1964.

¹⁹ Aanvankelijk een beweging aan het eind van de 17de eeuw, in de Church of England, die gewoonten en gebruiken van de Church of England van groot belang achtte, maar leerstellige zaken en liturgische en organisatorische zaken niet zo belangrijk vond. Merkwaardig genoeg enigszins vergelijkbaar met het verschil tussen *Antients* en *Moderns* in de Angelsakische vrijmetselarij, waar de eerstgenoemden kozen voor de traditionele inhoudelijke opvattingen maar de *Moderns* voor een effectieve organisatie vorm. De aanduiding *latitudinarian* werd ook gebruikt voor predikanten van de *Scottish Episcopal Church* in Schotland, die hadden gestudeerd in Aberdeen of St Andrews en die vrijzinniger opvattingen hadden zoals James Anderson. Die overigens presbyteriaan was. Ze werden ook als *Low Church* aangeduid, eigenlijk de belangrijkste godsdienstige stroming in Schotland in de 18de eeuw.

In de tweede helft van de 17de eeuw werden verschillende wetsteksten uitgevaardigd om ook vrijheid van geweten en godsdienst vast te leggen voor protestanten en katholieken. Deze *Declarations*, en een *Act of Indulgence* garandeerden een ruimere godsdienstvrijheid in Groot Brittannië, waarnaast wel de zogenaamde *Test Acts* stonden die katholieken die in de transsubstantiatie geloofden van het vervullen van officiële ambten uitsloot.

²⁰ Zie ook over de tweede helft van de 17de eeuw in Engeland, nu ook vanuit een Nederlands perspectief: M. Bosman, *De Roofkoning, Prins Willem III en de invasie van Engeland*. Amsterdam 2016 i.h.b. blz. 32 e.v.

²¹ R. Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*. Utrecht 2013. Levendiger is het relaas Van Rotthier met een aantal citaten van ooggetuigen, R. Rotthier, *De naakte perenboom*. Amsterdam 2013, blz. 158 e.v.

²² Margaret C. Jacob, *The Origins of Freemasonry*. Philadelphia 2007, blz. 18 en M. Jacob, 'Women and Freemasonry'. (In: *Women and Enlightened*. Ed. M. Hunt e.a.) Binhampton 1984, blz. 74.

²³ Dit fresco stelt Cicero als kleine jongen voor terwijl hij leest. Het stamt uit het gebouw van de bank van de familie de Medici in Milaan, een geschenk van Francesco Sforza aan Cosimo de Medici. De belangrijke vijftiende-eeuwse Toscaanse schilder Vincenzo Foppa (c. 1430-1515) kreeg de opdracht om een serie fresco's voor de binnenplaats van het gebouw te schilderen, waarvan alleen dit werk bewaard is. Het opschrift op de zitbank laat er geen twijfel over dat het gaat om M[arcus] T[ullius] Cicero, de ook in de 15de eeuw en later befaamde Romeinse staatsman, senator, consul, redenaar, advocaat, filosoof en schrijver. Het gebouw van de bank werd kort na 1860 afgebroken om plaats te maken voor de Scala van Milaan. Het fresco werd gekocht door burggraaf Both de Tauzia en kwam in 1872 terecht in de Wallace collectie in Londen.

²⁴ Robert Burns schreef waarschijnlijk al vóór zijn eerste gedichten werden gepubliceerd *Holy Willie's Prayer*; het werd om zijn satirische karakter, en om moeilijkheden te voorkomen pas postuum gepubliceerd. Zie Robert Burns, *Een keuze uit zijn werk*, (Ed. M.J.M. de Haan) Maastricht 2015, blz. 104-110.

²⁵ Margaret C. Jacob e.a., *Women and Enlightenment*, Binhampton 1964.

²⁶ In elk geval was Toland bekend met de vrijmetselarij zoals onder andere blijkt uit zijn veelvuldige contacten in Amsterdam, maar ook uit deze verwijzing op bladzijde 11 van het *Pantheïsticon*:

'It maybe that the Author alludes here to the Company of Free-Masons.'

Hier wordt geciteerd naar de Engelse editie van het *Pantheïsticon* van 1750, blzz. 65 e.v. In 2014 bezorgde J. Cooper een vertaling in modern Engels van het *Pantheïsticon*.

²⁷ Het is niet duidelijk of Toland daadwerkelijk een aantal Socratische genootschappen tot stand bracht. In zijn *Pantheïsticon* maakt hij wel duidelijk dat het genootschappen moesten zijn die geen 'priesterschappen' en rituelen kenden en die minder leden telden dan vrijmetselaarsloges hadden. Hun zittingen worden geleid door een tafelpresident zoals ook in het citaat uit het *Pantheïsticon* blz. 65 hierboven. Vgl. Cicero in zijn *De senectute*, cap. 46.

Net als de latere 19de eeuwse Socratische genootschappen was hun uitgangspunt: 'volg de redenering tot waar zij leidt'; bijna als het motto van de Royal Society: *nullius in verba*, 'geloof niemand op zijn woord'.

In het *Pantheïsticon* blz.13 spreekt Toland over de bijeenkomsten:

'[...] those which Hermogenes (Griekse wijsgeer, volgeling van Socrates, late 5e eeuw-vroege 4e eeuw voor onze jaartelling) calls *Socratic Entertainments* easily bore the Sway over all others, and were justly more commendable. We have Specimen of them in the Writings of the two most excellent Disciples of the divine Socrates, to wit *Plato* and *Zenophon*.'

²⁸ R. Commers, 'Tolerantie en verlichting, hun geschiedenis in de moderniteit', *Over tolerantie gesproken, Tien beschouwingen uit de voorjaarscolleges*, Rotterdam 2016. Blzz. 35-97. Het hier gegeven citaat, blz. 55 e.v.

²⁹ Vgl. R. Dawkins, *The God Delusion*. Boston & New York 2006, noemt in het eerste hoofdstuk Einstein, 'A deeply religious non-believer' en plaatst Einsteins uitspraak dat hij geloofde in de God van Spinoza in een helder daglicht. Einstein beschouwde zichzelf als een deïst ofwel als een pantheïst als Spinoza:

'[...] a pantheist, like Spinoza, whose philosophy he admired: "I believe in Spinoza's God who reveals himself in the orderly harmony of what exists, not in a God who concerns himself with Fates and actions of human beings".'

Dawkins vervolgt:

'Let's remind ourselves of the terminology. A theist believes in a supernatural intelligence who, in addition to his main work of creating the universe in the first place, is still around to oversee and influence the subsequent fate of his initial creation. In many theistic beliefs, the deity is intimately involved in human affairs. He answers prayers; forgives or punishes sins; intervenes in the world by performing miracles; frets about good and bad deeds, and knows when we do them (or even think of doing them). A deist, too, believes in a supernatural intelligence, but one whose activities were confined to setting up the laws that govern the universe in the first place. The deist God never intervenes thereafter, and certainly has no specific interest in human affairs. Pantheists don't believe in a supernatural God at all, but use the word God as a non-supernatural synonym for Nature, or for the Universe, or for the lawfulness that governs its workings. Deists differ from theists in that their God does not answer prayers, is not interested in sins or confessions, does not read our thoughts and does not intervene with capricious miracles. Deists differ from pantheists in that the deist God is some kind of cosmic intelligence, rather than the pantheist's metaphoric or poetic synonym for the laws of the universe. Pantheism is sexed-up atheism. Deism is watered-down theism.'

³⁰ Johannes de Doper was de patroonheilige van het eiland Malta, van Bourgondië en de Provence, van de stad Amiens, van Florence. Daarnaast is hij patroon van architecten, metselaars, timmerlieden, kuipers en tonnenmakers, van schoorsteenvegers; van leerlooiers, laarzen- en zadelmakers; van wevers, stoffenververs en kleermakers en van de bont- en pelswerkers; van herders; smeden en hoefsmeden, muzikanten en zangers, herbergiers en restaurateurs, bioscoopexploitanten en van wijnbouwers. In deze opsomming ontbreken de steenhouders, of dat nu zo veel betekent?

Het *Vrijmetselaars zakboekje* (gedrukt door Izaak en Johan Enschede, in Haarlem 1740) zegt op blz. 26 dat het gaat om de:

'Algemeene Reglementen der Logien in en omtrent Londen en Westminster, zijnde eerst goedgekeurt door de groote Logie den 24 Juny, 1724 in Stationers-Hall te Londen, wanneer de Prins John, Hertog van Montagu, eenpaarig tot Grootmeester verkooren wierd.'

³¹ Onder andere met teksten waarin ze, misschien wel ondanks zichzelf, star en onverdraagzaam is: de *Aims and Relations of the Craft* en de *Basic Principles of Grand Lodge Recognition* die nogal wat struikelblokken plegen op te leveren.

³² De tekst is onverkort in het Nederlands uitgegeven door B. Croiset van Uchelen, De Nederlandse uitgave van Anderson's *Constitutions*. 1723: [Anderson James] De instellingen, historiën, wetten, ampten, orders, reglementen en gewoonten [...] der Aengenomene Vrije Metselaers [...] vertaald door Johan Kuenen, 's Gravenhage [1736], *Thoth* 6 (1954), blzz. 348- 411.

³³ Chr. Impens, 'Sacrale tijdrekening in de *Constituties*', *Acta Macionica* 17 (6007), blzz. 203-213. De tweede uitgave van de *Constitutions* bevat een uitvoeriger voetnoot gewijd aan de tijdrekening dan die in de uitgave van 1723.

We laten hier het probleem van het in Nederland in 1798 vastgestelde begin van het maçonnieke jaar op 1 maart buiten beschouwing.

³⁴ A. van Reijn, 'John Theophilus Desaguliers, 1683-1744', *Thoth* 34 (1983), blzz. 165-205.

³⁵ R. Smets, 'De Tempel van Salomo historisch archeologisch herbekeken', *Trigonum Coronatum* 22. Antwerpen 2014, blzz. 15-44, citaat op blz. 39.

³⁶ J.J. Hanrath, P.H. Pott en B. Croiset van Uchelen. *De beoefening der Koninklijke Kunst in Nederland, een cultuurgeschiedkundige Platenatlas*. Z.p. 1971. Bijschriften en plaat 6 en 7.

³⁷ Zie blz. 28 en afb. 27. Zie bijvoorbeeld ook de Minerva op het diploma van de Rozenkruisgraad en de titelprent van *het Wetboek van Du Bois*. M.J.M. de Haan, *De Bataafse revolutie en wakkere burgers, Aantekeningen in de kantlijn van de geschiedenis*. Amstelveen 2014, blzz. 31 e.v.

³⁸ Senex geboren in Ludlow (Shropshire) werkte samen met de bekende encyclopedist Ephraïm Chambers (ook al lid van de Royal Society en vrijmetselaar). Het aantal vrijmetselaren dat zoals hij ook lid van de Royal Society was, was overigens aanzienlijk.

³⁹ De Royal Society werd opgericht op 28 November 1660 door een gezelschap dat die dag bijeenkwam om een lezing over sterrenkunde bij te wonen van de jonge Christopher Wren. Bij de gedachtenwisseling besloten de aanwezigen om een genootschap op te richten ten einde wiskundig en natuurkundig experimenteel onderzoek te doen. Zij wezen de klassieke opvatting van de hand dat kennis alleen vergaard kon worden door beschouwend denken op grond van aannames, veronderstellingen en uitspraken van voorgangers. Zij baseerden zich integendeel op de 'nieuwe filosofie' van Sir Francis Bacon om kennis te verwerven door directe proefondervindelijke waarneming en het verzamelen van feiten. Deze ingrijpende vernieuwingen van onderzoek van onze wereld legde de grondslag voor drie en halve eeuw van wetenschappelijke ontdekkingen en vernieuwingen.

Tot de eerste leden van de Royal Society behoorden o.a. Sir Christopher Wren, Robert Boyle, Samuel Pepys en Sir Isaäc Newton.

⁴⁰ Prescott over Pine als tekenaar; zie op internet A. Prescott, 'The production of English books of Constitutions in the Eighteenth Century', *Pietre Stones*.

⁴¹ Anderson vermeldt in zijn *History* een groot aantal Italiaanse bouwmeesters die de nieuwe 'Augustan' architectuur verbreidden (zie blz. 39 van zijn *History*: 'In the fifteenth and sixteenth centuries the Augustan Style was raised from his Rubbish by Bramante, Barbaro, Sansovino, Sangallo, Michael [sic] Angelo, Raphael Urbino, Julio Romano, Ser(g)lio, Labaco, Scamozzi, Vignola, [...] but also by the great Palladio, who has not been duly imitated in Italy, though justly rival'd in England by our great Master Mason Inigo Jones.' John James, Greenwich (c. 1673 – 1746), Engels architect, die veelvuldig werkte in de Londense voorstad Twickenham. Hij werd in Greenwich klerk van de bouwwerken en later opziener bij de bouw van Westminster Abbey. Was werkzaam als Meester Timmerman bij de bouw van St. Paul's Cathedral, en assistent van Sir Christopher Wren, die hij in 1723 opvolgde.

Dankzij Andrea Pozzo's beheersing van het Italiaans, Frans en Latijn, verschenen van zijn hand Engelse vertalingen van in de in het Italiaans geschreven verhandeling over het perspectief, *Rules and Examples of Perspective, proper for Painters and Architects* (1707, 2nd edition c. 1725) en uit het Frans van Claude Perrault, *A Treatise of the Five Orders of Columns in Architecture* (1708), die beide bij Senex verschenen.

⁴² In de eerste druk van de *Constituties* komt de benaming *opperbouwmeester* niet voor, wel in de tweede druk, die ook iets uitvoeriger over Christus schrijft, als de tekst vermeldt dat in het 26ste jaar van keizer Augustus' regering: 'The WORD was made flesh, or the Lord JESUS CHRIST IMMANUEL was born, the Great Architect or *Grand Master* of the *Christian Church*.'

Stevenson constateert dat Anderson niet vermeldt dat Christus *God* was ofwel *zoon van God* en ook niet *Messias* wordt genoemd. Hij beschouwt dat als een compromis, naar ik denk, voor vrijmetselaars die christenen zijn en voor hen die de godsdienst aanhangen waarin alle mensen overeen stemmen.

⁴³ Andrea Pozzo (1642 -1709), Italiaans kunstschilder en architect. Beroemd door zijn plafondschilderingen en fresco's. Hij trad als broeder toe tot de orde der jezuïten. Beroemd is zijn werk aan het plafond van de Sant' Ignazio in Rome. Als architect tekende hij de plannen voor de kathedraal in Ljubljana (1700).

⁴⁴ D. Stevenson, 'James Anderson: Man & Mason'. *Heredom*, vol. 10 (2002), blz. 101.

⁴⁵ L. Vibert, geeft een opsomming van de inhoud van de *Constitutions* 'The work consists of a dedication written by Desaguliers and adressed to Montagu as late Grand Master; a historical introduction, a set of six Charges; Payne's Regulations revised; the manner of constituting a new lodge; and songs for Master, Wardens Fellow Craft and Entered Apprentice, of wich the last is well known in this country (England) and is still sung today in many lodges'.

⁴⁶ *Ibid.* blz.131. Anderson liet overigens zijn zoon studeren aan Marischal College.

⁴⁷ Vibert geeft een analyse van de inhoud en de drukgang van het boek, waaraan ik de bladzijde-nummering en een enkele opmerking over de katern-nummering toevoeg, een katern bestond in dit geval uit acht quarto bladzijden.

De titelprint [géén bladzij-nummer]; op enig tijdstip na 25 juni 1722.

De titelpagina [géén bladzij-nummer] en de opdracht aan de Hertog van Montagu, [4 ongenummerde bladzijden] zijn waarschijnlijk onmiddellijk voor het drukken geschreven. De Geschiedenis (*History*) van de vrijmetselarij is gedrukt voor 25 juni 1722. De gezamenlijke titelpagina voor de *History* is niet genummerd maar geeft wel de nummering van het eerste blad van het katern A; bladzijde 2 van de *History* is genummerd 2 en dan loopt de nummering van de bladzijden tot en met bladzijde 48, waar de tekst van de *History* eindigt.

De *Oude Plichten* (*The Old Charges*) zouden tegelijkertijd gedrukt zijn met dit vorige gedeelte, maar opgesteld zijn samen met *The general Regulations*. Die beginnen op bladzijde 49, waar het katern G begint. Het naschrift van de *Oude Plichten* staat op blz. 57.

Blzz. 49 tot en met 57 zouden volgens Vibert tegelijk met de *History* gedrukt zijn. Al lijkt het mij waarschijnlijker dat de drukker weer begon te drukken met het nieuwe katern H. Blz. 57 werd met de *Regulations* en de rest van dat katern H samen gedrukt.

The General Regulations (blzz 58 tot en met 70) werden gedrukt na Wharton's installatie als grootmeester.

The method of constituting a new Lodge (blzz. 71 en 72) werd gelijktijdig met *General Regulations* gedrukt.

The Approbation, Goedkeuring (blzz. 73 en 74 zie hier afbeelding 22 en 23) werd gedrukt tussen 25 november en eind december 1722.

De liederen (blzz. 75 tot en met 90) en de toestemming voor de publicatie (blz. 91) kwamen in druk na 17 januari 1722-3, en waarschijnlijk op het laatste moment.

⁴⁸ J.H.A. Lokin & W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese Codificatie-Geschiedenis*. Groningen 1992, blz. 65.

⁴⁹ In 1772 schreef Goethe een kort essay, *Von Deutscher Baukunst*, waarin hij kiest voor de gotiek. In 1787 gaat hij naar Italië en maakt daar aantekeningen voor een reisverslag van zijn *Italienische Reise*, dat hij in 1816 in twee delen publiceert. Daarin beschrijft hij de schoonheid van Italië en haar cultuur, maar nu niet in de laatste plaats de neoclassicistische bouwkunst.

⁵⁰ Goethe is hier in zijn reismantel met hoed afgebeeld, bij zijn linkerbeen is een reliëf weergegeven van Iphigenie met haar broer Orestes. Over haar schreef Goethe een drama *Iphigenia in Tauris* in verzen; het ronde gebouw op de achtergrond is de tombe van Caecilia Metella (is de dood ook in de Campagna?), terwijl de resten van een aquaduct te zien zijn. Het schilderij bevindt zich in het Städelsche Museum in Frankfurt.

Zowel Goethe als Tischbein waren vrijmetselaar. Goethe werd in 1780 aangenomen in Weimar in de loge 'Anna Amalia'; Tischbein in 1778 in Berlijn in 'Zur Eintracht'.

⁵¹ J. Anderson, *History*, 1738, blzz. 38-39.

⁵² *Ibid.* 61 e.v.

⁵³ F. Cohen, *De herschepping van de wereld*, Amsterdam 2016.

⁵⁴ Zijn overige werken: *A Defence of Masonry* (1738?); *News from Elysium* (1739); *A Genealogical History of the House of Yvery* (1742).

⁵⁵ Ook middeleeuws Engeland kende dergelijke werken waarvan het meest indrukwekkende voorbeeld wel is de eerste alfabetisch(!) geordende 14de-eeuwse encyclopedie door een Londense klerk James le Palmer (1327-1375) geschreven: *Omne Bonum* die in twee delen 1100 folio's beslaat en 650 illustraties bevat (bewaard in de British Library MSS Royal 6 E VI, -6 E VII). Zie L.F. Freeman Sandler, James le Palmer, *Omne Bonum. A Fourteenth-century Encyclopedia of Universal Knowledge*. Z.p. 1996.

⁵⁶ D. Stevenson, 'James Anderson, Man and Mason', *Heredom* 10 (2002), blzz. 93-138, i.h.b. blz 123.

⁵⁷ *Ibid.* blz. 97.

⁵⁸ Ik houd me hier aan de benaming *Oude Plichten* in overeenstemming met het voorwoord van prof. dr. A.H.G. Bachrach en G.M. van Veen bij hun uitgave van de Engelse tekst met vertaling (Z.p., herdruk 2007, blz. 5):

'De "Charges of a Freemason" gewoonlijk genoemd de "Old Charges" of de "Oude Plichten" werden door de samensteller Rev. James Anderson neergelegd op de bladzijden 49-56 van *The Constitutions of the Freemasons*, welk geschrift hij in 1723 te Londen publiceerde. Dat werk geschreven op gezag van de Grootloge te Londen, werd door de Gedeputeerd Grootmeester dr. J.T. Desaguliers opgedragen aan John, de tweede hertog van Montagu, de gewezen grootmeester, in wiens ambtsperiode de Grootloge de publicatie goedkeurde.'

⁵⁹ K.C.F. Federsen, *Constitutionen, Statuten und Ordensregeln der Freimaurer in England, Frankreich, Deutschland und Skandinavien*. Wiesbaden [1989], blz. 512.

⁶⁰ Zie daarentegen de *Nieuwe Plichten* die het 'Grossorient' van Oostenrijk in 1974 vaststelde in het eerste artikel 'Von Gott und der Religion':

'Die Freimaurerei ist keine Religionsgemeinschaft, vielmehr verfolgt die Freimaurerei ausschlieslich weltliche Ziele. Religiöser Glaube soll daher Privatsache aller Brüder bleiben. Ihr sollt daher Eure neuen Brüder ohne Rücksicht darauf, ob sie sich zu einem persönlichen Gott bekennen oder nicht, in Eure Logen aufnehmen. Auch sollt ihr mit anderen Logen als Bruderlogen zusammenarbeiten, gleichgültlich, ob sie im Namen des ABaW [Allmächtiger Baumeister aller Welten] arbeiten. Oder nicht.' Grosorient von Österreich, 'Die Neuen Pflichten von 1974' in verschillende talen in *Heroldo*, 2010, in het Duits blzz. 283-284.

⁶¹ Gotthold Ephraim Lessing, *De vijf gesprekken van Ernst en Falk* (vertaald door A. Overbeek) Den Haag 2009, blz. 58.

⁶² *Mores* (enkelvoud *mos*) is in het Latijn de aanduiding voor traditionele gebruiken en voorschriften hoe die moeten worden gevolgd, de *Plichten* (*charges*) waaraan een gemeenschap, of genootschap zich moet houden om datgene te vermijden *what is not done*.

⁶³ De betekenis van het woord 'tenure' wordt ook weergegeven als *als zodanig, naar zijn aard, tengevolge van zijn streven, uit hoofde van zijn (geestelijke) houding*.

In oudere Duitse vertalingen vindt men 'Beruf' dat in de 19de eeuw ook 'roeping' kon betekenen. Een Franse vertaling geeft *par sa condition*, wat dezelfde strekking heeft als de door mij voorgestelde vertaling. Ik heb aanvankelijk als vertaling *naar zijn aard* aangehouden omdat bij het begrip *aard* toch zeker ook gedacht

moet worden aan geestelijke gesteldheid of instelling. Maar in het licht van de bouwsymboliek vind ik de beste vertaling *op grond van zijn aanneming*. Ik koester natuurlijk ook de Duitse vertaling voor *irreligious libertine* elders in de tekst gegeven als *Wüstling ohne Religion*.

⁶⁴ De tekst van de *Eerste Plicht* zou ons inderdaad terdege bekend moeten zijn door het recente, indrukwekkende artikel van Guy Liagre, 'He will never be a stupid atheist', *Thoth* 58 (2007), blzz. 214-229, waarbij men zeker niet de lectuur mag nalaten van zijn bijdrage 'Maçonnieke levensoriëntatie, een contextuele en hermeneutische beschouwing van de Eerste der *Oude Plichten* betreffende God en Religie' in: *De Oude Plichten aan de Schelde*. Ed. K. Thys. Antwerpen 2005, blzz. 155-184.

Van het allergrootst belang is de studie van P.J. van Loo, 'De Oude Plichten', *Studiebladen* (uitgegeven door de Stichting Ritus en Tempelbouw) Z.p. 1950.

⁶⁵ De eerste adellijke grootmeester John Montagu, tweede Graaf van Montagu, hij vervulde zijn ambt van 1721 tot 1723.

⁶⁶ Dr. H. H. Zeijlstra Pzn., 'Het Vrije Metzelaarschap verdedigt', *Thoth* 10 (1959) blzz. 32-33.

⁶⁷ De beste studies hierover zijn ongetwijfeld van Vibert, hij constateert ook het conflict over een 'pirated' edition in 1735 waarin Anderson toch zijn gelijk (of hij nu het copyright wel of niet heeft van de 'Old Charges') niet krijgt. Stevige grond onder de voeten bieden studies als L. Vibert, *The rare books of freemasonry*. Herdrukt in Kessinger Publishing Rare Reprints. Z.j. z.p.

⁶⁸ P.J. van Loo, *De Oude Plichten, Studiebladen van Ritus en Tempelbouw no 13*. Z.p. 1950. Op blz. 16 geeft hij een aantal citaten uit teksten van de oude *Constituties*, die met meer nadruk een godsdienstige strekking hebben.

⁶⁹ De eerste vertalingen in Nederland waren die van De la Tierce (in het Frans) en Kuenen (in het Frans en het Nederlands), de gewijzigde versie van Du Bois bleef tot 1798 grondwet van de Nederlandse Orde. Zie Van Loo (vorige noot) blz. 8.

⁷⁰ D.W.L. van Son, 'Het magische schild van Minerva', *Thoth* 48 (1997), blz. 131.

⁷¹ In zijn werk *Genealogical Tables* duidt Anderson de 10 Geboden als Moral Law aan. De voortreffelijke boekverzamelaar J. Gerritsen wees mij op deze plaats uit de tweede druk in Anderson's *Genealogical Tables*, Londen 1736, blz. 19, in een beschrijving van de Ark des verbonds: 'The Ark contained nothing but the *Two Stone Tables* that *Moses put in it*'. Een opmerking die belangwekkend is in het licht van de Noachidische wet die in de druk van de *Oude Plichten* van 1738 wordt geïntroduceerd.

⁷² De B'nei Noach, zonen van Noah of Nohachiden, zijn niet-Joden die zich houden aan de zedenwetten van Noah: verbod om afgoden te vereren, verbod een mens te doden, verbod te stelen, verbod om overspel te bedrijven, verbod op eten van op verkeerde wijze geslacht vlees, het bevorderen van goede rechtspraak.

⁷³ P.J. van Loo, *De Oude Plichten, Studiebladen van Ritus en Tempelbouw no 13*. Z.p. 1950, op blz. 15.

⁷⁴ *Ibid.* blz. 16.

⁷⁵ *The Book of Constitutions, or Ahiman Rezon, van de Grand Lodge of England According to the Old Institutions, also known as the Antient Grand Lodge of England* werd gepubliceerd in 1754. De samensteller ervan, Laurence Dermott, was grootsecretaris van de Antient Grand Lodge van 1752 tot 1771. De volledige naam was *Ahiman Rezon; or a Help to a Brother; showing the Excellency of Secrecy, and the first cause or motive of the Institution of Masonry; The Principles of the Craft; and the benefits from a Strict Observance thereof, etc., etc.; Also the Old and New Regulations; etc. To which is added the greatest collection of Masons' Songs, etc.* Een tweede druk volgde in 1764, en verdere drukken in 1778, 1787, 1800, 1801, 1807, and 1813. De tweede druk werd heruitgegeven in Philadelphia in 1855 door Leon Hyneman. Dermott ontleende veel aan de Constitutions of the Grand Lodge of Ireland van 1751.

⁷⁶ *Ahiman Rezon* editie van 'The Old Charges' hoofdstuk I, 1764.

⁷⁷ G.L.J. Liagre, 'De kern verbouwen. Over de religiositeit van de burgers-vrijmetselaars tijdens de Verlichting en haar invloed op de maçonnieke factievorming'. *Acta Macionica* 21 (6011), blz. 231.

⁷⁸ P.J. van Loo, *De Oude Plichten, Studiebladen van Ritus en Tempelbouw* no 13. Z.p. 1950, blz. 17.

⁷⁹ Een korte inleiding in zijn omvangrijk werk is zijn enigszins compacte rede *Failed Enlightenment; Spinoza's Legacy and the Netherlands*, vertaald als *In strijd met Spinoza, het failliet van de Nederlandse Verlichting (1670-1801)*, Cuilenborg 2007.

⁸⁰ Er zijn er wel meer, zie A. Kroon, 'Een 19de eeuws schootsvel van Chinese makelij', *Thoth* 59 (2008), blzz. 206-207, en de daar genoemde literatuur.

⁸¹ K. Booden & M.J.M. de Haan. *1803-2003 Tweehonderd jaar Hoofdkapittel der Hoge Graden*. Den Haag 2003. Blz. 33 e.v.

⁸² P.J. van Loo, *De Oude Plichten, Studiebladen van Ritus en Tempelbouw* no 13. Z.p. 1950, blz. 15, "'Libertine' is hier wat wij zouden kunnen noemen "Vrijdenker", [...] de vrijdenkers van Andersons tijd waren geen godloochenaars, maar zij ontkenden geopenbaarde godsdienst.' Het woord vrijdenker heeft in België meer de betekenis van 'humanist'. In Anderson's tijd is een libertijn zeker geen ruimdenkende liberaal maar veeleer een goddeloze losbol, die men zoals Anderson zelf zou ervaren, van zedeloosheid kon betichten.

⁸³ G.M. van Veen, 'Tolerantie en onze wetboeken' *Thoth* 45 (1994), blz. 96.

⁸⁴ J.A.M. Snoek, 'Der religiöse Charakter der frühen Freimaurerei', *Nachhall der Religion in der Freimaurerei. Quatuor Coronati Jahrbuch für Freimaurerforschung* 47/2010, blz. 61-70, de hier bedoelde voorbeelden blz. 63.

⁸⁵ Sir Hector MacLean, 5th Baronet of Morvern (circa 1700-1750/1751) was stevig gevestigd in de Schotse tradities als de 21ste 'chief' van de Clan MacLean van 1716 tot 1750. Hij werd erfelijk peer van Schotland en verheven tot Lord MacLean op 17 december 1716. In juni 1745 werd hij gearresteerd op beschuldiging dat hij in Franse dienst was. Hij mocht de Tower weer verlaten en stierf kinderloos in 1751.

In 1728 besloten de vrijmetselaars in Frankrijk Philip Wharton, 1st Duke of Wharton (1698-1731) te erkennen als grootmeester van de vrijmetselaars in Frankrijk. Wharton verbleef in Frankrijk in 1728 en 1729. Zijn verkiezing als grootmeester in Frankrijk wordt wel beschouwd als het beginpunt van de onafhankelijkheid van de Franse vrijmetselarij. Hij werd als grootmeester opgevolgd door de Jacobieten James Hector MacLean en vervolgens Charles Radcliffe, Earl of Derwentwater (1693-1746).

⁸⁶ Facsimile in K.C.F. Federsen, *Statuten und Ordensreden der Freimaurer*. Wiesbaden [1989], blz. 158. Het gaat om een handschrift in de Franse Nationale Bibliotheek te Parijs onder de signatuur F.M. 414; terwijl er ook een exemplaar is in het Archief van de Grootloge van Zweden.

⁸⁷ Ik voel me hierin gesteund door de opmerking van Mellor naar aanleiding van de *Eerste Plicht* in het hier behandelde handschrift van 1736 uit de Franse Nationale Bibliotheek. De verandering van de zinsnede *godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen* in de zin *de godsdienst waarin iedere Christen (tout Chrétien) zich kan vinden*. 'Tout Chrétien' wijst op het christelijke, katholieke, karakter van de *Franse* vrijmetselarij van die tijd. A. Mellor, *Logenrituale Hochgrade*. Z.p. 1985, blz. 242 e.v. Daarmee is naar mijn gevoel niets te concluderen over de bedoelingen van Anderson in 1723.

⁸⁸ Dit is nog sterker in de uitgave van Pennel van 1730: 'A Mason is oblig'd by his Tenure, to obey the Moral Law, and not to be a stupid Atheist, nor an irreligious Libertine: that is Masons are to be good Men and True, or Men of Honour and Honesty, by what ever Denomination or Persuasion they may be distinguish'd; whereby Masonry becomes the Center of Union, and the Means of conciliating true Friendship among Persons that must otherwise have remain'd at a perpetual Distance.' Bijna de helft van de *Eerste Plicht* handelt in deze versie over een seculier getint beeld van de vrijmetselarij.

⁸⁹ P.J. van Loo, *De Oude Plichten, Studiebladen van Ritus en Tempelbouw* no 13. Z.p. 1950, op blzz. 17-18: 'Het vermoeden dat de gehele Noach kwestie een der pogingen was om de conservatieve oude operatieve

vrijmetselaars die zeer tegen de uitgave van Anderson's vernieuwde *Constituties* gekant waren, in het gevele te komen is niet onaannemelijk.'

⁹⁰ Desalniettemin 'Het onderzoek naar de principes en praxis van deze levensschool moet nog beginnen. Ik vermoed dat het fundament van deze wat stoisch aandoende levenswijze in veel gevallen in ons land eerder deïstisch zal blijken te zijn dan christelijk.' A. Hanou, 'De loge Parterre', in: A. van de Sande en J. Roosendaal, 'Een stille leerstoel van deugd en goede zeden', blz. 48.

⁹¹ J.P. du Bois, *De Pligten, Wetten of Algemeene reglementen der Vrije Metzelaaren, 1761* 'Aangaande God en de religie. Een Vrij Metzelaar is verplicht de Zede-wet te gehoorzaamen, en zoo hij de Konst in den grond verstaat zal hy geen domme Atheïst, nogte ongoddiste Vry-geest, maar een eerlijk, goed, opregt en getrouw Man zyn, door wat voor benaaminge of Geloof dezelve ook zoude kunnen onderscheiden werden; waaruit volgt dat het Metzelaarschap het Middel-punt van vereeniging is, en teffens den weg baant tot het stigten eener waare Vriendschap, tusschen personen, die anderzints, nooit geen ommeegang met malkander konden gehad hebben.'

⁹² Bro. Lionel Vibert, Past Master Quatuor Coronati Lodge No. 2076, England. Reprinted from *The Builder*, August 1923, transcribed by <tracingboard.com/1723_constitutions.htm>.

⁹³ R. Dachez, *L'invention de la franc-maçonnerie*. Parijz 2008, blz. 179-180; hij stelt daar dat in de 17de en 18de eeuw de bijvoegelijke naamwoorden 'adopted', 'accepted' en 'free' worden gebruikt als bepaling van het woord 'maçon' om niet-operatieve 'maçons' aan te duiden; de volledige en correcte omschrijving 'Free and accepted Mason' (dus voor een niet-operatieve 'maçon') wordt geleidelijk aan verkort tot 'free-mason (met een verbindingstreepje). Hij meent dat het oude woord 'freemason' (zonder streepje) de aanduiding voor een operatieve steenhouwer is.

⁹⁴ M.J.M. de Haan, 'Grijs van jaren groen van zeden? Vrijmetselarij en vooruitgang', *Thoth* 57 (2006), blzz. 129-130.

⁹⁵ Pope was overigens net als Anderson lid van de 'Horn Lodge', een van de vier Londense loges die aanvankelijk bijeenkwam in de Rummer and Grapes Tavern in Channel Row in Westminster en die in 1717 mede de Grootloge van Westminster stichtten. Overigens werd de befaamde Chevalier Ramsay in maart 1730 in diezelfde loge ingewijd door de hertog van Richmond. Er is geen enkel bewijs van enig contact tussen beide zeer verschillende broeders.

⁹⁶ Pico della Mirandola *Oratio de hominis dignitate*: 'Medium te mundi posui, ut circumspiceres inde comodius quicquid est in mundo. Nec te celestem neque terrenum, neque mortalem neque immortalem fecimus, ut tui ipsius quasi arbitrarius honorariusque plastes et fctor, in quam [132v/] malueris tute formam effingas.'; 'Ik heb u in het midden van de wereld geplaatst opdat ge beter kunt zien wat er in de wereld is 'Ik heb u noch hemels, noch aards gemaakt, sterfelijk noch onsterfelijk, opdat ge als een onafhankelijk beoordelaar als een goed schilder of beeldhouwer uwzelf kunt voltooien'. Vgl. E.R. Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern 1961 (3de Druk, Excurs XXI, 'Gott als Bildner', blz. 527-529.

⁹⁷ Men meent ook een argument te vinden in de toevoeging van James Hector MacLean, die het 'Chrétien' toevoegt als bepaling bij de godsdienst waar in alle mensen overeenstemmen. Men zou dat net zo goed als bewijs van het tegendeel kunnen opvatten.

Interessant is hier Kuenens versie van het slot van de 2de paragraaf van de *Zesde Plicht* waarin de afscheiding van de Anglicaanse kerk ter sprake komt, wat weer pleit voor een meer 'kerkse' opvatting van die godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen.

⁹⁸ Kuenen vertaalt 'Konst' in de titel van de *Vijfde Plicht* als 'Métier'.

⁹⁹ G. Liagre, 'He will never be a Stupid Atheist', *Thoth* 58 (2007), blzz. 177-181. Zie ook: Neville Barker Cryer, *The Arch and the Rainbow. The story of the Order of Mark Masons and the Degree of Royal Ark Mariner*. Addlestone 1996. blz. 316 e.v. en i.h.b. blz. 353 e.v.

De Noachidische wetten hebben ook nu nog betekenis; President Bush Sr. tekende in 1991 een verklaring naar aanleiding van de 90ste verjaardag van een Joodse organisatie, die deze wetten uitdraagt, een besluit van Senaat en Huis van Afgevaardigden die deze wetten aanduidt als *bedrock of society from the dawn of civilization*. Het besluit dringt aan op *returning the world to the ethical values contained in the Seven Noahide Laws*. Dit besluit is vastgelegd onder de '1 House Joint Resolution 104, Public Law 102-14'.

¹⁰⁰ De voorschriften omvatten Wetten van Noach (het Noachidisch Verbond), Geloof in God, Eerbied voor en lofprijzing van God, Eerbied voor het menselijk leven, Eerbied voor het gezin, verbod van overspel, Eerbied voor de rechten en het bezit van anderen, Betrachten van rechtvaardigheid, Eerbied voor al het geschapene. Hierin is ook begrepen dat men slechts vlees mag eten van een op de juiste wijze gedood dier. Naast deze zeven voorschriften ook drie voorschriften te weten: geen afgoden aanbidden, maar alleen de een ware God; God's heilige naam eren; geen moorden plegen. Ook menen sommigen dat deze wetten eenvoudigweg het beoefenen van 'Brotherly Love, Truth and Relief' zijn. Een derde opvatting brengt ons dichterbij de *Eerste Plicht* en zegt dat de drie voorschriften inhouden dat een Vrijmetselaar moet zijn 'a good man and true and strictly to obey the moral law'.

¹⁰¹ Ik noem hier nogmaals de formulering die Dermott in 1756 gebruikt in deze *Plicht*, namelijk dat een vrijmetselaar nooit de paden zal bewandelen van 'the unhappy Libertine, or be induced to follow the arrogant Professors of Atheism or Deism'.

¹⁰² Vgl. A. Mellor, *Logen Rituale Hochgrade*. Z.p. 1985 blz. 243: 'Ein Freier Maurer ist durch sein Status verpflichtet, sich den moralischen Gesetze zu unterwerfen [...]'.
¹⁰³ Robert de Smet, 'If he rightly understands the Art ...', *Jaarboek Trigonum Coronatum* 18, (2010), blz. 59; hij overweegt daar ook nog de vertaling *ongelovig libertijn*; opmerkelijk is ook zijn keuze voor 'status' als vertaling van 'tenure' die dicht bij die van Van Loo ligt; in zijn uitvoerige artikel (blzz. 59-110) komt hij tot een heel wel te aanvaarden conclusie wat Anderson's tekst betreft en bovendien ook over de *domme atheïst*. Hij scheert *ongodsdienstige libertijn* en *de domme atheïst* niet als een tautologie over een kam. De Smet nuanceert (blz. 60) de atheïst als 'filosofisch subversief', de libertijn als 'immorele wellusteling'. Bij Van Loo (*Studiebladen* blz. 15) vinden we 'Libertine' als *vrijdenker*. In het hedendaagse Engels betekent 'libertine' wat anders dan 250 jaar geleden, toen: *losbol, wellusteling*, nu eerder *vrijzinnig en liberaal*. De vrijdenkers van Andersons tijd waren niet per se godloochenaars, maar zij ontkenden de geopenbaarde godsdienst.

Br. L. van Koert publiceerde in *VM* 67 (2013) een mooie vondst uit het boek van de Schotse theoloog en predikant Joh. Weemse (ook wel geschreven als Weemys) (c. 1579–1636), *A Treatise of the fovre degenerate sonnes, viz the atheist, the idolater, the magician and the Jew*. Londen 1636. Dit is het vierde deel van zijn werken en beslaat 382 bladzijden. Zoals de titel zegt: *Een verhandeling over De vier verworden zonen, te weten de atheist, de afgodenvereerder, de magiër en de Jood*.

Weemse was predikant in het Schotse plaatsje Lathocker en had inkomsten van prebendes in Dunelm en Dunbar. In 1620 trok hij zich na een conflict terug uit zijn kerkelijke functies en wijdde zich aan onderzoek en studie. Hij richtte zich vooral op de studie van Hebreëuws en de Joodse geschriften en had een grondige kennis van Joodse gewoonten en gebruiken. Hij was de eerste schrijver die de terugkeer naar Engeland van de Joden bepleitte.

In 1290, na twee eeuwen van toenemende vervolging, waren ze uit Engeland verbannen. Cromwell zou na meer dan drie eeuwen, ruim twintig jaar na Weemse's dood, in 1657 dat edict herroepen.

In het eerste deel van zijn *Treatise*, vanaf blz. 3 en 7 behandelt Weemse het Atheïsme. Hij onderscheidt vier soorten atheïsten: zij die het bestaan van god en elke godsdienst loochenen; de tweede zijn de twijfelende

atheïsten, sceptici, die redetwisten en meer naar ontkenning dan naar de erkenning van het bestaan van god neigen. De derde soort is de fysiek-ingestelde atheïst die alleen de geschapen wereld ziet en niet besluit dat er ook een immateriële wereld en een schepper moet zijn. De vierde soort atheïsten tenslotte zijn de *stupid atheists*. Door domheid en stompzinnigheid doven zij het ieder mens ingeboren, door god gegeven licht van de natuur uit en als ze soms op een helder moment dat licht terugkrijgen, vallen ze daarna nog dieper terug in hun dwaasheid en zijn verdwaasder dan tevoren. Deze domme atheïst houdt het midden tussen de godloochenaar en de twijfelaar aan gods bestaan. Hij is stompzinnig tegen het hem geschonken beter weten in.

¹⁰⁴ Maar wel een beweging die het moeilijk lijkt te hebben met de drie-eenheidsleer en daarom ook stevig aangevallen wordt, zie G. Liagre 'Unity in Trinity and Trinity in Unity, James Anderson als predikant en theoloog', *Thoth* 66 (2015), blzz. 6-15, en zelfs van 'arrianisme' zoniet van 'agnosticisme' wordt verdacht.

¹⁰⁵ J.Baubérot, *Histoire du protestantisme*, blz. 84, Nederlandse vertaling *Geschiedenis van het protestantisme*. Geciteerd en toegelicht door G.Liagre.

¹⁰⁶ A. Mellor, *Logen Rituele* Z.p. 1985, blz. 243.

¹⁰⁷ *Ibid.*, blzz. 242-43.

¹⁰⁸ Liagre ziet een onderscheid tussen de formulering in 1723 waar aan de zedenwet apodictisch 'gehoorzaamd' moet worden (*to obey*) en 1738 waarin van *observe* wordt gesproken wat hij aanduidt als 'gemotiveerde observantie'. G. Liagre, 'He will never be a stupid atheist', *Thoth* 58 (2007), blz. 177.

¹⁰⁹ De schrijver van dit boek Lawrence Dermott, was grootsecretaris van deze Grootloge van 1752 tot 1771.

¹¹⁰ The Book of Constitutions ofwel *Ahiman Rezon*, van de 'Antient Grand Lodge of England', ook genaamd 'the Grand Lodge of England According to the Old Institutions of Grand Lodge of the Antients', verscheen in 1754. De volledige naam van dit Constitutie-boek was '*Ahiman Rezon; or a Help to a Brother; showing the Excellency of Secrecy, and the first cause or motive of the Institution of Masonry; The Principles of the Craft; and the benefits from a Strict Observance thereof, etc., etc.; Also, the Old and New Regulations; etc. To which is added the greatest collection of Masons' Songs, etc.*' De tweede druk verscheen in 1764, gevolgd door 6 herdrukken tot 1813 en een herdruk in Philadelphia in 1855.

¹¹¹ *Mattheus* 7:12 en *Lukas* 6:31.

¹¹² P.J. van Loo, *Studiebladen* 13 (zie hier noot 68), blz. 18.

¹¹³ E.P. Kwaadgras, 'Het Licht aan de Maas', *Thoth* 53, (2002), blz. 43

¹¹⁴ *De Instellingen, Historie, Wetten, Ampten, Orders, Reglementen en Gewoontens van de zeer voortreffelyke Broederschap der Aengenomen Vrye Metselaers. Versamelt uyt hare Generale Gedenkschriften, en Overleveringen, uyt het Engelsch Vertaelt door Johan Kuenen*, Den Haag [1736], blz. 57. Kwaadgras constateert dat het kwaad dan al geschied is en dat de Staten kennelijk Kuenen's vertaling gelezen hebben en tot de conclusie zijn gekomen dat een broeder die rebelleert tegen de staat gedesavoueed wordt maar niet uit de loge wordt gezet. E.P.Kwaadgras, 'Vechten met windmolens, Klachten tegen en laster tegen de Vrijmetselarij en haar verweer', *Thoth* 45 (1994) blz. 224.

¹¹⁵ [J.P.J.du Bois] *De Pligten, Wetten of regelementen de Staten Vrye Metzelaeren. In een nieuwe Order geschikt, en goedgekeurt by de Grootte Loge der Zeeven Vereenigde Nederlanden*. 1761, blz. 12.

¹¹⁶ R. Van Vliet, *Elie Luzac (1721). Boekverkoper van de Verlichting*. Z.p. 2005, blzz. 68-78. Uiteindelijk verschenen er in Leiden twee herdrukken en verdedigingen van het boek. Als men naar een man zoekt die een 'libertijn', een losbol en filosofisch subversief was in de zin van De Smet en Van Loo dan komt La Mettrie wel in aanmerking; in elk geval door zijn doodsoorzaak: het eten van een bedorven pastei!

¹¹⁷ *Honderd-vijf-enzeventig jaren Nederlandsche Vrijmetselarij*, Amsterdam 1931, blzz. 98-99.

¹¹⁸ *Ibid.* blz. 99.

¹¹⁹ *Ibid.* blz. 98

¹²⁰ Het dubbele karakter van de loge als vereniging en maçonnieke groepering (*loge* in strikte zin dus) wordt behandeld in D.C.J. van Peype e.a. *De leerling-vrijmetselaar*. Den Haag 2009 (11de druk). Een vereniging moet volgens het Burgerlijk Wetboek (artikel 2:28) o.a. statuten en een huishoudelijk reglement hebben. De conclusie van Van Peype op blz. 187 is:

‘De tegenwoordige “huishoudelijke reglementen”, zeggen ons meestal niets meer over de karakteristieke kenmerken van een loge’.

¹²¹ Opmerkelijk is een uitspraak van Montagu’s schoonmoeder:

‘All his talents lie in things only natural in boys of fifteen years old, and he is about two and fifty; to get people into his garden and wet them with squirts [waterstralen], and to invite people to his country houses and put things in beds to make them itch, and twenty such pretty fancies as these.’ M. C. Battestin, *Henry Fielding’s ‘Joseph Andrews’*. Middleton, Connecticut 1967, blz. xxvi.

¹²² Zie: J.A.M. Snoek, *Vrijmetselarij en vrouwen van de 18de eeuw tot heden: van adoptieloges tot gemengde vrijmetselarij en vrouwenorden*. ‘s Gravenhage 2003.

¹²³ L. Lefavre, *Leon Battista Alberti’s Hypnerotomachia Poliphili*. London 1997, blz. 3:

‘In this respect, of most importance in the study of the *Hypnerotomachia* is investigating the function of the metaphor of the the building as a body and the unbridled eroticism that metaphor introduces in the architectural experience. Indeed, the buildings encountered by the hero of the story [*Poliphilo*] are all embodiments of his beloved, to whom he is passionately attached, and whom he seduces, in the form of a building.’

Alberti (1404-1474) is een van die verbazingwekkende 15de-eeuwse humanistische kunstenaars en geleerden die de grondslagen van onze moderne wereld legden.

¹²⁴ Vitruvius, *De Architectura* III, 1, 1; T. Peters (vertaler), *Handboek Bouwkunde*, Amsterdam 2008. Boek III, 1, 1: Evenwichtige verhoudingen bij tempels, blz. 85.

¹²⁵ A.G.H. Bachrach en G.M. van Veen (vertalers), *De Oude Plichten*. Z.p. 2007, blz. 19.

¹²⁶ Sachse e.a. *Jubileumuitgave ‘De Oude Plichten’*, Den Haag 2005, blz.25.

¹²⁷ Afkomstig uit het Oud Engels *murgh/myrghe*: pleasing, agreeable, pleasant, sweet, melodiously; verwant met het woord *merry*. In het Middelnederlands vinden we *mergelyc*, ‘vrolijk, opgewekt’.

¹²⁸ E. Wildervanck, ‘Godsdienst en Vrijmetselarij’, *Vrijmetselarij*. Bussum 1956, Jubileumboek bij het tweehonderdjarig bestaan van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden, blzz. 96-97.

¹²⁹ P.J. Oud’, ‘Vrijmetselarij en staatkunde’. *Vrijmetselarij*. Bussum 1956, blzz. 151-164. Het is herdrukt in W. Sinnighe Damsté (Ed.) *Nieuw over Oud, opstellen van prof. dr. Mr. P.J. Oud*, Purmerend 2013, blzz. 11-25.

¹³⁰ E.P. Kwaadgras, ‘Vechten met windmolens, Klachten tegen en laster tegen de Vrijmetselarij en haar verweer’, *Thoth* 45 (1994), blzz. 205-220.

¹³¹ ‘We zijn onwetend als we geen christenenen zijn’; ik zou dat tegen de achtergrond van de *Eerste Plicht* willen interpreteren: we zijn dom als we absolute atheïsten zijn en zelfs niet overwegen wat pantheïsme en deïsme ons voorhouden.

COLOPHON

Dit boek is gedrukt
in Palatino Linotype
door drukkerij Bakker & Zn. B.V.

.....

Gedrukt op 150 gr. silk m.c.

te Roelofarendsveen
Gebonden door GSB Grafische Afwerking
te Alphen aan den Rijn.